

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA
KADIN VE AİLE (1920-1922)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mine DEMİR

**Enstitü Ana Bilim Dalı :Tarih
Enstitü Bilim Dalı :Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Safiye KIRANLAR

TEMMUZ - 2010

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

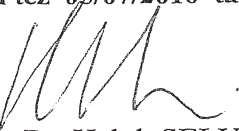
MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA
KADIN VE AİLE (1920-1922)

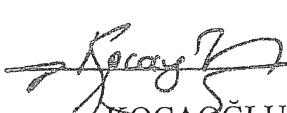
YÜKSEK LİSANS TEZİ


Mine DEMİR

Enstitü Ana Bilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Bu tez 05/07/2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.


Doç.Dr. Haluk SELVİ


Doç.Dr. Bünyamin KOCAOĞLU


Yrd.Doç.Dr. Safiye KIRANLAR

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mine DEMİR
20 Temmuz 2010

ÖNSÖZ

Toplumun en küçük birimi olarak *aile* her dönemde ve toplumda sosyal yapının özelliklerini en iyi yansıtan unsur olmuştur. Sosyal ve siyasal olayların etkilerini birebir gösterdiği bu kurumun geçirdiği sosyo-kültürel değişimler sosyal tarih araştırmaları için pek çok soruyu ihtiva etmektedir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarını içeren Milli Mücadele yıllarında yaşanan önemli siyasi gelişmelere paralel olarak özellikle İstanbul'un sosyal yapısını etkileyen gelişmelerin toplumu nasıl etkilediği cevap bekleyen sorulardandır.

Milli Mücadele Yıllarında Kadın ve Aile (1920-1922) adlı tez çalışmamızda Milli Mücadele Dönemi'nde İstanbul'daki Türk aile yapısı ve kadının toplumsal yaşam içindeki konumu ortaya konmaya çalışılmıştır. İşgal İstanbul'unda toplumun temelini oluşturan aile yapısı sorgulanarak, aile ve kadının nasıl bir değişim ve dönüşüm süreci içine girdiği, bu süreci bir anlamda zorunlu hale getiren sosyal olaylar ve etkileri dönemin gazete haberleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. İkdam ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinin 1920 ve 1922 yıllarını da kapsayan üç yıllık süreçteki aile, evlilik, kadın, çocuk ve gündelik hayat ile ilgili haberlerine dayanarak bu dönemin farklı bir boyutunu ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızın fikir halinden başlayarak sonuçlanmasına kadar tüm aşamalarında ilgisini esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Safiye KIRANLAR'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Hayatımın her aşamasında olduğu gibi çalışmam süresince ilgi ve desteklerini daima hissettiğim kıymetli anne ve babam başta olmak üzere sıkıntılı geçen araştırma sürecinde hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen kardeşim Hilâl DEMİR'e ve kuzenim, ablam, Fahriye ERDOĞDU'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mine DEMİR

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
TABLOLAR LİSTESİ.....	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİ KADIN VE AİLE.....	6
1.1. Klasik Dönemde Osmanlı Toplumunda Kadın ve Aile.....	6
1.2. Tanzimat ve Sonrasında Aile Yapısı ve Kadının Aile İçindeki Konumundaki Değişiklikler.....	22
1.3. II. Meşrutiyet Dönemi: Kadına Bakışın Değiştiği Ortamda Kadın ve Aile.....	31
1.4. I. Dünya Savaşı Dönemi: Savaşın Şartlarının Etkisiyle Toplumda Var Olmaya Çalışan Kadın ve Aile.....	42
BÖLÜM 2: İSTANBUL BASININA GÖRE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE SOSYAL DEĞİŞİMLERİN AİLE KURUMU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	52
2.1. İstanbul Basınına Göre İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu.....	52
2.1.1. Muhacirlerin İstanbul'un Sosyal Hayatına Etkileri.....	58
2.1.2. Geçim Derdi: Kadınların Ekonomik Hayata Atılmak Zorunda Kalması.....	63
2.1.3. Yorgun Kentin Kâbusları: Fuhuş, Salgın Hastalıklar, Yangınlar.....	67

2.2. İstanbul Basımına Göre Mütareke Dönemi'nde Aile Kurumunda Meydana Gelen Değişiklikler.....	75
2.2.1. Sosyo-Ekonomik Sıkıntılar Karşısında Ailede Yaşanan Sosyal Çöküntü.....	76
2.2.2. Savaşın Mağdurları: Dul Kadınlar, Yetimler ve Öksüzler.....	85
2.2.3. Diğer Aile Fertleri ve Kadın.....	90
BÖLÜM 3: MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA TOPLUMSAL HAYATTA AKTİF OLARAK YER ALAN KADIN.....	101
3.1. Çalışma Hayatında Yer Alan Kadın.....	102
3.1.1. Memur Kadınlar.....	106
3.1.2. İşçi Kadınlar.....	108
3.1.3. Ticaret Yapan Kadınlar.....	109
3.1.4. Gazeteci Kadınlar.....	110
3.1.5. Terzi Kadınlar.....	112
3.1.6. Hizmetçi ve Çamaşırcı Kadınlar.....	113
3.1.7. Temizlik Görevlisi Kadınlar.....	114
3.2. İstanbul Basımına Göre Hayatın İçinde Kadın.....	114
3.2.1. Tramvayda.....	115
3.2.2. Sinema ve Tiyatroda.....	116
3.2.3. Park ve Bahçelerde.....	118
3.2.4. Tiyatro Sahnesinde.....	119
3.2.5. Alışverişte.....	120
3.2.6. Sporda	120
3.3. Kadın ve Eğitim.....	120

3.4. Kadın ve Siyaset.....	123
3.5. Kadın ve Moda.....	126
SONUÇ.....	131
KAYNAKÇA.....	133
EKLER.....	146
ÖZGEÇMİŞ.....	155

KISALTMALAR

AKDTYK	: Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi
DBİA	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
SKDSTA	: Sosyo-Kùltürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu

TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo 1:** Savaş yıllarında temel ihtiyaç maddelerinin karne ve piyasa fiyatları (yıllık ortalama kıyve/kuruş).....47
- Tablo 2:** Düyûn-i Umûmiyye İdaresi'nin İstanbul için tanzim ettiği “hayat pahalılığı” endeksi.....63
- Tablo 3:** İstanbul’da gribe yakalanan ve gripten ölenlerin sayısı (1917-1921)....70
- Tablo 4:** İstanbul’daki doğum, ölüm, evlenme ve boşanma sayıları (1919).....84

Tezin Başlığı: Milli Mücadele Yıllarında Kadın ve Aile (1920-1922)	
Tezin Yazarı: Mine DEMİR	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Safiye KIRANLAR
Kabul Tarihi: 05.07.2010	Sayfa Sayısı: VII (ön kısım)+145(tez)+9(ekler)
Anabilimdalı: Tarih	Bilimdalı: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
<p>Osmanlı Devleti'nin son yılları olan Milli Mücadele yıllarında meydana gelen önemli siyasal ve sosyal değişikliklerin etkilediği kurumlardan biri "aile"dir. Tanzimat sürecinden başlayarak kadın ve aile üzerinde etkisini göstermeye başlayan yapısal değişimler Mütareke döneminde farklı bir boyut kazandı. Özellikle değişimlerin merkezi ve ilk uygulanma yeri olan İstanbul'da yaşanan sosyal ve siyasal olaylar bireyi, dolayısıyla aileyi temelden değiştirecek etkiler yapmıştır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla başlayan süreçte İşgal Devletleri'nin politikaları, İstanbul'a Anadolu'dan, Balkanlar'dan ve özellikle Rusya'dan gelen göçmen grupların etkisi, yoksulluk, ahlaki çöküntü, salgın hastalıklar, yangınlar gibi yaşam koşullarını zorlayan etkilerle birlikte Mütareke yılları İstanbul'u, bir sefalet şehri görüntüsüne büründü. Bu şartlar altında toplumun temel yapı taşı olan ailenin etkilenmemesi kaçınılmazdır.</p> <p>Aile kurumunda Tanzimat ve Meşrutiyet sürecinde yaşanmaya başlayan değişim, zamanın getirdiği <i>asrileşme</i> sonucu belli bir kesimi etkileyen bir olgu iken Mütareke sürecindeki değişim şartların zorlaması sonucuyla toplum genelini etkileyen bir durum olarak gözükmektedir. Ailenin ana unsuru olan kadın toplum içinde daha fazla yer almaya, kendisinden sakınılan hak ve özgürlüklerini istemeye başlayacaktır ki bu taleplerin oluşmasında, önceki dönemlerde başlayan fikri gelişmelere ek olarak İşgal kuvvetleriyle birlikte İstanbul'da yaşamaya başlayan yabancı kadınların da etkisi olacaktır. Onların yaşayışından etkilenen Türk hanımları <i>alafrangalaşmak</i> olgusunu idrak etmeye çalışırken ve pek çok yanlışı da beraberinde yaparken aslında yeni aile tipine geçişin kaçınılmaz sıkıntılarını yaşıyorlardı. Bu dönüşüm Cumhuriyet Türkiye'sinin modern aile anlayışının temellerini oluşturacaktır.</p> <p>Ortaya çıkan yeni durum bu çalışmanın konusudur ve <i>İkdam</i> ve <i>Tasvir-i Efkâr</i> gazetelerinin 1920-1922 yıllarındaki kadın, aile ve toplum ile ilgili haberleri temel alınarak araştırma eserleri, hatıratlar ve dönem romanlarının da katkılarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, İşgal, İstanbul, Aile, Kadın	

Title of Thesis: In The National Struggles of Women And Their Families (1920-1922)	
Author: Mine DEMİR	Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Safiye KIRANLAR
Date: 05.07.2010	Nu. of pages: VII(pre text)+145(main body)+9(appendices)
Department: History	Subfield: Turkish Republic History
<p>Last years of the Otoman Empire in the national movement of political and social changes occurring in the major institutions of the influence of “family” is. Reforms process starting from the beginning to show effect on women and families of the structural changes during the Armistice was a different dimension. Especially in the central and the first implementation of the changes taking place in Istanbul in which the social and political events, individuals, and therefore affects the family has to change fundamentally. The difficulties of the Armistice signing period started in the Occupied States' policies, to Istanbul from Anatolia, the Balkans and especially the Russian immigrants from the groups affected, poverty, moral decadence, disease, fires, such as living conditions forced impact with the Armistice years istanbul, click the image to the city took on a misery. Under these conditions, the basic building block of society is bound to be impressed with the family.</p> <p>Institution of the family in the western and constitutional processes experienced in the beginning to the changes time brings modernization result of a certain group, affecting a patient when the Armistice, in the process of changing circumstances force with the result of the general population that affect the condition appears as. The family's main element of the women in the community more involved in their avoid the rights and freedoms you will start that demands the formation of the previous period started in the intellectual development as well as the occupation forces in Istanbul together begin to live the foreign women as the effects will be. Turkish women are affected by their living alafranga trying to grasp the concept of integrated and actually doing a lot wrong with it the inevitable difficulties of transition to a new type of family lived. Repuclican Turkey, this transformation will create the foundation for understanding the modern family.</p> <p>Emerging status of this work is the subject and <i>İkdam</i> and <i>Tasvir-i Efkâr</i> newspapers from 1920 to 1922 years, women in the family and the community about the news based on research works, memoirs, and period novels with the contribution to be brought up were studied.</p>	
Keywords: Mondros Treaty, Istanbul, Occupation, Family, Woman	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu ve Önemi

1919 ve 1922 yıllarını içeren Milli Mücadele yılları Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş evresini teşkil eden önemli bir dönemdir. Yaşanan siyasi gelişmelerin yanında sosyal yapıda meydana gelen gelişmelerin etkisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyo-kültürel yapısını derinden etkileyecektir.

Özellikle işgal edilmiş bir şehir olarak Mütareke İstanbulunda; farklı kültürlerin etkisinde, yokluk ve yoksullukla mücadele eden bir toplumu ve onu meydana getiren ailelerin oluşturmaya başladıkları yeni yaşam biçimleri, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalacaktır. Bu yıllarda İstanbul'daki toplumsal değişimlerin aile yapısına ne şekilde yansıdığı ve yayıldığı konusunda bir hayli soru işareti mevcuttur. Bu sorulara bir nebze cevap bulabilmek adına Milli Mücadele yıllarında İstanbul'daki Müslüman Türk aile yapısının içinde bulunduğu durum ve ailenin temel unsuru olan kadının toplum ve aile içindeki konumu tez çalışmamızda incelenmiştir.

Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın amacı İstanbul'un işgaliyle birlikte meydana gelen sosyal ve siyasal olayların İstanbul'daki Müslüman aile yapısı üzerindeki etkileri ve bu etkilerin kadının sosyalleşmesinde ne gibi katkıları olduğunu tarihsel bir bakış açısıyla ortaya koyabilmektir. İstanbul'un resmen işgal edildiği 16 Mart 1920 temel alınmakla birlikte fiili işgalin başladığı 13 Kasım 1918 tarihinden başlayarak 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi'ne kadar geçen süreç göz önünde tutularak çalışılmıştır. Bu çalışma kapsamında yaşanan sıkıntılı ve sancılı süreçte İstanbullu Türk kadını ile İstanbul'un Müslüman aile yapısının içinde bulunduğu durumu ve yaşamakta oldukları değişimi göstermek istedik.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada Milli Mücadele İstanbulunda aile kurumu ve kadının sosyal statüsündeki değişim, İstanbul basınının iki önemli gazetesi olan İkdam ve Tasvir-i Efkâr gazeteleri temel alınarak hazırlanmıştır. 1920 ile 1922 yılları da dâhil

olmak üzere üç yıllık süreçte gazete nüshalarında yer alan aile, kadın ve toplumsal yaşamı ilgilendiren haber ve makaleler tez çalışmamızın dayanak noktasını oluşturmaktadır. İçeriğin belirlenmesinde gazete haberleri yol gösterici olmuştur. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan ikinci bölüm bu bilgilerin ışığında oluşturulmaya çalışılmıştır.

Konuların desteklenerek konu bütünlüğünün sağlanması amacıyla yüz kırka yakın araştırma eseri ve hatıratan faydalanılmıştır. Ayrıca dönemin aile bireyleri ve aralarındaki ilişkilerin söz konusu edildiği on iki roman ve hikâye de yararlanılan kaynaklar arasındadır.

Sürelî yayınların temini, başta Beyazıt Devlet Kütüphanesi olmak üzere Ankara Milli Kütüphane, Millet Yazma Eserler Kütüphanesi, Taksim Atatürk Kitaplığı'ndan sağlanmıştır. Araştırma eserleri için İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi ve Kadın Eserleri Kütüphanesi başvuru kurumları olmuştur.

Millî Mücadele Yıllarında Kadın ve Aile (1920-1922) adlı çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm'de klasik aile yapısından Millî Mücadele yıllarına kadar uzanan süreçte aile kurumu ve kadının durumunda meydana gelen değişikliklere değinilmiştir. Bu bölüm Millî Mücadele sürecindeki farklılaşmayı ortaya koyabilmek adına hazırlanmıştır.

İkinci Bölüm, iki önemli alt başlıktan oluşmaktadır. Bunların birincisi İşgal İstanbulunun sosyal durumunun anlatan bölüm ile ikincisi Mütareke sonrası aile kurumunda meydana gelen değişiklikleri anlatan bölümdür. Birinci alt başlıkta İstanbul'a gelen muhacirler ve şehrin düzenine olan etkileri yanında ekonomik sıkıntılar, fuhuş, hastalıklar ve yangınlar gibi toplumu etkileyen sorunlar ele alınmıştır. İkinci alt başlıkta ise bu sosyal olaylar karşısında aile kurumunda yaşanan değişimler incelenmiştir. Ekonomik zorlukların itici gücüyle toplum genelinde yaşanan ahlaki bozukluğun aile kurumuna yansımaları, dul ve yetim sayısındaki artışla başlayan aile yapısındaki dönüşüm ve Batı ile temasın artmasının etkisiyle aile fertleri arasında farklılaşan ilişkiler bu bölümde değinilen konular arasındadır.

Üçüncü Bölüm’de Milli Mücadele yıllarında hayatın içinde daha fazla yer almaya başlayan kadının değişen statüsüne değinilmiştir. Şartların zorlamasıyla çalışma hayatında görülmeye başlayan kadın, sinema ve tiyatro gibi yeni ortamlarda bulunmaya başlamış ve toplumun bir uzvu olarak kendini daha çok göstermiştir. Eğitim olanaklarının artmasıyla birlikte mitinglerde, cemiyetlerde aktifleşen kadınlar dış görünüşlerini değiştirerek yeni bir moda anlayışının doğmasını sağlamışlardır. İş hayatından dış görünüşüne kadar yaşanan radikal değişiklikler bölümün içeriğini teşkil etmektedir.

Çalışmamızda değinmeye çalıştığımız Milli Mücadele sürecindeki Müslüman Türk aile yapısındaki değişim Tanzimat dönemindeki reform hareketlerinin etkisiyle başlamıştır. Batı ile temasların başladığı bu dönemde, sosyal hayat üzerinde önemli değişiklikler yaşanmış ve etkileri kadın ve aile üzerinde görülmüştür. Bu dönemle birlikte başlayan eğitim reformları, kadının eğitiminin önem kazanmaya başlaması yapısal dönüşümün temelini hazırlamıştır.

Kişisel hak ve özgürlüklerin daha fazla talep edilmeye başladığı Meşrutiyet sürecinde ise kadının toplumsal yaşam içinde yer alma isteği feminist yazarlar tarafından dile getirilmiştir. Daha fazla eğitim hakkı, görücü usulü evliliğe ve çok eşliliğe karşı duruş, boşanma ve evlilik taleplerinde söz hakkı gibi geleneksel aile yapısını temelden değiştirecek söylemler gazete ve dergilerde yer almıştır. Ancak bu bahsedilen hak ve talepler o süreçte belli bir kesim tarafından uygulanabilmiştir.

Ailedeki yapısal değişim; bir anlamda teorikte verilen bu bilgilerin pratiğe aktarılması, şartların zorlamasıyla ancak I. Dünya Savaşı yıllarında başlamıştır. Ailenin ana unsuru olan kadının çalışmak zorunda kalması, toplum içinde aktif birey vasfı kazanmasına yol açtı. Elde edilen haklar kadının aile kurumuna bakışını değiştirmeye başlayacak ve özellikle bu dönemde “milli aile” kavramı ön planda tutularak geleneksel Türk ailesine vurgu yapılacaktır. Ancak ailedeki asıl dönüşüm ve değişim ise savaş yıllarından sonra yaşanacak Mütareke Dönemi’nde gerçekleşecektir.

Balkanlardan, Anadolu’dan ve Rusya’dan gelen sığınmacıların getirdikleri yeni yaşam alışkanlıkları İstanbul halkını bir bocalama içine sürükledi. Özellikle

Rusya'dan gelen sığınmacıların eğlence ve safahata yönelik hayat tarzı, geçimlerini sağlamak için Rus kadınlarının fuhşa yönelmesi ve içki tüketiminin oldukça artması sonucunda ahlaki çöküntü yaşanmıştır. Ekonomik zorluklar, şehrin her tarafında çıkan büyük yangınlar, salgın hastalıklar; Mütareke yılları İstanbulunu bir sefalet şehri görüntüsüne büründürmüştür.

Tanzimat ve Meşrutiyet sürecinde ailede yaşanan değişim zamanın getirdiği, asrileşme sonucu belli bir kesimi etkileyen bir değişimken Mütareke sürecindeki şartların zorlaması sonucuyla toplum genelini etkileyen bir durum olarak gözüktür. Büyük konaklarını veya evlerini, ekonomik nedenler ve yangınlar sonucu kaybeden ailelerin apartmanlara ya da daha küçük evlere taşınmak zorunda kalmaları geniş aile yapısının ortadan kalkarak çekirdek aile yapısına dönüşümü zorunlu kılmıştır. Mekânlardaki bu değişiklikle haremlik selamlık anlayışı son bulmuş, çok eşlilik neredeyse tamamen ortadan kalkmış, görücü usulü evlilikler tepkiyle karşılanmasına rağmen evliliklerin çoğu bu şekilde kurulmaya devam etmiştir. Çocukların aile için ifade ettiği değer artarak özellikle kız çocuklarının eğitimi önem kazanmıştır. Çocuk ile ebeveyn arasındaki ilişkiler ulaşılmaz olmaktan çıkarken, çatışmalar fazlalaşmıştır. Batı uygarlığı ile her zamankinden daha yakın temas içinde bulunan toplum, özellikle genç kuşak, çağdaşlaşmayı özentisi ve taklit şeklinde algılayarak geleneksel yapı ile çatışma halinde kalmıştır. Moda, eğlence ve lüks yaşam istekleri zamanın yoksulluk olgusuyla karşılaşıncaya; para için yapılan, arada büyük yaş farklarının bulunduğu mutsuz evlilikler görülmeye başlamıştır.

Savaş yılları kadar olmasa da yoksulluk ailelerin en önemli sorunuydu. Dul kalan kadınlar, öksüz ve yetim çocuklar devletin yaptığı yardımlarla birlikte hayatta kalmaya çalışmışlardır. Yoksulluğun kadınlar için oluşturduğu en büyük sorun para kazanmak için fuhşa yönelmeleridir. Bu durumun belli bir talep karşısında ortaya çıktığı ve çoğaldığı düşünüldüğünde toplumsal çöküşün boyutları çarpıcı bir hal almaktadır.

Erkeklerini savaşlarda kaybeden kadınların toplumsal yaşamda daha çok yer almaları, özgürlük ve hak taleplerini fazlalaştırdı. Çalışan, dış mekânda daha özgür olarak dolaşan kadınlar, evliliklerini seçtikleri kişilerle yapmak, mutsuz

evliliklerine boşanma ile sonlandırabilme hakkını da kendilerinde görmeye başladılar. Bu taleplerin artmasında İşgal kuvvetleriyle birlikte İstanbul'da yaşamaya başlayan yabancı kadınların etkisi büyüktür. Onların yaşayışından etkilenen Türk hanımları *alafrangalaşmak* olgusunu idrak etmeye çalışırken ve pek çok yanlışı da beraberinde yaparken aslında yeni aile tipine geçişin kaçınılmaz sıkıntılarını yaşıyorlardı. Bu dönüşüm Cumhuriyet Türkiye'si'nin çağdaş aile anlayışının temellerini oluşturacaktır.

BÖLÜM 1: MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİ KADIN VE AİLE

1.1. Klasik Dönemde Osmanlı Toplumunda Kadın ve Aile

Karşıt cinsler arasındaki sosyal ilişkilerin kontrol altında tutulduğu Osmanlı toplumunda kadın ve erkeğe iki ayrı dünya sunulmuştur. Erkeğin dünyası kamusal, kadının ki ise özel ve mahremdi ve bu iki ayrı dünyada kadın içerin, erkek dışarının insanıydı. Yaşamın her alanında izleri görülebilen bu yapılanma, cinsler arasındaki her türlü yakınlaşmayı önleyen toplumsal ve dinsel sansürle kendini gösterir. Osmanlı'da görülen kadın-erkek ayrımının üzerine oturduğu sosyal yapı, kadınlar için değişmez kuralları da beraberinde getirir ve bu kuralların izi aile içi yaşamlarından ev mimarisine, kadının giysisinden eğlence türüne, seyahat biçimine, evlenme törenlerine dek yaşamın her alanında görülür. Dinsel ve toplumsal kurallar tarafından belirlenen bu yapılanmada kadın ve erkeğin rolleri kesin olarak birbirinden ayrılmış, dışarıya ait roller erkeğe bırakılmış, eve ait rollerde kadına kalmıştı. Bu durum var olanın sürdürülmesine dayalı olan geleneksel kültürün özelliklerini tam anlamıyla yansıtır (Çakır, 1996:158).

19. yüzyılın ortalarına gelene kadar Osmanlı kadınları toplum hayatının dışında kalmışlardır. Özellikle 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı döneminde İstanbul kadınlarının yaşamı çoğunlukla evde geçerdi. Müslüman kadınların, kocaları ve nikâh düşmeyecek kadar yakın akrabaları dışında erkeklere yüzü açık görünmeleri yasak olduğundan evler kadınlarla erkekleri birbirinden ayıracak biçimde düzenlenmiştir (Kılıç, 1994:360). Osmanlı-Türk sivil konutlarının başlıca özelliği, pencere kafesleri ya da yüksek duvarlarla çevrili, kapalı bir mekân olmasıydı. Konaklarda sadece harem dairesindeki pencereler kafesli olurken, zaten küçük olan halk evlerinde hareme rastlanmazken evin tüm pencereleri kafesli olurdu. İster saray, ister konaklarda olsun, kadınların oturduğu yer erkeklerden ayrılmış; kadın ve erkeğin birbirini görmesi, her türlü söz alışverişinde bulunması yasaklanmıştı (Çakır, 1996:158-159).

Evlerin içinin haremlik ve selamlık olarak ikiye ayrılması, Osmanlı ailesinin yaşam tarzının evlerin inşa tarzına da yansımastır. Çünkü evdeki bu yaşam tarzı

kendi ev içi yaşam tarzlarından oldukça farklıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda doğup büyümüş olan D'ohsson harem ve selamlığı bu şekilde tasvir eder.

“Türklerin evlerindeki yaşama düzenine göre, kadınların durdukları bölüm daima erkeklerinkinden ayrıdır. Kadınların oturdukları bölüme “Harem” yani “Mukaddes mahrem yer” derler, erkeklerin tarafı ise “Selâmlık” diye anılır. Büyük ve zengin ailelerde, Harem ve Selâmlık, birbirlerine geçidi olan ve anahtarları sadece kocada bulunan iki ayrı bina şeklinde de olur. Hareme erkeklerin girmesi kesin olarak yasaktır. Erkek hizmetçi ve esirler dahi buraya katıyen giremezler. Ailenin yakın erkek akrabaları ise, ancak şeker ve kurban bayramlarında veya düğün, doğum, sünnet gibi vesilelerle muayyen usul ve merasime tabi olarak girebilirler. Harem dairelerinin genellikle sokağa açılan penceresi yoktur yahut varsa bile, sokaktan gelip geçenlerin bir şey görmeyecekleri kadar yüksekte ve sık bir kafesle örtülü olup, yabancı gözlerden ve bakışlardan tamamen gizlenmiş vaziyettedir” (D'ohsson, 1992:960).

Harem, girilmesi yasak yer anlamına gelir. Genellikle, ev reisinin kadınları, cariyeleri ve çocuklarıyla yaşadığı yer demektir (Uluçay, 1992:7). Kadınlar harem bölümünde çocukları ve eğer varsa cariyeleri ile yaşarlardı. Selamlık ise erkekler ve onların hizmetkâr ve kölelerine aitti. Kadınlar günlerini ev işi yapmak, cariyeye ve hizmetkârlara nezaret etmekle, çocuklarının bakım ve eğitimiyle, ibadet ve eğlenceyle geçirirlerdi. Harem ve selamlık ayrımı her din ve bölge için geçerlidir (Ortaylı, 2006:105).

Osmanlı toplumunda çoğunlukla aynı dinden, etnik kökenden ya da mezhepten olan aileler aynı mahallelerde yaşardı. Genelde beş ile yüz arasında ailenin yaşadığı mahalleler (Faroqhi, 2002:165) bu anlamda geleneksel kentin, yani kapalı bir cemaatin simgesi olarak kendini gösterir. Geleneksel Osmanlı şehirlerindeki mahalle; sınıf ve statü farklılıklarının biçimlendirmedeği bir fiziki mekândır. Bir paşanın konağının karşısında, basit bir evkaf katibinin evi bulunabilirdi (Ortaylı, 2006:18). Birbirine komşu ailelerin çoğu akrabaydı. Mahalleye yabancı insanların gelip yerleştiği ve bunun sonucunda mahallenin başlangıçtaki yapısının değişikliğe uğradığı az olurdu (Faroqhi, 2002:166). Bu anlamda mahalledeki aileler doğal bir bağ içindedir. Doğum, evlenme, ölüm mahalleyi ortaklaşa ilgilendiren ve dayanışmaya sevk eden olaylardır (Ortaylı, 2006:24).

Kadının ev içindeki bu kapalı yaşamının başlıca uğraşı elişi, özellikle nakıştır. Evde hemen her şey nakışlı olurdu. Evin günlük alışverişini evin hizmetkârları

yapar, hizmetçisi olmayan orta halli aileler ise gereksinimlerini seyyar satıcılardan karşılardı. Kadın çarşıya pek çıkmazdı. İstanbul sokaklarında satıcı olarak dolaşan kadınlar sadece bohçacıları (Kılıç, 1994:360).

Kadınlarla erkekler yemeklerini ayrı ayrı yerlerdi. Ailenin babası hemen hemen daima yalnız başına yer, yaşları ve durumları ne olursa olsun çocukları nadiren onunla birlikte sofraya otururdu. Kadın yemeğini haremde yerdi. Haremde çalışan cariyeler ise hep birlikte yemek yerlerdi. Varlıklı ve orta sınıftan her ailenin cariyeleri olurdu. Daha sonraki yüzyıllarda özellikle Çerkez ve Gürcülerden oluşan cariyeler, alınıp satılırdı. Cariye pazarları 19. yüzyılın ortalarında köleliğin resmen yasaklanmasıyla kapatıldı, ama gizli satışlar sürdü (Kılıç,1994:360).

Kadının gideceği ve gezeceği yerler devlet tarafından sınırlandırılmıştı. Hangi araçlara bineceği, araçların hangi bölümlerinde oturacağı, nerelerden alışveriş yapacağı, hangi camilerde ibadet edeceği en ince noktasına kadar fermanlarla düzenlenmiştir (Çakır,1996:159).

Kadınlar ancak hamama ve mezarlığa gitmek, anne babasına ziyarette bulunmak, alışveriş etmek ya da sadece gezinmek için sokağa çıkabilirdi, ama bu durumda evin diğer hanımları, cariyeler ve hadımları ona refakat ederlerdi. Ancak yaşı çok ilerlemiş olanlar kendi başlarına sokağa çıkabilirdi.

Gerek ahlaki, gerekse ekonomik nedenlerle de, kadınların ev dışındaki davranışları ve kıyafetleri konusunda, yüzyıllar boyunca çok şiddetli yasaklayıcı fermanlar çıkarılmıştır. 19. yüzyılda dahi kadınların babaları ya da oğullarıyla sokakta yürümeleri, aynı arabaya binmeleri ve belli meydanlardan geçmeleri yasaklandı. Ancak bu yasaklar çok kısa dönemler için geçerli olmuş, diğer zamanlarda kadınlar kısıtlı da olsa evin dışına çıkabilmişlerdir. Hatta sokakta dolaşan kadınların sayısı 19. yüzyılda İstanbul'a gelen bir İngiliz kadınına şaşırtmıştı:

“Bir erkek kalabalığının arasına serpiştirilmiş kadın miktarı da tahminin çok üstünde idi. Rahat ve korkusuz köprüyü geçmekte olan bu beyaz, kırmızı, mavi, yeşil ve mor renkli kıyafetlere bürünmüş kadınların, şeffaf peçeleri arkasında parlayan siyah gözlerinden başka bir şey görmek mümkün değildi...”(Kılıç, 1994:361).

Kadınlar uzun seyahate nadiren çıkarlardı. Bu da çoğu kez hacca gitmek için olurdu. Kadınların başlıca eğlenceleri, birbirlerine misafirliğe ve toplanıp mesire yerlerine gitmek, Kâğıthane ve Boğaziçi'nde kayıkla gezmek ve alışveriş yapmaktı. Lady Montagu'nun anlattığına göre 18. yüzyıl başlarında İstanbullu hanımlar birbirine uzun ziyaretler yapmaktadırlar (Mantogu, ????:75). Kadınların en kolay ziyaret edebilecekleri kişiler kendi aileleri olurdu, bu fırsatta sık sık çıkmadığı için bu çeşit ziyaretle bazen 15-20 gün uzardı. Kadın, küçük çocukları ve cariyelerini alarak annesi, kız kardeşi, teyzesi, kayınvalidesinde birkaç hafta kalabilirdi. O da aynı şekilde onları kendi evinde misafir ederdi. Böylece birçok aile hemen hemen bütün yıl boyunca birbirlerinin misafiri olarak vakit geçirirlerdi (Doğan, 2001:153).

Hamama gitmek kadınların başlıca eğlencelerinden biriydi. Öyle ki, 17. yüzyılda kadının, “kocası ona mecbur olduğu şeyleri, ekme, pilav, kahve, haftada iki defa hamama gitme parası temin edemiyorsa boşanma hakkına sahip olduğu” bildirilmektedir (Kılıç, 1994:361). 19. yüzyılda hamam sefaları kibar hanımlar arasında yaygın bir adet haline gelmişti; bunlara sık sık Avrupalı kadınlar da katılıyordu. Bu ziyaretlere ne kadar önem verildiği, hali vakti yerinde kadınların hamama giderken yanlarına aldıkları eşyadan da belli olurdu (Montagu, ????:36). I.Dünya Savaşı yıllarındaki anılarını yazan İrfan Orga, kadınlar için en önemli sosyalleşme yeri olan hamama gitmenin önemine değinmiştir:

“Genellikle haftada bir, babaannem etrafında insan görmek isterdi. Bu özlemi duyduğunda gittiği yer de hamamdı. Hamamlar dedikodu ve züppelik yuvası olmakla birlikte, civardaki kadınlara evden dışarı çıkma olanağı yarattığından, o dönemde önemliydi. Hamama gidenler günü en azından yedi sekiz saatini orada geçirirdi” (Orga, 1999:18).

Bir araya gelip ahabpılık etmek için bir başka olanak da mesireye gitmektir. Mesireye gitmek 17. yüzyıldan sonra çok sevilen bir eğlence olmuştur (Faroqı, 2002:122). Mesire yerlerine arabayla ya da kayıkla gidilirdi. Bir ailenin özel kayığı olmasa da zarif ve değerli kumaştan bir kayık takımı bulunurdu. Ünlü Kâğıthane âlemlerinin en hareketli, en parlak zamanı ilkbahar mevsiminin cuma günleri idi. Hıristiyanlar ise pazar günleri giderlerdi. Kadınlarla erkekler ayrı ayrı otururlardı. Kadınların mesire alanlarındaki davranışları da kurallara bağlanmıştı.

İstanbul'un seyir yerleriyle ilgili 1861'de yayımlanan "tembihname"de ise herkesin gidebileceği mesireler sayıldıktan sonra şöyle deniyordu:

"Fakat erkek ve kadınlar için özel yerler bulunduğundan kadın ve erkek karmakarışık oturmayacak ve oturamayacaktır. Şayet bunun aksine hareket edenler olursa kanunun 254. maddesine göre cezalandırılacaktır." (Kılıç, 1994:361).

Mezarlık gezileri de kadınlar için sosyalleşme alanlarındandı. Mezarlık ziyaretleri aynı zamanda bir piknik olurdu. İstanbul'a gelen birçok yabancı, mezarlıklarda oturup yemek yiyen, çocuklarını salıncakta sallayan kadınlardan hayretle söz etmektedir (Kılıç, 1994:363). Mezarlık ziyaretleri farklı amaçlar içinde kullanılıyordu. Vera Dumesnil anılarında, mezarlıkların âşıklar için bir buluşma noktası olduğundan bahseder:

"Mezarlar, âşıkları misafir edebildikçe daha mutlu oluyorlar. Çarşafa iyice sarınmış Türk kadınları, kızları, mezarlıkta yatan akrabalarını ziyarete biraz fazla sık gelmiyorlar mı? Ya erkekler, âşıkları? Rastlantıymış gibi karşılaşmıyor mu mezarlıklarda?"

Siyah bir yığın gibi duran, bağdaş kurmuş, yaşlı zenci kadınlar, meraklı bakışlara karşı nöbet tutuyorlar. Sessiz ve en küçük bir gürültüye karşı duyarlı bir biçimde oturuyorlar, onları sonradan tanımak imkânsız. Tehlike anında, efendilerine koşup, iki büklüm, üç defa eğiliyorlar, ellerine dizlerine, göğüslerine başlarına değdiriyorlar. Geleneksel selam, dikkat, dikkat!" (Dumesnil, 1993:30).

Kadınlar evlerde de düğün, doğum gibi nedenlerle çeşitli eğlenceler düzenlerlerdi. Sarayda ve devlet ileri gelenlerinin haremelerinde her zaman dans etmesini bilen cariyeler olurdu. Hem efendilerini hem de hanımlarını eğlendiren onlardı. Diğer aileler ise profesyonel çengilerin hizmetlerinden yararlanırlardı. Evinde çalgı çaldırarak ya da oyuncu oynatacak kimseler izin almak zorundaydılar. Bu izin para ödeyerek alınır, bunu yapmayanlar ise izin için verecekleri paradan daha çok ceza ödemek zorunda kalırlardı (Kılıç, 1994:361-362).

Toplum içinde kadın-erkek birlikteliğinin yasak oluşu, karşıt cinslerin birbirleriyle iletişim kurmaları için simgesel bazı konuşma vasıtaları doğurduğu gibi bohçacı

kadınlara cinsler arasında arabuluculuk etme görevini de yüklemiştir (Çakır, 1996:159).¹

Kadının konumunun bu şekilde belirlendiği klasik dönem Osmanlı toplumunda aileye büyük önem ve değer verilmektedir. Nüfusun çoğalması, toplumun devamlılığının sağlanması ve dinin aile kurmayı teşvik etmesi nedenleriyle Osmanlı ailesi her dönemde önemli bir kurum olmuştur.

Çok geniş içerikli bir kavram olan “Osmanlı ailesi” nin içine her şeyden önce devleti yöneten hanedan girer. Daha sonra farklı milletlerin ve kültürlerin temsil ettiği ailelerin hepsi Osmanlı ailesidir. Farklı dinden cemaatlerin kültürlerinde ayrımlardan çok müşterek yönler hâkimdir (Ortaylı, 2006:1-2).

19. yüzyıl Osmanlısında gayrimüslim nüfusun oranı nüfusun üçte biri ile yarısı arasında değişiyordu, Rumlar, Ermeniler ve Museviler gibi. Hıristiyan ve Museviler Batılılaşma sürecine daha erken girip onu daha geniş bir çevreye yaymakla birlikte, Müslümanlarla da birçok aile yapısı ve nüfus özelliğinin paylaşmışlardır (Duben ve Behar, 1998:18).

Osmanlı aile yaşamında farklılıklar dini olmaktan çok bölgeseldir, hatta etnik olmaktan çok coğrafidir. Osmanlı ailesinin belli bir tipolojisi, özellikleri vardır, bu terimin sınırı Hıristiyanlık veya Müslümanlık değildir; her dine mensup grup aile hukukuna ilişkin işlemleri kendi dini mahkemelerinde yerine getirmesine rağmen, bir Hollandalı aile ile Osmanlı Ermeni aile arasındaki fark, Ermeni ile Osmanlı Türk arasındaki yakınlığa göre daha büyüktür (Ortaylı, 2006:1-2).

Klasik dönem Osmanlı toplumunda aileye ilişkin bilgilere tam olarak sahip değiliz. Çünkü “aileye ilişkin sorunlar, gerçek yaşamdan kaynaklanan gözlemlere bağlı olarak tanımlanmış, aile düzenine ilişkin yasal kurallardaki sakatlıklar

¹ “Bohçacı kadın ev ev, konak konak dolaşır kuşam, dantela ve bu kabil öteberi satana denir. Yanında bir de yükünü taşıdığı hamalı vardır; o, dışarıda kalır, kendisi yukarı kata çıkar, bohçaları açar, büyük hanımı bir lakırdı, ortanca hanımı bir oya, halayık ve hizmetçi makulesini basma toplarıyla oyalarken küçük hanımın eline usulcacık mektubu sıkıştırır. Giderken de yüksek sesle şöyle bir şey söyler: “Gümrüğe yeni kumaşlar geldi, apiko şeyler, yarın çıkaracağız, haftaya Çarşamba günü getireceğim; almazsanız da bir görün hanım efendiciğim!” Bunun manası: “Küçük Hanım! Cevabı Çarşamba günü hazırla ve o gün sakın bir yere gitme, evde bulun!” demektir” (Karay, 1965:37).

ailenin gerçek sorunları olarak görülmüştür. Bunların toplum yaşamına ne ölçüde nasıl yansdığı, yeterince bilinmemektedir. Örneğin çok kadınlı ailenin ne kadar yaygın olduğu, nerelerde yoğunlaştığı ve hangi toplumsal ve ekonomik gerekleri karşıladığı ya da ne tür sorunlar yarattığı konusunda doyurucu bilgiler yoktur. Kısaca aile ve aileye ilişkin sorunlar konusundaki görüşler deneysel verilere değil, şeriat kurallarının tam olarak uygulandığı varsayımına dayanmaktadır.” Ancak yine de belli temel özellikleri saptamak mümkündür (Çakır,1996:185).

Klasik dönemde aile, anne, baba, çocuklar, evlenmemiş, dul kalmış ya da “boş kağıdı” olarak eve geri dönmüş kadınlarla erkeğin anne ve babasından oluşmuştur. Kişi sayısı, evlenen erkek evlatlar ve onların çocuklarıyla daha da artabilirdi. Mutlak otoritenin yaşlı erkeğe ait olduğu ataerkil geniş bir aile tipi vardı (Çakır,1996:185). Geniş aile, karı, koca, evlenmiş ve/veya evlenmemiş çocuklar, evli olan çocukların eşleri, büyük baba, büyük anne, amca, hala, teyze, dayı gibi akrabaların birlikte oluşturduğu bir aile tipidir. Çok sayıda farklı kuşaklar bir arada yaşar, ortak mülkiyet esasına dayanır. Geniş aile kırsal alanda yaşayan, tarımla geçimini sağlayan, akrabalık bağlarının güçlü olduğu, aile adının önem ifade ettiği, erkeklerin karar almada ön planda olduğu, yaşlı erkeğin ya da erkeklerin aile sorumluluğunu üstlendiği geleneklere bağlı ailedir (Çimen, 2008:29). Kararların alınmasından, çocukların velayetine değin, tüm haklar babanın ya da yokluğunda aile büyüğü başka bir erkeğin tekelindedir. Eşlerin seçiminden, evlenme biçimine, çocukların yetiştirilmesinden eğitime dek her şey cins ayrımı temeline oturtulmuştu (Çakır, 1996:85).

Osmanlı ailesinin “geniş aile” tipinde olduğuna dair yeterli kaynak ve belge bulunmamakla birlikte, mevcut kaynaklar “çekirdek aile” tipi olduğunu doğrulayacak yeterlilikte değildir (Doğan, 2001:144). Ortaylı, bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi, Osmanlı toplumunda da geniş aile tipinin daha yaygın olduğunu söyler. Bu geniş aile, üç kuşağın bir arada yaşadığı, ama yakın akraba ve kardeşlerin ailelerini de içeren daha geniş bir bileşik topluluğun üyesidir (Ortaylı, 2006:61). Ortaylı’ya göre geleneksel şehir ve köylerde çekirdek aile, hayatın sürdürülmesi için uygun bir aile tipi değildir. Ailenin üretimi, yıllık tüketim stoklarının hazırlanması, kırsal alandaki işbölümü, ailenin güvenliğinin

sağlanması bakımından üç kuşağın bir arada barınması gerekir. Bu kültür mirasının aktarımı için de geçerlidir. Genellikle hane² halkının ikamet ettiği bina tipleri de birkaç kuşağı barındırmaya müsaittir. Avlu etrafında yer alan odalar veya küçük binalarda geniş aile bireyleri yaşar; aile içi eğitimde çocukların eğitimi kuşaklar tarafından yerine getirilir, tüketime yönelik malzeme yiyecek, giyecek birlikte üretilir (Ortaylı, 2006:4). Osmanlı tahriri defterlerindeki kayıtları incelendiğinde hane denen birimi meydana getiren nüfus 5 kişi civarındadır. Ancak hanenin bağımsız bir aile olduğunu düşünmek doğru olmayacaktır; zira aynı ailenin üç kuşağına mensup haneler ekonomik ve toplumsal bir birim halinde ve mekânsal yakınlık içerisinde yaşarlar (Tolan, 1991:494-495). Bununla beraber bazı kent ve köylerde çekirdek aileye rastlanmaması, geniş aile yapısını Osmanlılar için yaygınlaştırmayı hatalı kılar.

Karı koca ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek ailede en fazla iki kuşak bir arada yaşar. Uyum özelliği bakımından esnek ve yapılandırılmış bir ilişki söz konusudur (Çimen, 2008:30). Avarız hanesi ve tereke defterlerine göre Osmanlı ailesinin çekirdek aile olduğu tespitlerinde bulunulmuştur (Tabakoğlu, 1992:92). Şer’iyye defterlerine yansıyan veriler, her ailenin müstakil bir evi olduğunu ortaya koymaktadır (Erten, 2001:174). Türk romanlarında konu edinilen Osmanlı ailelerinin çoğunluğunun da çekirdek aile olduğu tespit edilmiştir (Esen, 1992:312). Kırsal alanlarda şehirlere göre geniş aile yapısının biraz daha yaygın olması beklenebilir (Erten, 2001:175).

Özellikle 19. yüzyıl İstanbul’u için üç kuşağın bir arada oturduğu aileler çoğunluk değildir. Orta sınıf aileler çekirdek aileye yönelmiştir (Ortaylı, 2006:61). Duben ve Behar’ın yaptığı araştırmalarda gösteriyor ki 1907’de İstanbul’daki tipik hane tipi çekirdek aileydi. Osmanlı başkentinin nüfusu oldukça küçük aile birimlerinden oluşuyordu. Tüm hanelerin % 46’sı üç veya daha az kişiden oluşuyor, nüfusun % 60’ı demografik olarak bu mütevazı çevrede yaşıyordu. Bu tip haneler genelde pek büyük değildi. Aile üyeleri ortalama 3.6 kişiden

² Hane: Farsça’dan Türkçe’ye geçen hane kelimesi “ev, bina, ikametgah, aile gibi anlamlar için kullanılmaktadır. Osmanlılar’da kanunnamelerden anlaşıldığına göre hane “ev, vergi hanesi, vergi matrahı anlamlarını taşır (Göyünç, 1997:552).

oluşuyordu. Ancak yaygın aile ilişkileri çerçevesinde yakın akraba haneleri arasındaki ilişkilerinin iç içeliğine değinilir (1998:63). Çoğunlukla çekirdek aileyi genişleten yaşlı nesilden bir ebeveyndi: bu gibi durumların % 82'sinde bu ebeveyn kadın veya kocasının annesiydi. Çocukların yetiştirilmesinde önemli rol oynayacak olan bu büyükanne çoğunlukla dul ve oğlunun desteğine bağımlıydı (Duben ve Behar, 1998:63-68). Akrabalar aile ile birlikte yaşamasa da gerektiğinde yardıma hazırdırlar.

Bu görüşlere ek olarak, daha öncede değindiğimiz hanedan aile modelinin taklit eden askeri zümre ve kamu görevlilerinin aile yapılarının geniş aile özelliği gösterdiğini görmekteyiz. Kurucu ve en yaşlı erkek üye, ailenin reisidir. Aile reisinin çok eşli evliliği söz konusudur. Aile reisi ve eşlerle birlikte çocuklar, köle ve cariyelerden oluşan büyük aile görünümü ile küçük bir sultan hayatına benzeyen bir aile yapısı vardır (Çimen, 2008:260). Çoğunlukla seçkinler için geçerli olan bu geniş aile yapısına büyük kentlerde rastlanmaktadır. Çeşitli yazılardaki ve 1885 ve 1906 nüfus kayıtlarındaki bilgiler, bu tür hanelerde akrabaların yanı sıra hizmetkârların da yaşadığını ve çoğu kez uzun sürelerle kalan akrabaların sürekli gelip gittiklerini göstermektedir (Tolan, 1991:494-495).

Üst tabakanın dışında kalan Osmanlı aile yapısı yaşadıkları yere ve gelir seviyesine göre farklılık göstermektedir. Bazı şehirler üzerine yapılan incelemeler, Osmanlı aile kurumunun geniş olmadığını, sanıldığı aksine bir durum sergilediğini göstermektedir. Bu görüşün en önemli delilleri, ölen kişilerin terekelerinden çıkarılan bilgilerdir. Ölen kişilerin bıraktıkları eşya, mal, para vs.leri içeren terekelerin hukuki olarak hak sahiplerine intikalini gösteren Şer'iyye Sicilleri'ndeki kayıtlar, çekirdek aile yapısını göstermektedir (Güler, 2005:28).

Aynı zamanda hukuki bir belge olan tereke defterlerinin, istatistikî olarak tanzim etme özelliği olduğundan Osmanlı aile nüfusu hakkında verdiği bilgilerin kıymeti bir kat daha artmaktadır. Tereke kayıtlarında eşler, çocuklar veya anne-babadan oluşan aile nüfusu hakkında en kesin bilgileri vermektedir. Ancak Osmanlı aile yapısı sadece bu fertlerde mi meydana gelmektedir? Başka bir ifade ile Osmanlı ailesi gerçekte, mirasa konu olmadığı halde aynı çatı altında bulunan daha başka fertlerin de, bulunduğu geniş bir aile midir? Yaygın kanaate rağmen,

Osmanlılarda geniş ailenin varlığını, kullandığımız mevcut kaynaklar teyit etmeye yeterli değildir. Tereke kayıtları ve sicillerdeki diğer belgeler, tereke sahiplerinin hemen hemen çoğunun müstakil bir menzile yani eve malik olduğunu, dolayısıyla, karı-koca çocuklar ve içinde oldukları menzilden oluşan bir ailenin mevcudiyetini göstermektedir (Demirel ve diğ. :1992:100-102).

Osmanlı ailesinin “çekirdek aile” veya “pederi aile” tipi, Batı toplumlarının çekirdek ailesinden farklılık arz etmektedir. Osmanlı aileleri arasında kültürel, dini ve akrabalık bağları oldukça fonksiyonel olup, bu bağlar yardımlaşma, saygı ve sevgiyle aileleri birbirine bağlayan bir ağ deseni görünümündedir. Doğum, sünnet, düğün, cenaze ve ibadet gibi törenlerin tüm akrabalar ve mahalle sakinlerince birlikte kutlanması günümüze kadar devam etmiştir (Erten, 2001:176).

Ailenin oluşumuna temel teşkil eden olgu evlenmedir (Güler, 2005:29). Evlenme, aile kurma toplum tarafından meşru kabul edilen bir evlenme yöntemi ile gerçekleşir. Türk kültüründe meşru evlenme yöntemleri görücü usulü ile evlenme, tercihli evlenme, anlaşarak evlenme ve kız kaçırma usulü ile evlenme olarak sayılabilir. Evlenme, “nikâh töreni” denilen bir törenden sonra gerçekleşir.

Türkler genellikle dıştan evlenme yaygın olmakla birlikte Müslüman olduktan sonra İslam dininin müsaade ettiği ölçüde akraba evliliği yaygınlaşmıştır (Çimen, 2008:19,37). Birçok geleneksel toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da ayrı dinler arasında evlenme pek azdı. Dini hükümler, Müslüman erkeğe bu hakkı vermekle birlikte gayrimüslim cemaatler bu gibi gelişmeleri canla başla önlemekteydiler (Ortaylı, 2006:62-63).

Evlilikten amaç, çoğalmak, yeni kuşaklar oluşturmaktı. Nüfusun artması, savaşı bir toplum olan Osmanlı İmparatorluğu için çok önemlidir. Toplumun sürekliliği ve düzenin dengesi açısından, ister kadında, ister erkekte olsun, bekârlık hoş karşılanmazdı (Çakır, 1996:186). Osmanlı kentlerinde evlenmeden yalnız başına yaşayan kadınlara pek rastlanmazdı (Faroqhi, 2002:126).

Osmanlı toplumundaki evliliklerde, devrin medeni hukuk kuralları olarak, şer’i hukukun hâkim olduğu belirtilmelidir. Ancak, çoğu zaman bu kurallara uymayan

örfi davranış biçimlerinin tatbik edildiğine şahit olunmaktadır (Güler, 2008:29). Osmanlı toplumunda hiç evlenmeden yaşamını tamamlayan kimse pek olmazdı. Evlenmeyi aileler hazırlardı (Faroqhi, 2002:116). Evin büyükleri, genellikle anne, teyze, hala gibi kadınlar tarafından eş adayları seçilirdi. Evlilikler “görücülük usulüyle” yapılır, eşler birbirini görmeden, tanımadan evlendirilirdi. Görücülük usulüyle yapılan bu seçimde, eşlerin birbirini görmesi tanınması kurallar dâhilinde mümkün değildi (Çakır, 1996: 96).

19. yüzyılın ikinci yarısında görücü usulü evlilik ve gelinle damadı nikâh sonrasına dek birbirini görmekten men eden görenek giderek daha çok eleştirildi. Bu konu özellikle Meşrutiyet döneminde yaygınlık kazanarak kadın dergilerinde eleştirilmiştir (Davis, 2006:47).

Osmanlı aile yapısı içerisinde dikkati çeken durumlardan biri de çok eşli evliliğin (poligami) nadir de olsa yaşanmış olmasıdır. İslâm kaynaklarında bir erkeğin, aralarında adaletsizlik yapılmadığı ve doğru yoldan sapılmadığı takdirde en fazla dört olmak üzere birden fazla kadınla evlenilebileceğine izin verildiği bilinmektedir. Ancak bu durum emir değil, belirli şartlarla başvuru olan bir ruhsat olarak verilmiştir (Aydın, 1989:200). Bu izin nedeniyle Müslüman Osmanlı ailesinin çok eşli bir düzene dayandığı gibi yanlış bir inanış vardır. Kentsel alanda eşler arasında ekonomik sosyal eşitsizlik olduğu takdirde bu evlilik servetin cazibesıyla mümkündür. Gelir grupları ve toplumsal konumları yakın eşlerin kurduğu yuvada kuma getirilmesi mümkün değildir. Gelir düzeyi düşük geniş halk kesiminde ise bu tür bir kurumun yerleşmesi zaten mümkün değildir (Ortaylı, 2006:75-76). Yüksek düzey memur ve askerlerde görülen çok eşlilik eğiliminin yüksek olmasının sebebi belki de Osmanlı sultanlarının evlilik örüntüsüne ve onların ayrıcalıklarının bir tür taklidine bağlanabilirdi (Duben ve Behar, 1998:170). Saray ve çevresinde evliliklerde harem kurumunun, cariye kullanımının karmaşık yapıları, çok eşliliğin çeşitli biçimlerine rastlanmaktaydı (Shotrter, 1993:140). Osmanlı yönetici tabakası saray hayatını taklit ederek konaklarını harem ve selamlık şeklinde bölmüşlerdi (Kuran, 1991:364). Mevkii ve derecesinin nispetinde konak yaşamlarıyla, sayısız köle, cariye, odalık, birden fazla nikâhlı kadınla evlenerek saray hayatını taklit ediyorlardı (Çimen,

2008:259). Haremin esrarlı hikâyeleriyle büyülenen Osmanlı toplumu ve Batılı gözlemcilerinin çoğu için çok eşlilik cezp edici bir durumdu. Avrupalı gezginlerin izlenimci hikâyeleri ise, gerçekliğin tasvirinden çok Batı'daki şarkiyatçı geleneğin taleplerini karşılamaya yönelikti (Duben ve Behar, 1998:161).

II. Beyazıt devrine ait belgelerde ve 19. yüzyıla ait göçmen listelerinde hane mensupları arasındaki akraba ilişkilerini incelendiği araştırmalar göstermiştir ki, 30 hane içerisinde bir aile reisinin dört, birinin üç, beşinin iki hanımı, diğerlerinin tek hanımı bulunmaktadır. Tereke defterlerine dayanarak yapılan araştırmalarda 17. yüzyılda İstanbul'da ve Edirne'de 1000'in üzerindeki erkekte %92'den fazlasının tek kadınla evli olduğu görülmektedir (Göyünç, 1997:553).

Tabakoğlu'na göre klasik dönem Osmanlı toplumunda birden fazla kadınla evlilik oranı % 9 dolaylarındadır (1992:93). Arşiv kaynaklarının ortaya koyduğu bu neticeyi, seyahatname türündeki kaynaklar da teyit etmektedir (Demirel ve diğ., 1992:102; Doğan, 2001:54). Nüfus kayıtlarının daha mükemmel tutulduğu 19. yüzyıl İstanbulunda çok eşlilik oranını saptamak mümkündür. 1885 ve 1907 nüfus sayımlarının verileriyle yaptıkları çalışmalarında, İstanbul'daki evli erkeklerin sadece yüzde 2.29'unun birden fazla karısı vardır. Bu oran 1885 sayımında 2.51, 1907'de ise 2.16'dır (Duben ve Behar, 1998:161). Bu dönemde çok eşliliğe neredeyse sadece saray ve çevresiyle üst düzeydeki din görevlileri arasında rastlandığını, ama tüccar ve zanaatkârlarda görülmediğini ortaya koymuştur (Faroqhi, 2002:118).

Birden fazla kadınla evlilik, kural olarak çocuk –çoğunlukla erkek evlat- sahibi olabilmek için başvurulan bir yoldu (Shotter, 1993:140). Çok eşli olan erkekler, karılarını bir arada oturmaya mecbur edemezlerdi. Çok eşli erkeğin her karısının haremde ayrı bir dairesi, ayrı sofası ve ayrı cariyeleri olurdu. Bütün karılarını, ayrı ayrı evlerde oturtanlar da nadiren görülürdü. Bu veriler ışığında Osmanlı ailesinde çok eşliliğin yaygın olduğunu söyleyemeyiz (Ortaylı, 2006:76).

Aileyi oluşturan temel unsurlardan olan çocuklar, neslin devamının sağlanmasının yanı sıra, evliliğin önemli gayelerinden birini oluşturduğu Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahiptir (Doğan, 2001:40). Çocuğun aile için sahip olduğu öneminden başka, bulunduğu toplumu ve onun niteliğini, azlığı ya da çokluğu ile

oluşturması ve varlığını devam ettirmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir (Demirel ve diğ., 1992:107).

Kadın, evlilikle, evlilikte doğurduğu çocuklarla değer ve saygınlık kazanır, geleceğini güvence altına alır. Çocuksuz kadın işe yaramaz olarak nitelenir; ya baba evine gönderilir ya da üzerine ikinci bir kadın, “kuma” alınır (Çakır,1996:186). Erkekler ve aileleri erkek çocuk istemekte bu gerçekleşmediği takdirde çok eşli evliliğe yönelirlerdi (Çukurova, 2007:130). Bir kadın eğer evlenmeden ölürse, kendisine yüklenen görevi yerine getiremediği için kınanırdı (Çakır, 1996:186).

Klasik dönem Osmanlı’da çocuğun aile dışında eğitimi sıbyân mekteplerinde(mahalle mektepleri) gerçekleştirilirdi. Çocuklar bu okullara 4-6 yaşlarında başlıyor ve kız-erkek beraber okuyorlardı. İslamiyet kızlarında okumasını emrettiği için bu okullarda karma eğitim yasaklanmamıştı. Ancak 11-12 yaşlarına kadar devam eden bu eğitimden sonra kızların örgün eğitimi sona eriyor ve medreseler sadece erkeklerin devam ettiği üst öğrenim kurumu olarak kız çocuklarına kapılarını kapatıyordu. Kızların bundan sonraki eğitimi aile içinde devam etmekteydi (Doğan, 2001:42-43).

Tüm geleneksel toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da standart bir hukuk sistemi yoktu. Osmanlı’da, kişinin statüsünü belirleyen hukuk anlayışı egemendi. Yani ülkenin her tarafında genel ve eşit kurallar yoktu. Tanzimat’a kadar bu böyle kaldı ve öncesinde hukuk birliği sağlanamadı. Kişinin özelliklerine, cinsiyetine, iş konumuna, dinine ve mezhebine göre, farklı kurallar uygulanıyordu. Hukuk ait olunan cemaat içinde, din ve geleneklerden kaynaklanan yasalarla biçimlenmişti. Bu durum, çeşitli milletlerden oluşan Osmanlı kadınının neden farklı konuma sahip olduğunun da bir açıklamasıdır.

Bu doğrultuda, Müslüman kadının konumunu belirleyen aile hukukunun kaynağı Kur’ân-ı Kerim’dir. Aile oluşumunun ilk adımı sayılan evlilik devlet kontrolünden uzaktı, hiçbir yetkili makamın karışmadığı özel bir akitle kuruluyordu. Erkek ve kadının, ya doğrudan doğruya ya da vakileri aracılığıyla evlenmek istediklerini iki tanık önünde belirtmeleri yeterliydi. Evlilik sözleşmesinin kesinlik kazanması için, imam veya kadı gibi bir din veya devlet adamının veya özel bir memurun

önünde ve onların da katılımıyla yapılması gerekmiyordu. Ancak evliliğe verilen önemden ötürü hiçbir hukuksal gereklilik olmadığı halde kadı veya imamın töreni yönlendirmeleri adet olmuştu (Çakır,1996:138). Evlilik sözleşmesi erkekle kadın, fakat daha çok kadının velisi tarafından yapılıyordu, ancak kadının ve erkeğin rızası gerekliydi. Erkek bir mehir vermiş olmalı veya bir mehir vereceğine söz vermeliydi³.

Kırsal kesimlerde evlilik ve ailede örfi hukuk hükümleri ağırlık kazanırken, kentlerde İslam aile hukuku ağır basıyordu. Nikâh öncesi ailesine değil de kadına ödenen “mehr-i muaccel”⁴ ve evlilikten sonraki dönemlerde, örneğin boşanma durumunda ödenen “mehr-i müeccel”⁵ şehirler ile kırsal kesim farklılığını göstermesi açısından önemlidir. Mehr, kırsal kesimlerde kızın ailesine ödenen başlık vb. bedellerden işlevi ve tasarruf sahibi açısından farklıydı (Aydın, 1989:199).

Osmanlılarda evlilik İslam hukukuna göre çeşitli yollardan sona erdirilebilirdi. En sık başvurulan yöntem, talâk denilen boşanma yoluyla gerçekleşirdi (Davis, 2006:137). Evliliğin sona erdirilmesi olayı tek taraflı olarak erkeğe tanınmış olan bir haktı ve erkek bu hakkı dilediği biçimde kullanabilirdi. Kanuni iddetini – gebeliğin olup olmadığının belirlenme süresi- bekledikten sonra –üç ay- kadını baba evine gönderebilirdi. Boşanma hukuki bir gerekçeye dayanmak zorunda değildi. Kadının rızasını almak zorunluluğu, boşanmanın geçerli olması için hâkim kararına da gerek yoktu. Kadın ayrılırken çocukları yanında götüremezdi. Zira çocuklar üzerindeki bütün haklar babaya aitti (Çakır, 1996:138).

Bu şartlar haricinde boşanma konusunda, İslam hukukunda halk arasında bilinmeyen bir kural daha vardı ki bu, erkek tarafından evlenirken kadına da boşanma hakkı tanıyan, “tefviz-i talâk”tı. Bu kural daha çok padişah kızlarının

³ Evlilik akdinin açık şartlarından biri olan mehir o evlilik akdi ile birlikte, erkeğin kadına vermeyi taahhüt ettiği bir miktar mal veya mal olarak değerlendirilebilen kıymetli eşyadır. Mehir nikahlı kadının malıdır ve onu dilediği gibi tasarruf yetkisi vardır (Aydın, 1989:199).

⁴ Mehr-i muaccel: Nihayta kız tarafına verilen ağırlık, para, başlık; kalın (Develioğlu, 2004:603).

⁵ Mehr-i müeccel: Boşanma veya ölüm halinde, kız tarafına verilmesi, nikahta kararlaştırılmış olan bedel (Develioğlu, 2004:603).

ileride beğenmedikleri ya da anlayamadıkları kocadan yasalara uygun olarak rahatça boşanabilsinler diye konulurdu.

Malını dilediği gibi kullanma hakkına sahip olan kadın, uygulamada genellikle kocasının vesayeti altındaymış gibi muamele görürdü. Kadın miras hakkına sahip olmakla birlikte, bu hakkı erkeğe oranla daha azdı. Kadın kocası ölünce, çocuğu yoksa, mirasın dörtte birini; çocuğu varsa sekizde birini alırdı. Çocuklardan oğullar mirastan ikişer, kızlar birer hisse alırdı (Topaloğlu, 1975:73).

İslam hukukunda erkeğe verilmiş olan boşanma hakkına, bazı koşulların gerçekleşmesi durumunda kadınlar da sahipti. Kadının hangi durumlarda eşinden boşanabileceği üzerinde hukuk ekolleri fikir birliği içerisinde olmamakla birlikte genel olarak diyebiliriz ki eşler arasında cinsel birleşmeyi önleyen bir hastalık, erkeğin eşini bırakıp gitmesi/terk etmesi, onu nafakasız bırakması, fena muamele ve geçimsizlik kadın açısından boşanma sebebi olarak kabul edilmektedir (Araz, 2008:68-69). Sayıları çok az olmakla birlikte bazı kadınların reşit değilken evlendirildiklerini ileri sürerek artık reşit oldukları için evliliklerinin geçersiz sayılmasını istedikleri bilinmektedir. Boşanmak isteyen kadının kocasına bir miktar para ödemesi ya da en azında kocasında hiçbir maddi istekte bulunmamayı kabul etmesi gerekirdi. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu tür boşanma varlıklı kadınlar için geçerliydi (Faroqhi, 2002:117).

Aile içi yaşam, kocanın maddi olanaklarına göre farklılık göstermiştir. Zenginlik ihtiyaçların karşılanmasında önemli olsa da ailede içtenliği azaltan bir faktördü. Büyük bir evi ya da başka bir ev açma gücü olan erkeğin karısından ayrı yaşama hakkı vardı. Çok nüfusa bakamayacak kadar yoksul olan erkek ise, istemese de tek kadınla yaşamak zorundaydı. Aile ilişkilerini tartışan dönem yazarları, ailede içtenliğin olmadığı konusunda hemfikirdirler (Çakır, 1996:186).

Osmanlı kültürünün çok uluslu yapısının tüm özelliklerine sahip olan İstanbul'un sosyal hayatına 18. yüzyıla kadar taşra hayatı daha etkili iken, bu yüzyıldan sonra özellikle üst tabakada yer alan İstanbul aileleri üzerinde Batılılaşma, etkisini göstermeye başlamıştır (Işın, 1985:559). Tanzimat dönemi İstanbulunda aile iki tür özellik göstermiştir. Birisi; Batı kültür ve düşüncesine temayül eden, diğeri de yenilikçi olmadığı düşünülen, İslami ve Türk kültürüyle direnen ailedir. Birinci

aile hayatında evin iç dekorasyonunun Avrupalı bir eve benzediği ve bu ev dekorunu piyanonun, küçük hasır iskemlelerin, şezlongun, evin efendisinin Peralı bir ressam tarafından yapılmış karakalem bir resminin, küçük bir kitaplığın, Türkçe-Fransızca lügat ve resimli moda dergisinin süslediği anlaşılmaktadır. İkinci aile hayatında ise; evdeki her şeyin geleneksel kültüre uygun olduğu ve İstanbul gazetelerinden başka bir gazetenin okunmadığı kanaatine varılmıştır (Erten, 2001:164).

Demografik farklılaşmaların yoğun olmasına rağmen, İstanbul ve çevresinde geçerli olan geniş aile kültürel yapısı, Osmanlı başkentinin aile-hane yapısına karmaşık ve zıtlıklarla dolu bir biçim veriyordu. Yoğun geniş aile ilişkileri bir yandan İstanbul aile yapısını şekillendirir ve onu Batı Avrupa örneğinden ayırırken, diğer birçok başka yönden ona benzemeye başlıyorlardı. Giderek artan cinsler arası eşitlikçi ilişkiler, evlenmede yaşlı neslin azalan rolü, daha çok sevgi temeline dayalı evlilik, çocukların artan önemi, Batılı giyim ve adetler, İstanbul'un Müslüman ailelerini Müslüman doğudan ve Anadolu'dan ayırıyor, Avrupa'ya yaklaşıyordu (Duben ve Behar, 1998:21).

Klasik dönem Osmanlı toplumu ve ailesi hakkında vurgulanan bu temel özellikler zaman içinde değişmeye başlamış, bir yapısal dönüşüm çağı olan 19. yüzyılda hızını giderek arttırmıştır. Bunda Osmanlı toplumunda gündelik yaşamın biçimini ve yönünü belirleyen mahalle ölçeğinin kırılması, dünyada görülen teknolojik devrimin ürünlerinin ülkeye girmeye başlaması önemli rol oynamıştır. Fayton, tramvay, demiryolu, atlı araba, vapur seferleri gündelik yaşamın zaman ve mekân temposunu hızlandırırken, posta ve telgraf insanların birbirleriyle ilişki kurmasını, gazete ve dergiler ise bilgilendirme ve dünyayı tanıma işlevlerini yüklenmiştir (Çakır, 1996:161).

19. yüzyılda hukuk alanında yapılan yeniliklerle hukuk birliği sağlanmaya çalışılarak sınırlı da olsa kadının konumunu ele alan düzenlemeler yapılmıştır. Aile içindeki konumları hakkında durum saptaması yapan, şikâyet ve eleştirilerini dergi kanalıyla ileten kadınlar, genel olarak ailenin, özel olarak da kendi konumlarının iyileştirilmesi yönünde çeşitli önerilerde bulmuşlardı. Aile kavramının içerdiği sorunlar ortaya konularak çözümler aranmıştı.

1.2. Tanzimat ve Sonrasında Aile Yapısı ve Kadının Aile İçindeki Konumundaki Değişiklikler

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde kurumsal yapıda birçok değişimin yaşandığı bir süreçtir. Başta askeri alanda yoğun olarak yapılan reformlar daha sonraları sosyal ve kültürel alanlarda da yayılım göstermiştir (Merder, 2005:21; Ortaylı, 2006:124). Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra Osmanlı Devleti üzerinde Batılı devletlerin etkisinin artmasıyla birlikte sosyal ve siyasi hayatta yenilenme hareketleri hızlandı. Kabul edilen kanunlar ve yapılan düzenlemelerle devletin kurtarılması, Osmanlı toplumunun batılılaştırılması amaçlandı (Kaplan, 1998:7).

Tanzimat'ın aile ve kadın boyutuna getirdiklerine değinecek olursak, aslında Tanzimat Fermanı'nda kadına ya da aileye dair özel bir belirtme yer yoktur. Yine de “dünyada candan ve ırz ve namustan bir şey yoktur” ifadesiyle dolaylı da olsa aileye ilişkin teminatlara sahip olduğu söylenebilir. Bu durumu Tanzimat'la gelişen sosyo-kültürel ortamın aileye yansımalarında gözlemek mümkündür (Doğan, 1992:178). Tanzimat'tan sonraki bir dizi yenilikçi hareket ve bu hareketlerin düşün alanındaki yansıması üst gelir grubundaki ailelerde belli belirsiz bir kadın hareketinin başlamasına neden olmuştur. Üst düzey asker ve sivil bürokrat ailelerin, Batı'dan gelen aydınlıkçı akımlarında etkisiyle kızlarını eğitmeye başlamaları, onlara Batı ailelerindeki gibi müzik vb. “sanay-i nefise”ye ait konularda dersler verdirmeleri kadınlar arasında sessiz olsa bir hareketin doğmasına neden oldu (Çavdar, 1983:831).

Osmanlı'yı değiştirmek ve batılılaştırmak için harekete geçen çevrelerce “Müslüman kadının, geri kalmışlığın simgesi haline geldiği savunuldu ve Batı'da Avrupalı kadınlara tanınan hakların Müslüman kadınlara da tanınması gerektiği” ileri sürüldü. Ancak bu şekilde Müslüman kadın, içinde bulunduğu zor durumdan kurtulabilir ve geri kalmışlığın simgesi olmaktan çıkabilirdi. “Batılı kafaların her alandaki üstünlükleri onlara tanınan haklar sayesinde. Toplumu değiştirmek, kadını değiştirmekle mümkündür. Kadının toplumdaki eğiticiliği ve çocuk yetiştirmesi göz önüne alınacak olunursa, kadınlara verilecek hakların önemi daha

da iyi anlaşılır” diyen batıcılar, kadını ve toplumu değiştirmeyi amaçlayan çalışmalar yaptılar” (Kaplan,1998:7).

Toplumun üst kesiminde başlayan değişimler yayılırken aşağı doğru indi. Osmanlılar büyük bir şevkle Avrupa’daki düşünceleri ve hayatı takip edip kendilerini aralıksız Avrupa ile kıyaslıyordu, bu kıyas bazı alanlarda olumlu bazı alanlarda olumsuz olabiliyordu (Duben ve Behar, 1998:242). Bu örnek alma süreci Türk kadını ve aile hayatı açısından bazı yenilikler ve Osmanlı Devleti’ndeki kadınların durumlarının düzeltilmesi isteklerinin gündeme getirdi. Osmanlı aile yapısı ülkenin Batı’ya açık bu politikasından kültürel etkiler aldı. İmparatorluğun başkentinden başlayan bu etki öncelikle kentli aileler üzerinde kendini gösterdi (Doğan, 2001:74-75). Edebiyat aracılığıyla yakından tanıdığımız, 19. yüzyılın İstanbul ailesi, her ne kadar bugünkü modern aile tipinden farklıysa da, eski aile yapısının temelden değişmeye başladığı açıktır (Ortaylı, 2006:62).

Tanzimat ailesi, kapsadığı sosyo-kültürel nitelikler açısından üzerinde henüz tam bir görüş birliğine varılamayan, 19. yüzyıl Osmanlı kurumlarının başında gelir. Ana hatlarıyla bu kurumun özelliklerini şöyle çizebiliriz: İktisadi açıdan üretici değil, tüketicidir. Bu temel özelliği nedeniyle üst tabaka bürokrat grubu içinde yer alır. Gündelik hayattaki konumu hem orta tabaka değerleri hem de kendisi gibi üst tabakayı paylaşan diğer muhafazakâr grupların değerleriyle uyumsuzluk ve çatışma sonucu belirlenmiştir. Kültürel yönelimi Batı’ya doğrudur. Mekân olarak konak ve yalını seçmiş ve bu yaşam alanı içinde kalabalık bir kadroya sahip olmuştur. Bu kadronun büyük bir kesimi, ailenin gündelik hayatını sürdürebilmeleri için gerekli maddi ve manevi ihtiyaçları karşılayan hizmet sektörü içinde istihdam edilmiştir.

Aile üyeleri arasındaki ilişki, geleneksel aileye oranla daha gevşektir. Bu nedenle pederşahi denetim mekanizması bir ölçüde işlemekle beraber, aile üyelerinin kişisel özgürlükleri eskiye oranla daha geniş bir alana yayılmıştır. Kadın ve gençlerin özel hayatları, sınırları giderek daha genişleyen bu kişisel özgürlük alanı içinde yeniden şekillenmekte ve bu temel alan, ailenin gündelik hayata açılan en önemli penceresi olmaktadır. Aile içinde uyulması gereken davranış kalıpları henüz yeterince modernleşmemiştir. Geleneksel normlar büyük ölçüde

korunmakta, fakat aile bir bütün olarak kimliğini, modern dünyanın kültür malzemesiyle inşa etmeye çalışmaktadır. Kısacası Tanzimat ailesi, saydığımız bu temel özelliklerin şekillendirdiği yaşam alanında geleneksel ile modern dünya arasında kimliğini arayan bir geçiş kurumu olup, toplumun mitos ve ütopyasında bir denge kurmaya çalışmaktadır. Fakat bu denge, 19. yüzyılın iktisadi ve kültürel şartları altında hiçbir zaman sağlıklı bir biçimde kurulamamış, dolayısıyla Tanzimat ailesi, hem gelenekçi hem de modernleşme yanlısı gruplarca eleştirilmiştir (Işın, 1992:219).

Tanzimat ailesini temsil edebilecek iki örnek verebiliriz: Sadrazam Fuad Paşa ailesi, modern âdâb-ı muâşereti benimseyen, bu yüzden de siyasi rakipleri tarafından eleştiri hedefi yapılan tipik bir örnektir. Aile üyelerinden özellikle kadınların gündelik hayattaki serbest davranışları, İstanbul'un muhafazakâr çevrelerinde dedikodu konusu olmuş, ailenin taşıdığı siyasi kimlik, kültürel yozlaşmanın başlıca nedeni gibi gösterilmiştir. Oysa aile, bir bütün olarak bu eleştiri çerçevesine sığmayacak kadar farklı kültürel açılımlara sahiptir. Bir yandan âdâb-ı muâşereti benimseyip uygularken, diğer yandan da Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Osman Selahaddin Dede'ye intisap eden üyeleri aracılığıyla geleneksel kültür dokusunu kendi içinde yaşamaktadır. Tanzimat ailesine verilecek ikinci örnek ise, Ahmed Cevdet Paşa ailesidir. İlmiye sınıfı içinde yetişip, Tanzimat bürokrasisinin muhafazakâr kanadını temsil eden Cevdet Paşa ve ailesi, sanılanın tersine bütünüyle Osmanlı mitosunun içine gömülü bir kültürü temsil etmez. Bu aile, Avrupa'yı yakından izler, fakat modern âdâb-ı muâşeretin toplumun mevcut kültürüyle çelişmeyen yönlerini ön plan çıkartır. Bu da, üretici nitelikte orta tabaka değerlerinin günün şartlarına uyarlanarak modernleştirilmesi düşüncesine dayalı bir siyasi programın pratikteki yansımasıdır (Işın, 1992:219-220).

Tanzimat Fermanı'yla başlayan hukuk alanındaki önemli değişimler ile sınırlı da olsa kadının konumunu ele alan düzenlemeler yapıldı. 19. yüzyılda toplumsal önemi büyük bir hukuksal bütün olarak Mecelle, aile hukukuna dair hükümler içermemektedir. Ancak yine bu dönemde aile ve evlilik kurumuna çağdaş düzenlemeler getirmeye çalışan ferman ve tenbihler çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra

kentsel alanlardaki ekonomik ve toplumsal zorunluluklara bağılı olarak, eski geleneklerin ve çok eşliliğin kayda değer bir azalma gösterdiği ve giderek toplum genelinde onaylanıp benimsenen bir davranış olmaktan çıktığı görülmektedir.

Aile hukukundaki düzenlemeler, 19. yüzyıl boyunca ferman ve tenbihlerdeki ayrıntı hükümlerde yer almış, genel uygulamayı sağlayacak geniş çaplı bir temel hukuksal metne de konu olmadan sürdürülmüştür. 1917 yılında, bir kanun hükmünde kararname olan Hukuk-ı Aile Kararnamesi yayınlanarak, bu alandaki eksikliğin giderilmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır (Tolan, 1991:495).

Yenileşme döneminde fetva ve fermanların aile bireylerinin davranış ve tercih serbestisini sağlayan ve sınırlandıran örnekleriyle bu yolda bir çığır açtığı söylenebilir. Kendilerini eş seçiminde söz sahibi yapmayan uygulamalara karşı 17. yüzyılda genç kızlar tarafından açılan bazı davalar bugünün deyişiiyle yürütmenin durdurulması yönünde karar çıkarmayı başarmışlardır. Mahkemeler Müslüman kadınlarına kendilerini ifade etme imkânı sağlamaktaydı. Bu örneklerde olduğu gibi erişkin yaşlara gelmiş bir kadın, eğer kendi rızasına aykırı olarak yapılmışsa evliliğini ve nikâhını mahkeme nezdinde feshetme talebinde bulunabilirdi. Eğer bir genç kız reşit olmadan önce velayeti altındaki kişi veya kişilerce nişanlanır ya da nikâhlanırsa; reşit olması halinde kendi isteği dışındaki bu akidleri değiştirme hakkını fetvalar iade etmektedir. Genç kızlar aynı zamanda hiçbir temsilci veya vekil olmaksızın mahkemede kendilerini savunabiliyordu.

Özellikle Tanzimat ve sonrasında daha yoğun olarak gerek duyulan bu düzenlemeler yenileşme çabalarının toplumsal kurumlar üzerindeki manevrasıdır. Çünkü fermanlar, evlilik olayını düzenlemeye olumsuz etkisi olan gelenekleri kaldırmayı amaçlıyordu (Doğan, 2001:76-80). Bunun yanında kadının konumunu ev içi yaşamla sınırlayan fermanlara da rastlanır. Toplum içinde çeşitli yerlerde alışverişte, dükkânlarda, mesire yerlerinde kadın-erkek birlikteliğine izin verilmediği gibi, hangi milletten olursa olsun kadınların geceleri sokakta dolaşmaları yasalar çerçevesinde men edilmişti (Çakır, 1996:138).

Devletin bu konudaki denetim vasıtalarından biri de ilân-nâmelerdir. Bu metinler siyasal ve toplumsal hayatta bir şeyler iyi gitmediği zamanlarda kadınlara yönelik uyarı ve yasaklamaları içerir. Bu konunun ünlü örneklerinden biri de Sultan

Abdülmecit'in yönetimine rastlar. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa hanedanından bey ve paşalarla hanımlarının 1860'lı yıllarda İstanbul'da neden olduğu ekonomik kriz dönemin ileri gelenleri tarafından biraz da kadınların eseri olarak gösterilir. Mısır Valisi'nin yakın çevresinin bol para ve aşırı tüketim hırsı ile İstanbul'a ve saraya getirdikleri yeni alışkanlıkların lkeadaki, mali denge ile birlikte, fuhuş, rüşvet, irtikâp vb. olaylara yol açtığı söylenir. Bu alışkanlıkların başında kadınların sokağa, arşı pazara çıkararak alışveriş etmeleri gelmektedir. Bu durumun millet-i İslamiyeye pek ağır göründüğünü ifade eden Cevdet Paşa, ilk nlem olarak Sadarete Meclis-i Mahsus'ta müzakere sonucunda; "kadınların atlas ferace giymemeleri ve ince yaşmak kullanmamaları gibi mestriyet-i sahîhayı mcip olarak tenbihat ve hilaf-ı hakikatte bulunanlar olursa feracenin yakası kesilmek ve kocaları ceza görmek gibi bir tehditleri hâvî" bir ilân-nâme kaleme alındığını belirtmektedir. 1859 yılına ait bu ilân-nâme içerik ve amacı ile kadının konumundaki geleneksel tutumlarla toplumsal değişmeye bir ölçüde ışık tutabilecek niteliktedir (Doğan, 2001:76-80).

Aileye ilişkin hukuki ve yasal düzenlemeler büyük ölçüde Tanzimat sonrasına rastlar. Sosyal açıdan fazla uygulama alanı bulamasa da, Tanzimat sonrasında evlilik ve aile kurumunun işleyişinde geleneksel uygulamaları ortadan kaldırmaya yönelik bir dizi nlem alınmaya çalışılmış ve aile hukuku ile ilgili değişiklikler ve gelişmeler yaşanmıştır (Çukurova, 2007:132). Medeni hukuk metni olan Mecelle bu dizinin ilklerindedir. Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında 1869-1876 yılları arasında 16 kitap ve 1851 madde halinde hazırlanan Mecelle, medeni hukukun önemli bir bölümünü düzenlediği halde aile hukukunu düzenlememiştir. Bu durum aile hukuku olgusunun yok sayılmasından değil çok kültürlü Osmanlı toplumunda geleneksel uygulamaların bertaraf edilmesinin glğ ile birlikte bu hukukun şer'iyye mahkemelerinin görev alanına girmiş olması vs. nedenlerle açıklanmaktadır (Doğan, 2001:82).

Aile hukukuna yönelik düzenlemeler yapılmamakla birlikte kadının lehine bazı hukuksal düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlı aydınları arasında kadın ve kadın hakları meselesi tartışılmadan ve bu konu ile ilgili faaliyetler başlatılmadan önce standart bir hukuki uygulama getiren ve Medeni Kanuna doğru önemli

sayılabilecek ilk adım, 1858 *Arazi Kanunnamesi*'dir (Ortaylı, 2006:121). Kız evlatların babalarından kalan topraklar üzerinde erkek kardeşler gibi veraset hakkına sahip olmaları imkânını sağlayan bu kanun kadınların mülk sahibi olabilme hakkı ve bu mülklerini tasarruf etme hürriyeti getirmiştir. Bu durum kadınların iktisadi hayatta iş yapabilme kabiliyetlerini geliştirmiştir. Ancak şehirli kadınların işlerini vekillerine havale etmeyi tercih ettikleri de görülmüştür. Kırsal aile yapısındaki değişimi tetikleyen olayların başında gelen bu kanunla Anadolu'da yaşanan göçler ve bu göçler sonrasında aile yapılarının gidilen yerleşim yerine göre yeniden şekillenmesini sağladı (Merder, 2005:21). Bu kanun büyük geleneksel ailelerin miras yoluyla parçalanma süreçlerini başlatarak çekirdek aileye yönelişi hızlandırdı (Kaplan, 1998:7).

Tanzimat döneminde köleliğin kaldırılmasına yönelik düzenlemeler de yapıldı. Osmanlı Hükümeti, özellikle Avrupalı devletlerin baskısıyla karşılaşmamak için, esir ticaretini yasaklayan kararlar almıştır (Aydınör, 2006:24). II. Abdülhamit döneminde çıkartılan 1891 tarihli ferman ise "üsera-yı zancıye ticaretinin men"ine dairdir. Çerkez köle ve cariyelerin üsera-yı zancıye gibi alım-satımının yasaklanmasına dair ferman, gerçekte Abdülreşit'in tahta çıktığı 1909 tarihini taşıyan bir iradeydi (Çakır, 1996:139,140).

Tanzimat'tan sonra devletin evliliğe yaptığı ilk ciddi müdahale ise 2 Eylül 1881 tarihli *Sicil-i Nüfus Nizamnamesi*'dir. Buna göre evlenme ve boşanmalar belirtilen zaman içerisinde nüfus idaresine bildirilerek kayıt altına alınmıştır (Çimen, 2005:241). Sicil-i Nüfus Nizamnamesi'nin hazırlanmasından sonra 1882'de yapılan genel sayım 1890'da tamamlanmış, sonuçlar 1893'te açıklanmıştır. Kadının ilk kez kayıt kapsamına alındığı sayımda yaş, fiziksel özellikler, medeni ve sosyal durumu açıklayan bilgiler de yer alıyordu (Çakır, 1996:140).

Tanzimat sürecinde bu gibi yaptırımlarla birlikte ortaya çıkan değişim eğilimleri yani, ailenin dışa açılması, sokağın, çevrenin ve sosyo-kültürel ortamın etkilerini yansıtması, genellikle "kadın" ve "anne" statüsündeki değişmelerle açıklanabilir. Tanzimat öncesinde kadını eve, haneye çekerek bütünüyle koca ve çocukların hizmeti işleviyle sınırlayan aile, Tanzimat'ın yol açtığı sosyo-kültürel ortamla birlikte kadına da dış dünyayı algılayacak bir pencere açmıştır. Böylece sosyo-

kültürel değişim kadının toplumsal hayata girişini sağlamıştır. Yalnız bundan da Tanzimat öncesinde kadın tümüyle dış dünyadan soyutlanmış, bu durumdan Tanzimat'ın getirdiği ortamla kurtulmuştur gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Böyle bir değerlendirme yanlış, en azından eksik olur (Doğan, 1992:188). Eğlence anlayışları içinde bulunan ahbap ziyaretleri, hamama, mesireye gitme alışkanlıklarında ve mahalle içindeki ilişkilerinde karşılıklı pek çok haber alınıp verilir. Her evin toplumsal açıdan az ya da çok kendi içine kapalı bir yaşam sürdüğüne inanmak bizi yanılgıya sürükler (Faroğhı, 2002:178). Ancak Tanzimat'la birlikte günlük hayatta yeni anlayış ve yaşam biçimleriyle toplum içinde farklı iletişim yolları önem kazanmıştır. Gazete ve dergi gibi süreli yayınların sayılarının giderek çoğalması özellikle kadının dış dünyaya olan ilgisini attırdı. Gazete ve dergilerin etkisi, Levanten⁶ kesiminden günlük hayata yapılan telkinlerle birlikte giderek genişlemekte ve zenginleşmekteydi. Tanzimat'ın yol açtığı etkilerin kaynaklarını iki ana boyutta değerlendirmek mümkündür: Batı kültürü ve Aydınlar (Doğan, 2001:85).

Batı ile temasların başlamasından sonra Batı kültürünün üstünlüğü konusundaki yaklaşım inanılmaz bir hızla Osmanlı aydınlarının büyük bir bölümü tarafından benimsenmiştir. *Terakkiyat-ı Cedide* dönemin sihirli deyim haline gelmiş, zihniyet alanındaki bu değişimle birlikte sanattan edebiyata, giyimden mimariye kadar batılılaşma yanlısı bir değişme meydana gelmiştir. Ahmed Midhat Efendi Osmanlı toplumunda en çok kullanılan kelimenin “alafranga” olduğunu belirtirken buna işaret etmek istemişti. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Batı yanlısı bu değişime olumlu değer atfedilmesidir ki bir Osmanlı mizah dergisinde biri alaturka, diğeri alafranga kıyafetli iki hanım arasındaki konuşma karikatür biçiminde verilirken birinci hanım diğerrinin kıyafetini ahlaki açıdan eleştirmekte, buna karşılık o da, “Bu asr-ı terakkîde asıl sen utan kıyafetinden” şeklinde bir cevap vermektedir. Burada kıyafetteki değişmenin terakkiye uyma biçimindeki bir değer kategorisi içinde sunulması son derece önemlidir (Hanioglu:1992149-150).

⁶ Levantenler, Yakın Doğu'ya yerleşmiş, soyca Avrupalı insanlardı. Ticaretten biriktirdikleri servetleriyle, Levantenler kendi “yüksek sosyete”lerini oluşturmuş ve Batı'nın sosyal düsturlarının Osmanlı İstanbuluna girmesine yardımcı olmaktadır (Criss, 2007:40).

Geniş halk kitleleri için Batı görünürde sırt çevrilen, görmezden gelinen bir olgu olsa da derinden derine izlenen, bir kültür dünyasıdır. Bu dünyada olup bitenler dolaylı ve içten içe hayranlığa dönüşen bir merak konusudur. Galata, Beyoğlu ve Harbiye gibi İstanbul'un büyük semtlerinde artık ülke insanına uzak olmayan mekânlarda Batılı yaşama tanık olma imkânı vardır. Bu sözü edilen semtlerde gelişen yeni yaşama biçimini en iyi vurgulayan kelime olan “alafranga” günlük hayatın batılı tarzını tespit eden aynı zamanda kültürel bir farklılığı belirten sözcük olmuştur (Doğan, 2001:85-86).

Alafranga ve batılı yaşam biçimi doğrultusundaki günlük alışkanlıklar Osmanlı kültürüne birden bire girmeyerek belirli bir aşamanın sonunda kendine biçilen misyonuna zamanla oturmuştur. Böyle bir dönüşümün ekonomideki karşılığı talep olsa gerektir. Tanzimat bu yönüyle talebi tahrik eden bir dönem olarak da algılanabilir. Kısacası Tanzimat Fermanı bu talebin başlatıcısı, yenileşme taraftarı yazar ve aydınlar ise ısrarlı takipçileri olmuştur. Karşı görüş ve tutumlara rağmen toplumsal yapının yaşadığı değişmeden payını alan kurumlar arasında *aile* kurumunun da olması başlangıçta etkisi pek fark edilmeyen dönüşümünün kalıcılığını göstermektedir (Doğan, 2001:89-90).

Şunu da belirtmek gerekir ki yenileşme dönemi yazarlarının büyük bir kısmı “*kadın ve aile*”yi özdeş kavramlar olarak kullanmışlardır. Şemsettin Sami'nin, “Aile demek kadın demektir” şeklindeki sözleri bu yaklaşımı karakterize etmektedir. Kadının toplumdaki ve özellikle Osmanlı toplumundaki yeri ve önemini incelediği *Kadınlar* adlı çalışmasında şunu savunur: “Cemiyet-i beşeriye ‘aile’ denilen ufak cemiyetlerden mürekkeptir; cemiyet-i beşeriyenin saadeti, ailelerin saadetine mütevakkıftır” (Sami, 1992:1027). Buna göre toplumsal çözülmenin odağında kadın ve aile yer alır. Kadın Osmanlı toplumunun esenlik ve mutsuzluğunun hem nedeni hem de sonucudur (Işın, 1992:216).

Tanzimat döneminde çözülme yaşayan aileyi kadının çözülmesiyle açıklamaya çalışır. Yani Tanzimat Dönemiyle birlikte oluşan sosyo-kültürel ortama bağlı olarak “serbest davranışlara” yönelen ailedeki değişim gelenekselliğin yitirilmesi demektir. Çünkü kadın ev dışında rol ve işlev değişikliğine uğramaktadır. Ancak

kadın ailede hâlâ geleneksel kadın ve anne statüsünü de devam ettirmektedir. Şemsettin Sami, kadının toplumdaki yeri ve önemini çok iyi anlamıştır:

“Biz ümmetin ahvali daima kadınlarının ahvaliyle mütenasip olur. Kadınları terbiyeli bulunan toplum terbiyeli; kadınları terbiyesiz bulunan toplum terbiyesiz, kadınları idareli olan toplum zengin ve mamur; kadınların müsrif ve tembel olan toplum fakir ve harap, kadınları namuslu olan toplum namuslu, kadınları sefahat da bulunan toplum setih olur. Kadınlar cemiyet-i beşeriyetin esasıdır. Medeniyetin husulü, cemiyet-i beşeriyenin saadeti kadınların terbiyesine bağlıdır” (Sami, 1992:1031).

Şemsettin Sami'nin burada değindiği terbiye konusu kadınların eğitim ve bilgi birikiminin arttırılmasıdır. Bir üstyapı kurumu olan eğitim, Tanzimat'la birlikte Osmanlı toplumunun temel sorunu olarak ele alınmış, yeni yapının oluşturulmasında önemli bir araç olarak kullanılmıştır (Çakır, 1996:219). Kadınların gündelik hayata kazandırılması için eğitimin bir araç olarak kullanılması gerekliliği 1882 nüfus sayımından sonra iyice belirginleşir. Bu nüfus sayımına kadınlar da dahil edilir. O güne dek sadece tüketici olan kadınlarında üretici olabilmelerini sağlamak için kadınların eğitimine ağırlık verilir. Osmanlı kadınının toplumsal hayatındaki en önemli değişimler eğitim görmesiyle başlar. Tanzimat'la birlikte eğitim alanında kurulu düzenin değişmesi yönünde girişimler olmuştur (Işın, 1988:22). Bu dönemde kadınlara yönelik eğitimin iki ayrı alanda gerçekleştiğini görmekteyiz. Birinci alan, toplumun pratik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik meslek kadınlarının yetiştirmek amacıyla açılan modern kurumların faaliyetlerini kapsamaktadır. (Doğan, 2001:104; Işın, 1992:223). Şunu da belirtmek gerekir ki, Osmanlı kent kadınının Tanzimat öncesinde toplumsal ve ekonomik hayatta rol ve sorumluluk almıştır. Örneğin; Kanuni dönemine ait fermanlar, çamaşırhane işleten ve köle ticareti yapan kadınlardan söz etmektedir. Ayrıca gayr-i menkul alım satımı ve kiralama işlemleriyle ilgilenen kadınlar vardı (Doğan, 2001:70). Tanzimat'la birlikte açılan kurumlarda verilen eğitimle daha çok meslek kadını yetiştirme amaçlandı ve kadınlar resmi bir meslek sahibi olmaya başladılar. Bu dönemde Türk kadınının eğitim sonucu sahip olduğu ilk resmi meslek öğretmenlik oldu (Kaplan, 1998:8).

Diğer bir eğitim alanı da, üst tabaka Osmanlı ailelerinin uyguladıkları konak eğitimidir. Özellikle aydın Osmanlı kadını, bu konak içi eğitim sisteminden geçerek ortaya çıkmıştır. Fakat her iki kadın tipini, gündelik hayatta

sosyalleştirmek amacıyla uygulanan pratik ve teorik eğitimin, bir noktada yetersiz kaldığı kısa sürede anlaşılmıştır. İşte kadın erkek ilişkilerini modern anlamda kurma noktasında ortaya çıkan bu sorunu çözmek için atılan başlıca adımlardan birisi de, Avrupa âdâb-ı muâşeretinin bu konudaki davranış kalıplarını Osmanlı toplum yapısına uyarlama çabasıdır. Kadının erkekle tanışma biçimi ve aralarındaki ilişkinin niteliği gibi konular, Tanzimat döneminden başlayarak Cumhuriyet dönemi yazarlarına kadar uzanan modern âdâb-ı muâşeret sorununun başlıca gündem maddesinin oluşturmuştur (Işın, 1992:223).

1.3. II. Meşrutiyet Dönemi: Kadına Bakışın Değiştiği Ortamda Kadın ve Aile

Batılılaşma sürecinde kadın ve kadın hakları meselesiyle ilgili asıl önemli gelişme II. Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan hürriyet ortamında gerçekleşmiştir (Kaplan, 1998:11). 1908 Devrimi, o güne kadar sessizce sürdürülen kadın hareketini bir anda su yüzüne çıkarmış ve birçok günlük ve haftalık yayında kadın yazarların imzaları görünmeye başlamıştır (Çavdar, 1983:831). Adet ve gelenekler değişmeye başlamasıyla “Artık erkekler karşılarında her söze aldanır, her şeye tahammül eder, safderün, cahil, dünyadan bi-haber kadınlar bulamayacaklar” diyen kadınlar bu değişimden duydukları memnuniyeti açıklıyorlardı (Çakır, 1996:205).

II. Meşrutiyet'in ilk günlerinden itibaren Osmanlı-Türk kadınlarının özgürlük talebi gündeme geldi. Kadınlar modernizemin vaat ettiği hür insan kategorisine tam olarak dâhil edilmek, toplumda birey addedilmek, vatandaşlık hak ve hürriyetlerine, toplumda mevki ve hisseye kavuşmak yani “asri kadın” olmak istiyordu. Ne var ki, başkente bile geleneksel topluma has unsurlar kadınların bu hareketini uygun görmedikleri gibi tepki göstermekten de geri durmamışlardır. Yani toplumda etki ve tepki birlikte gelişmiştir (Çavdar, 1983:831).

Kadınlar Tanzimat döneminde başlayıp, II. Meşrutiyet döneminde gelişen ideolojik mücadelelerini özellikle basın yoluyla sürdürdüler (Kaplan,1998:8). Tanzimat döneminde çıkan 13 yayından 2'sini hanımlar çıkartmaktayken, bu devirdeki 22 gazete veya dergiden 4'ünü hanımlar çıkartmaktadır. Meşrutiyet döneminde ise 27 civarında kadın gazete veya dergisi çıkarılmıştır (Tekeli, 1994:350; Toksa ve Mardin, 1994:344). Bizzat kadınların çıkardığı gazete ve

dergiler kadın hakları konusunun topluma yayılmasında önemli etken oldu. II. Meşrutiyet döneminde kadın haklarını savunan gazete ve dergilerin bazıları şunlardır: Demet (1908), Mehasin (1908), Kadın (1911-1912), Kadınlar Dünyası(1913-1921), Hanımlar Âlemi (1913-1918), Genç Kadın (1918-1919), İnci (1919-1921). (Kaplan, 1998:11-15; Toksa ve Mardin, 1994:344-346). Dönemin önde gelen yazar ve düşünür kadınlarından Fatma Aliye, Şair Nigar Hanım, Makbule Leman Hanım'ın yer aldıkları Hanımlara Mahsus Gazete'nin ve II. Meşrutiyet'ten sonra, 1913'te *Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti*'nin yayın organı olarak çıkan Kadınlar Dünyası dergisinin çok önemli bir yerleri vardır.

Diğer dergilerle karşılaştırıldığında feminist bir söylem oluşturmaya en yatkın olan *Kadınlar Dünyası*'nın sahibi Nuriye Ulviye Mevlân (Çakır, 1994:82) ve sürekli yazar Aziz Haydar, Belkıs Şevket, Mükerrerrem Belkıs, Nimet Cemil gibi birçok kadın, kadınların kıyafetinin değişmesinden eğitim hakkına, görücü usulü evlenmenin eleştirisinden boşanma hakkına, çalışma hakkından siyasal haklara kadar pek çok somut talep ve çözüm önerisi geliştirmişlerdir (Tekeli, 1994:350). *Kadınlar Dünyası* dergisi, Osmanlı kadın hareketine zemin hazırlamış, kadın hakları mücadelesini başlatmış, bir anlamda kadınların sözcülüğünü yapmıştır (Çakır, 1994:364). Sahibi, yazı kadrosu ve hatta dergiye gelen yazı ve mektuplarıyla tümüyle kadınlara ait olan (Çakır, 1996:82) dergi, Bedra Osman Hanım ve arkadaşlarının telefon şirketinde işe alınması ve kadınların hiçbir alanda erkeklerden geri olmadıklarını göstermek için Belkıs Şevket Hanım'ın 17 Kasım 1913'te uçağa binmesi için eylemler düzenleyerek kadın haklarını girişimsel olarak da savunmuştur (Tekeli, 1994:350).

Kadın yayınlarının dışında İstanbul gazetelerinde de kadın yazarların makaleleri yayımlanmaya başladı. Basında "kadınlık meselesi" üzerine devrin münevverlerinin tartışmaları geniş biçimde yer aldı. *Tanin*'de Halide Edib, *Servet-i Fünun*'da Atıfet Celal, *Millet* gazetesinde Seniha Nezahat yazılarıyla kadın mevcudiyetini topluma kanıtladılar (Zihnioğlu, 2001:154). Bu dönemde aydınların savunduğu, kadın hareketi olarak adlandırılan kadınların ön ayak olduğu veya katıldığı, kadın haklarını savunmayı, cinsiyet ayrımından doğan sorunları aşmayı ve bu ayrıma karşı çıkmayı amaçlayan hareket, eylem ve

örgütlenmelerin varlığından söz edebiliriz (Tekeli, 1994:349). Bu süreci hazırlayan unsurlar Tanzimat'la başlayan yenileşme hareketiyle birlikte olmuştur. Bu unsurların başlıcaları yasal reformlar (1841 kadı izniyle evlenme fermanı, 1854-1857 esir pazarlarının kapatılması), kadınların eğitim hakkından yararlanmaya başlaması (1862 ilk kız rüştiyesi, 1869 kız çocukları için zorunlu sıbyan okulu, 1870 ilk kadın müdire atanması, 1870 kız öğretmen okulu) ve günün aydın çevrelerinde, gazete ve dergilerinde kadın konusunda başlayan yoğun fikir tartışmalarıdır (Tekeli, 1994:350).

Kız okullarının kurulması, aileleri kızlarını okumaya yönlendirmesiyle kadının eğitimi Meşrutiyet döneminin önemli konularındandır. Kadın dergi ve gazeteleri, kadının eğitimi ve çalışma hayatına girmesi konuları üzerinde özellikle durmuşlardır (Kurnaz, 1997:134). Çeşitli kademelerde ve son derece az sayıda açılmış bulunan kız okullarının Osmanlı kadınının toplumsal statüsünü kısa zamanda değiştirmesi beklenemezdi (Doğan, 2001:105). Bu nedenle kadının basın yoluyla eğitimi misyonunu üstelenen yayımlar giderek daha çok önem kazanmış, yazıların ağırlık merkezini teşkil etmiştir. Açılmaya başlayan kız okullarıyla birlikte, kadınları ev içinde de eğitmeyi amaç edinen, gazete, mecmua, risale biçiminde 40'ı aşkın süreli yayın çıkarılmıştır. Bu yayınlarda kadınlara fenni çocuk bakımı ve terbiyesi, ev idaresi ve tarih, coğrafya gibi konularda ansiklopedik bilgiler sunulmuş, ayrıca edebiyat, müzik, moda ve bilmece sayfalarına da yer verilmiştir. Kadın içerikli konuların dışında, yer yer İstanbul ile ilgili yazı, fotoğraf, reklam, kültür etkinlikleri, kentin sosyal yaşamı ve tarihi yapılarıyla ilgili bilgilerde bulunmaktadır (Toksa ve Mardin, 1994:344). Bazı dergilerde modayı yansıtan yazı ve resimlere yer verilmiştir. Bu vesileyle, Türk kadınının Batı kıyafetini yaygın şekilde bu dönemde tanımaya başladığı söylenebilir (Kurnaz, 1996:134-135). Genç kadınların peçelerini kaldırması/inceltmesi, siyah bol çarşafın yerine pelerin ya da mantoya benzer dış giysiler giymeleri kadın giyimine hâkim olmaya başladı. Nezihe Muhiddin'in dediği gibi, "Meşrutiyetin ilanı ile beraber kadınlarımız karanlıktan kurtulur gibi oldular, peçeler incelmiş, bir az dünya ışığına kavuştular, fakat kafesler baki..."ydı. Bununla birlikte, İstanbul'da özellikle Avrupaî giysiler satan mağazaların ilgi odağı oldukları görülmektedir. Avrupa modasına uyan kadınlar, devlet yasaklarına

rağmen seslerini duyurmaya başlamışlardır. Üst sınıflara mensup, aydın kadınlar peçesiz dolaşmaya başlamışlardı. 1912’de peçesiz Türk kadını Amerikan Büyükelçiliği’ndeki bir resmi davete katılmıştı ki bu davranış sadece burjuvazinin üst kademesine mensup Osmanlı kadınlarına özgü bir davranış olarak yorumlamak gerekir. Bu durum başkentin kadın nüfusunun bütününe değil, üst tabakaya ait olsa da yine de kapalılığın etkisindeki kadınlar için büyük bir gelişmedir. Artık kadınlar giyimlerde bazı ilerlemeleri istemekte, küçük çapta da olsa gösteriler düzenlemektedirler (Caporal, 1982:146).

Bu değişime ve kadın uyanışına muhafazakârların ve mutaassıpların tepkisi büyük olmuştur. Yeni tip kadın giyimini açık saçık ve İslami kurallara aykırı bulan mutaassıp kesim ve onların etkilediği bir kısım “serseri grup” sokakta kadınların çarşaflarını yırtarak, hakaret ederek kadınları tacizle sindirmek istediler (Zihnioğlu, 2001:155). Özellikle kadınların haklarını savunan İttihat ve Terakki yönetimini yıldırma için saldırılar düzenlemişlerdir. Bu olaylardan birkaç örnek vermek gerekirse; bunlardan ilki, karısı ve kızı ile arabada seyahat eden bir subay zorla arabadan indirilmiş, dövülmüş ve kızı ile eşinin elbiseleri yırtılmıştı. Bu olay polislerin gözleri önünde cereyan etmiş ve polis müdahalede bulunmamıştır. Diğer bir olay ise, İslami hükümlere göre hareket etmeyen Bedriye adlı kadının Todori adlı gayrimüslimle evlenemeyeceğini belirten tutucuların Todori’yi linç ederek öldürmeleridir. Benzer tacizler şehrin değişik yerlerinde eşleri ile gezen subaylara karşı da gösterilmiştir. Tacizler yoğunlaşınca basında tartışmalar başlamış, Halide Edib yazılarında keskin bir dille tecavüzcüleri kınamış, kadınları savunmuştur (Zihnioğlu, 2001:155).

Aile içindeki konumları hakkında durum saptaması yapan, şikâyet ve eleştirilerini dergi kanalıyla ileten kadınlar, genel olarak ailenin, özel olarak da kendi konumlarının iyileştirilmesi yönünde çeşitli önerilerde bulunmuşlardı. Aile kavramının içerdiği çok boyutluluk şu başlıklarda toplanmış, sorunlar ortaya konularak çözümler aranmıştı: Aile yapısı, ailenin oluşum biçimi, evlilikte aranılan koşullar, kullanılan araçlar, özellikle görücülük olgusu, eşlerin birbirini tanımaması, çok kadınla evlenme, aile içi ilişkiler, karı-koca ve çocukların birbirlerine karşı davranışları, eşlerin rolleri ve görevleri, ailedeki geçim sorunu,

bu sorunun paylaşılma biçimi, ailenin ülke için önemi, boşanma olayı, bunun bir hak olarak kadına tanınması... Kadınların dergi sayfalarında yer alan ifadeleri sayesinde 1910'larda ailede yaşanan tüm bu sorunlar göz önüne serilmiş, kadınların istediği aile modeli çizilebilmişti: "Aile milletin, cemiyet-i beşeriyenin, küçülmüş ufak bir mikyeesidri (ölçü)" görüşünden hareketle, bir milletin gelişmişlik düzeyi ve yaşam biçiminin saptanmasında en önemli göstergenin aile yaşamı olduğu" saptaması yapılıyordu (Çakır, 1996:187).

Aile içindeki en önemli sorun olarak görülen uyumsuzluk, ülke geneline de yansımış ve yönetimden doğan yanlışlıkların temelinde bu etkinin yattığı görüşü ağırlık kazanmıştır. Kadının aile içindeki eşitsiz konumu, eşlerin birbirlerini tanımadan yaptığı evlilikler, özellikle kız çocuklarının yetersiz eğitimi, aile içindeki terbiyenin çocukların cinsiyetine göre farklılık göstermesi aile içi uyumsuzluğa yol açan nedenler olarak sıralanıyordu. Bu etkenler aynı zamanda, ailenin ıslahı için ele alınması gereken madde başlıklarıydı (Çakır, 1996:192).

Türk ailesinin durumu ve kadınlara yönelik hukuksal kısıtlamalar, Türk aydınları arasındaki gözde tartışma konularındandır. Hem Ahmet Rıza hem de Sabahhattin Ali bu konuda yazdılar. 1916 yılında feministlerden oluşan bir grup, Hanefi kanununda bir kırılma daha sağladı ve kocanın tedavisi mümkün olmayan bir hastalığa sahip olması durumunda kadına boşanma hakkı tanınmasında başarılı olmuştur (Davis, 2006:142).

Dönemin önemli kalemlerinden Celal Nuri, evliliğin imamların denetiminden çıkarılmasını ve medeni hukuk kapsamına alınmasını da istiyordu. Gerçekleşmesini istediği işlerin büyük bir bölümü, 1917 yılında Jön Türkler tarafından çıkarılan Aile Kanunu'na dâhil edildi. Bu kanun gelinle damadın tek eşlilik sözleşmesi yapmasına olanak veriyordu. Yaş sınırı gelin için 17, damat için 18 olarak belirlenmişti. Celal Nuri, çok eşliliğe, odalık kurumu ve boşanmanın kolayca ve adaletsizce olmasına karşıydı. Şeriatın gerçek ruhu saydığı şeyle bağdaşan yeni bir boşanma kanunu öneriyordu. Böyle bir kanun, bir erkeği, kızgınlık veya kapris gibi nedenlerle karısını boşamaktan men edecek ve çocukların haklarını göz önüne alacaktı. Boşanma nedenleri geçerli bile olsa, kadının nikâh parasıyla sınırlı kalmayan bir tazminat alması gerektiğini

düşünüyordu (İleri 1992:1062-1066). *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin önemli yazarlarından Fatma Aliye ise başarılı bir evlilik için bir dizi koşul öne sürmekteydi. Öncelikle, her iki tarafın rızasının alınması ve bedensel ve ruhsal sağlığın yerinde olması gerekiyordu. Üçüncü olarak, erkeğin karısına şefkat göstermesi gerektiği, dördüncü olarak, erkekle kadının birbirlerine olan görevlerine bağlı kalması gerektiğini vurguluyordu; sadakat, güven, saygı, sevecen bir düşüncelilik ve duygusal destek. Son olarak da, kadın, hane halkının idaresinde ekonomik yararı gözetmeli ve uysal olmalıydı (Davis, 2006:94).

Evlilikle ilgili tartışılan en önemli konulardan biri evlenme yaşıdır. Henüz vücut gelişimini tamamlamamış gençler evlendiriliyor, bu durum gerek evli çiftler için gerekse doğacak çocuklar için, büyük sakıncalar yaratıyordu. Aile mutluluğuna engel olacak bu durumun önlenmesi için yasal yönden müdahale edilmesi talepler arasındaydı. Evlenme yaşına bir ölçüt getiriliyor, kadın için 19-25, erkek içinse 23-30 yaşları ideal yaş olarak açıklanıyordu. Ayrıca evlenecek gençler, evlenmelerinde bir sakınca olmadığına ilişkin doktordan bir sağlık raporu almalı ve evlilik kararını birlikte vermeliydiler (İleri, 1992:1065).

Eş seçiminde görücülük usulünün uygulanıyor olması eleştirilmekle birlikte kadınlar çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Görücülüğün koşulsuz olarak kalkması, gençlerin sağlam bir ahlakla donatılmasının gerekliliği savunuluyor, görücülüğün kalkmasından doğacak sorunlara değiniliyordu. Görücülüğün kalkmasını isterken, birbirini sevmenin, âşık olmanın önlenmesini isteyenler olduğu gibi, bu durumu doğal karşılayarak, aşka geçit verenler de çıkıyordu (Çakır, 1996:201). Bir gelenek olarak görücülüğün kaldırılmasını yazılarında ilk kez gündeme getiren *Kadınlar Dünyası* yazarlarından Mükerrerrem Belkıs olmuştur. Mükerrerrem Belkıs, bu fikre tutucuların katılmayacağını, şiddetle karşı çıkılabileceğini bildiği halde, evlilikte tarafların birbirlerini iyice tanımaları gerektiğine dikkat çekiyordu:

“Bakınız, bu da nasıl olabilir: Kızın ebeveyni ile erkeğin ebeveyni birbirleriyle görüşmeye başlar. Anneleri, pederleri ile birlikte mesirelere giderler, gezerler konuşurlar, sanki bir aile gibi hareket ederler” (Çakır, 1996:196).

Ancak Mükerrerrem Belkıs bu yakınlaşmayı sınırlamaktan geri durmuyor, iki olgunun karşılarına duvar gibi çıkacağı konusunda adayları uyarıyordu: “Birisi

din, diğeri efkâr-ı cahile”. Ancak bu durum dine aykırı sayılmazdı. Kızın mahrem yerleri görünmeyeceğinden tesettüre uygundu. Bir bakkal ya da tüccar ile bir ihtiyaç üzerine konuşulmasına şeriat cevaz verdiğiine göre, evliliğe aday kişilerinde birbirleriyle konuşmaları engellenmemeliydi. Böylece cahil kişilerin itirazları anlamsız kalacaktı.

Evlilik kurumunda tartışılan bir diğerkonu da “çekirdek aile”yi teşvikti. *Kadınlar Dünyası* dergisi yeni evlenen çiftlerin ailelerinden bağımsız başka bir ev açmalarını savunuyordu. Böylece gelin, görümce, kayınvalide arasında ortaya çıkmaya olası anlaşmazlıklar da önlenebilecekti (Çakır, 1996:196, 204). Eşler arasında bir anlaşmazlık çıktığı takdirde uygulanan boşanma hakkı ise her iki tarafında ortak kararıyla olmalıydı. Tek taraflı olarak erkeğe tanınmış olan bu hakkı, erkek dilediği biçimde kullanabilir, kanunun gerektirdiği süreyi bekledikten sonra kadını baba evine gönderebilirdi. Tüm bunlar boşanma olayını kadınların toplumsal sorunların en önemlilerinden biri olarak ele almalarına neden olmuştur. Evliliğin sona erdirilmesi tek yönlü olarak erkeğin ağzından çıkabilecek bir söze bağlı olmamalıydı. Kadınlar, boşanmanın bir hak olarak erkek gibi kadına da tanınması gereğini vurguluyorlardı (Çakır, 1996:216-217).

Kadının toplum ve ailedeki konumunu tartışan kadınlar, toplumdaki konumlarını pek iç açıcı bulmuyordu. Kadınların çoğuna göre bu duruma sebep, kendilerini daha üstün göstermeye çalışan erkeklerdi. Kadınlar öncelikle soyutlandıkları toplumsal yaşama katılmayı istiyorlardı. Dergilerdeki yazılarda bu konunun kendileri için taşıdığı öneme dikkat çekiyorlar ve katılımın nasıl olması gerektiği, toplumsal yaşama girerken karşılaştıkları güçlükler, toplumsallaşmanın yeni biçiminde hangi kurallara gerek duyulduğu gibi çeşitli konuları ele alıyorlar, ayrıca toplumsal yapıdaki kusurları saptıyorlardı. Toplumsal yaşamın dışında tutulma kadınların gelişmesini, toplumda etken güç olmasını engellemişti. Bu konu çeşitli yazılarla işleniyordu: “Muhitimiz kadınlığında hayat yoktur. Mevk-i ictimai yoktur. Vaktiyle kadınlığa lâyık olan bir terbiye verilmiş olsa idi, hayat-ı mesailerinin inkişafına çalışılmış olsa idi, acaba halimiz bu merkezde olur muydu?” sözleriyle bugüne dek kadının tabi olduğu durum sorgulanmıştır.

Kendilerini her türlü hak ve özgürlükten mahrum bırakan düzenin değişmesini isteyen kadınlar, bunun eski yaşam tarzının zamanın değişen koşullarına göre biçimlenmesiyle mümkün olabileceği düşüncesindeydiler. Toplumun yarısını oluşturan kadınları özgürlük ve faaliyetten yoksun bırakmak, sosyo-ekonomik yaşama da zarar vermek demektir. Bu düşünce şöyle açıklanıyordu: “Bugün şüphesizdir ki bizi terakkiden uzak bulandıran, tedenniye, harabeye, izmihale iten sebep, erkeklerimizle teşrik-i hayat ve mesai edememeliğimizdir” (Çakır, 1996:161,162,187).

II. Meşrutiyet sonrasında meydana gelen değişmelerle birlikte İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük akımları toplumda kadının yerini sorgulamış, Türk ailesinin nasıl olması gerektiği konusunda fikirler ileriye sürmüşlerdir. Değişen toplum hayatı “yeni kadın” –iyi eş, iyi anne, iyi Müslüman- tipini ortaya çıkarmış ve bu yenileşme arayışları Ziya Gökalp’in yazılarıyla hızlanmıştır (Meriç, 2000:198). Bu yıllarda aile sorunu “yeni hayat” diye nitelenen yeni yaşam biçiminin bir parçasıdır. Toplumda kökten dönüşümler aile yaşamını da kapsamına almak durumundadır (Toprak, 1992:234). Gökalp milletin gelişmesini ve ilerlemesinin her şeyden önce ailenin sağlam temeller üzerine oturtulmasına bağlamaktadır. Aileyi *asri* ve *milli* olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Asri aile, Avrupa’ya özgü bir aile şeklindedir. Bizde ise kurulacak aile milli olmalıdır. Gökalp’e göre milli aile tamamen kültürel temeller üzerine oturacak, fertlerin terbiyesi için ideal bir tip teşkil edecektir (Gökalp, 1992:1096). “Yeni aile” ya da “milli aile” İttihatçıların özlemine duydukları anne, baba ve çocuklardan oluşan aile biçimidir. Aile ahlakı toplumun temel dayanak noktalarından biri olarak görülür. Milli aile, II. Meşrutiyet yıllarında gündeme gelen *aile buhranı*na bir çözümdür (Toprak, 1992:234).

Kadının toplumsallaşması, aile kurumunu önemli ölçüde etkiler. Özellikle İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde kadın erkek ilişkilerinde geleneksel yapı çözülmeye yüz tutar. Aile sorunu nüfus politikası bağlamında ele alınır; evlilikler özendirilerek sürekli savaşların neden olduğu insan kaybı giderilmeye çalışılır. Bu nedenle o döneme değin özel alan kapsamına giren aile kamusallaşır; milli aile, ulusal normlar ışığında geliştirilir (Toprak, 1992:234). İttihatçıların önerdiği milli

aile Batı'daki aile modelinin bir kopyası değildir. Bu noktada İttihatçılar yerel olan kültür ve uluslararası medeniyeti ayırırlar. Onlara göre aile yapısı, kültürün bir parçasıdır ve yerel kalmak durumundadır. Bu nedenle mili aile diğer ulusların aile modellerine uymak durumunda değildir.

İttihatçıların aileyi özel alandan çıkarıp kamu alanına sokmaları yeni yapılanmakta olan ulus-devlet konusundaki kaygılarından kaynaklanır. 1908 bir siyasi devrimdir. Yeni hayatı içerecek bir sosyal inkılâp ile desteklenmediği sürece başarıya ulaşamaz. İttihatçıların eşitlikçi ilkeleri ön plana çıkartan dönüşümcü söylemleri, Osmanlı feminizmine ortam hazırlar (Toprak, 1992:235-237). Türkiye'de Batı'dakine benzer bir feminist hareket II. Meşrutiyet yıllarında gün ışığına çıkar. Osmanlı kadınları Batı'daki feminist akıma benzer bir hareketi II. Meşrutiyet'in özgürlük ortamında başlatırlar. Feminist hareketlerin dünya ölçeğinde güç kazandığı 1910'lu yıllar Osmanlı'da da kadının özgürlükleri doğrultusunda önemli kazanımlar elde ettiği dönemdir. 1908 Genç Türk Devrimi'nin benimsediği "hürriyet, musavvat, adalet, uhuvvet" ilkeleri Osmanlı'da kadın sorununu gündeme getirmiş, kadının toplumsallaşması, ya da kadın erkek eşitliği II. Meşrutiyet'in temel kaygılarından birini oluşturmuştur. (Toprak, 1992:230).

1908 İnkılâbı'nın getirdiği ani özgürlük ortamında yayımlanan çok sayıdaki kadın dergisi, feminizmi yaygınlaştırdı. 1914'te İnâs Darülfünunu'nun (kadın üniversitesi) açılmasıyla daha radikal ve atak kadın kuşakları yetişti. Halide Edib, Nezihe Muhiddin, Emine Semiye gibi güçlü şahsiyetlerin öncülüğünü yaptığı bir feminizmi hareketi oluştu. Bu hareketin belli başlı görüş ve taleplerini şu şekilde sıralayabiliriz: Kadınlara eğitim imkânı ve ailede eşitlik sağlanmalı, çok eşlilik ve talak-ı selase (İslami boşama) kesin olarak kaldırılmalıdır. Toplumun temelini oluşturacak olan çekirdek aile güçlendirilmeli ve medeni yasalar kadın haklarını gözeterek yeniden düzenlenmelidir. Kadınların giyimi üzerindeki baskılar kaldırılmalı; serbestçe sokağa çıkmaları ve sosyal yaşama katılmaları sağlanmalıdır. Kadınların toplumsal görevi anne ve zevcelikle sınırlanmamalı, kadınlar meslek sahibi olacak biçimde eğitim olanağına kavuşmalıdır (Zihnioğlu, 2001:27).

Hanımlara Mahsus Gazete ve önemli yazarlarından Fatma Aliye, *Kadınlar Dünyası* ve Ulviye Mevlân, *Kadınlık Duygusu* ve Sabiha Sertel feminizmin savunucuları olarak cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan uluslararası ve yerel dönüşüme ışık tutacaklardır (Akşit, 2008).

Fatma Aliye Hanım (1862-1924), 1839'da çıkmaya başlayan *Hanımlara Mahsus Gazete'nin* başta gelen yazarlarından (Akşit, 2008). Osmanlı'da birçok ilke imza atmış olan Fatma Aliye Hanım, ilk kez çeviri yapan, ilk kez roman yazan, ilk kez yardım derneği kuran, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin* (Osmanlı Kızılay Derneği) ilk kadın üyesi olan, hakkında ilk kez monografi yazılan Osmanlı kadınıdır. Denemeleri, kitapları, makaleleri, konferansları ve yaşam biçimi ile kadın haklarının kazanılması yolundaki çabalara katkıda bulunmuştur (Doğan, 2001:106). Aile sorunları ve yaşamının amacı olan çalışmak, öğrenmek ve öğretmek düşüncesi bütün eserlerinin misyonu olmuştur. Kadın erkek eşitliğine olan inancı ayrım gözetilmeksizin bütün insanların eğitilmelerini; kadınların birer meslek sahibi olmalarını, iş ve toplumsal hayata atılmalarını, güvenceli işlerde namuslarıyla çalışarak para kazanabilmeleri gerektiğini savunur. Bu şekilde kadınların yaşamlarını sürdürebilmeleri kaygısıyla istemedikleri evlilikleri yapmayacaklar, ihanete uğrama ve eşler arası uyumsuzluk gibi nedenlerle onları mutsuz eden evlilikleri de sürdürmek zorunda kalmayacaklardır (Doğan, 2001:107).

Önemli bir devlet adamı olan babası Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) kendisini Yeni Osmanlıların çıkış noktası olan yeni bir İslam anlayışı ve ilerencilik anlayışına yakın tutmuş, Avrupalılarla ilişkisi de daha çok feminizm yolunda olmuştur. Ev içi eğitiminde önemli bir yer tutan Ahmet Mithat Efendi de her ne kadar onun küçükken haremde pek hazzetmediğini, mümkün olan her anını selamlıkta geçirmeyi sevdiğini yazsa da ilerleyen yaşlarında harem onun için giderek önem kazanmış, kadınlar dünyası üzerine kafa yorduğu ve hayal etmeyi sevdiği bir yer olmuş, kadınların gücüne inanmıştı. Bu gücün İslam'da korunduğunu ve önemsendiğini düşünüyordu, ama İslam içerisinden geçmiş hatırlayarak geleceği hazırlamayı hedefleyen birçok yazar gibi idealleri *Asr-ı Saadette* idi. Çok eşliliğe karşı idi. Aileyi önemsiyor ama kamusal hayattan soyutlamıyor, hatta tam tersine,

romanlarında aile hayatını kamusal ve ekonomik hayatın tam ortasına koyuyordu. Genç ve yaşlı kadınlar, efendiler ve köleler, önce köle sonra hanım kadınlar, önce hanım sonra köle olanlar, öğretmen kadınlar, zengin kadınlar, yoksul kadınların hikâyelerinin her biri Fatma Aliye için çok önemliydi. Bir yandan Yeni Osmanlı çizgisini takip ederken, diğer yandan kendisine dış göz olarak Avrupalı bir kadın seçiyor ve *Nisvan-ı İslam* kitabında Osmanlı kadınlarını bu Avrupalı hanıma anlatarak bir anlamda onu kendisinin ve onun kişiliğinde Avrupalıların cehaletinden haberdar ediyordu (Akşit, 2008). Fatma Aliye Hanım birçok Batılı gezginin bir Türk evini ziyaret edememesi sonucu kendilerine anlatılanlarla yetinmek zorunda kaldıklarını ve eserlerinde de duyduklarına yer verdiklerini fark eder. Evlerini ziyaret eden gezgin eşlerinin kafalarında Türk kadınları hakkında oluşmuş ön yargıları değiştirmeye çalışır. İşte *Nisvân-ı İslam*'da bu gezginlerden bazılarıyla karşılaşan Fatma Aliye Hanım Avrupalıların hakkımızda edindikleri yanlış düşüncelere tanıklık etmiştir (Demircioğlu, 2007:8).

Özellikle *Kadınlar Dünyası* ve *Hanımlara Mahsus Gazete* olmak üzere kendilerinden önceki dergilerde savunulan feminizm kadınların güçlenmesine pek sınırlı katkıda bulunmuştur. Okumuş yazmışlık nadir bulunan bir özellik olduğundan elitizm feminist tartışmaların kaçınılmaz olarak sürekli etrafında dönüp durdukları merkez olmuştur. Tüm hayatını kadın hak ve hukukunu savunmaya adanmış Ulviye Mevlan *Kadınlar Dünyası*'nın merkezi figürüydü. Cahil de olsalar kadınlara ne yapacaklarını söylemeye kendilerini yetkili görmelerini eleştirdiği erkeklerin kendilerine mal ettiği toplumsal hayat, hukuk, aile teşkilatı, evlat terbiyesi, sanayi, ticaret gibi konularda da fikir beyan etmeyi bu mücadelenin bir parçası olarak görmekteydi. “Hukukumuz, hukuk-ı umumiye arasında tanınmadıkça, Kadınlar Dünyası sayfalarını erkeklere açmaz” sözleriyle amaçlarını net bir şekilde dile getirmiş ve derginin saflarını belli ederek dergiye sadece kadınların yazı yazabilmesini bir yayın politikası haline getirmişti.

Hareketlerinin adı kimi zaman konya kimi zaman konmasa da, sadece erkekler tarafından değil zamanlarının diğer kadınları hatta diğer feministleri tarafından da muhafazakârlıkla, modası geçmiş olmakla suçlansalar da Ulviye Mevlan, Sabiha Sertel, Halide Edib ve Nezihe Muhittin'in de içinde bulunduğu Osmanlı

feministleri doğu-batı ekseninde erkek politikacılarla ve erkek gazetecilerle mücadele etmekten kaçınmıyorlardı (Akşit, 2008).

Yayınlanan pek çok kadın dergisinin yanında, kadın dernekleri ve kadın etkinlikleri yaygınlaştı. Kurulan kadın derneklerinin bir kısmı hayır kurumu niteliğindedir. *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Heyet-i Merkeziyesi, Muhtaç Asker Ailelerine Muavenet Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti* bu tür dernekler arasında yer alır. Bu derneklerin yanı sıra feminist hedefleri amaçlayan ilk dernekler yine bu yıllarda kurulmuştur. Kadınları eğitmeyi, onların yaşam biçimlerini, giyim kuşamlarını modernleştirmeyi onlara iş imkânları yaratmayı, sanat vb. şeyler öğretmeyi amaçlarlar. *İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Kadınları Esirgeme Derneği, Teali-i Nisvan Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyye, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti* Osmanlı Feministlerinin kadın hukukunu savunmaya yönelik girişimleridir (Toprak, 1992:230-231).

II. Meşrutiyet dönemi, kadın hakları bakımından farklılıkları barındırmıştır. Bir taraftan kadına eğitim, öğretim sağlanıp, meslek edinmek, çalışma hayatına girmek mümkün olmuşken diğer taraftan yasaklamalar, baskılar devam etmiştir. Ancak bunlardan kurtulma çabaları da yoğunluk kazanmıştır. Şehirli kadın daha iyi yaşamak için çabalarken, eğitim olanaklarına kavuşurken, köylü kadının geleneksel yaşamı, üreticiliği devam etmiştir. Ailesinin geleneklerini, dilini, özelliklerini korumuş ve yaşatmıştır. II. Meşrutiyet kadına siyasal ve hukuksal yenilikler getirmemekle birlikte toplumsal alanda zayıf kalan bazı yenilikler yapabildiği. I. Dünya Savaşı ile kadın, şartlar gereği toplumsal ve ekonomik hayatın içinde daha çok yer almaya başlayacaktır.

1.4. I. Dünya Savaşı Dönemi: Savaşın Şartlarının Etkisiyle Toplumda Var Olmaya Çalışan Kadın ve Aile

Tanzimat'tan Milli Mücadele'ye kadar olan dönemde Osmanlı Devleti ve toplum yapısında önemli değişim ve gelişmeler yaşanmıştır. Ülkenin içine düştüğü siyasi ve toplumsal sıkıntı, Balkan ve I. Dünya Savaşları sırasında yaşanan olaylar, toplum yapısında birçok yönden değişiklikler getirmiş büyük olaylardır. Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra Müslüman kadınların tüm baskıcı kurallara karşın

kendilerini çalışma hayatının içinde bulmaları kadının konumundaki değişimin en önemli aşamasını teşkil edecektir (İnan, 1984:250). Bu sürecin oluşmasında II. Meşrutiyet yıllarında oluşmaya başlayan feminizm hareketi düşünsel ortamı olumlu yönden etkilemiştir. Ancak, toplumsallaşma sürecinde I. Dünya Savaşı'nın yarattığı maddi ortam yani yaşam şartları, değişimde çok daha belirleyicidir. Savaşlar nedeniyle erkek nüfusun cepheye sevk edilişi istihdam alanında boşluk yaratmış, bu nedenle kadın nüfus kısa sürede seferber edilerek çalışma yaşamına dâhil edilmiştir (Toprak, 1992:234). Savaş yıllarında ailede göze çarpan en önemli durum, evin erkeğinin başta olmamasıdır. Erkek nüfus cepheye çağrılmasıyla birlikte geride kadın, çocuk ve yaşlı anne-babalar kalmıştır. Dört yıl boyunca süren savaş nedeniyle yaşanan ekonomik zorluklar ailenin geçim yükünü kadının omuzlarına yüklemiş ve Osmanlı toplum yapısının alışık olmadığı bir süreç başlamıştır. Geleneksel normlar içinde kadın evin içinden ve çocukların yetiştirilmesinden sorumluyken artık dış mekânda bulunması zorunlu bir hal almıştır. Yetişen çocuklar bu değişimi yaşayarak büyümüşlerdir. Kadının sokakta bulunması ve ailenin reisi durumuna gelmesi yetişen kuşak için yadırganacak bir durum olmaktan çıkmıştır.

Şehir merkezindeki kadınların iktisadi hayata atılmaları dikiş nakış işleri yanında, zenginlerin evlerine temizliğe gitmekle başlar (Kıranlar, 2005:25). Şartların değişmesiyle birlikte çorap örme, dikiş dikme gibi işlerde çalışan kadınlar fabrikalarda işçi, çeşitli devlet kuruluşlarında memur olarak görev alarak yoğun bir biçimde işgücüne katılmaya başladılar. *Tanin* gazetesinin 10 Eylül 1917 nüshasındaki başmakalede,

“kadınların devair-i resmîyeye (resmî dairelere) ve ticarethanelere, bir takım umumi hizmetlere girmeleri hasebiyle bugün akal (en az) 1000 kadar kadının çalışmakta olduğunu ve bunların yalnız müstehlik olmaktan kurtulduklarını ve bu suretle 1000 ailenin emr-i idaresinde kolaylıklar meydana geldiği”

açıklanıyor (Zihnioğlu, 2001:28-29). Kadınlar çalışma hayatında -gündelik ücretleri çok az, çalışma süresi çok uzun ve çalışma koşulları kötü de olsa- eskisine oranla söz sahibi olsalar da, toplumda var olan bakış açısı aynıydı. Yeni yeni sokakta görülmeye başlayan kadınların çalışmasının hoş karşılanması bir yana, sokakta gezmesi bile yadırganıyordu (Kıranlar, 2005:41).

Karşılaşılan zorluklara rağmen çalışmak zorunda olan kadınların önündeki önemli bir engelde çalışacak iş bulabilmektir. Devlet tarafından bu ihtiyacın karşılanması için dulhane (dul kadın evi), darüleytam (yetimhane), darülmesai-darüssınaa (çalışma yeri, atölye, iş evi), darülişe (aşevi), ıslahane (sanat mektebi) adıyla kimsesiz muhtaç çocuk, kadın ve ihtiyaçlarının barınacağı, besleneceği, gerekirse çalışabileceği kurumlar oluşturulmaya çalışılmıştır (Kıranlar, 2005:20). Bu kurumların dışında kadınlara istihdam alanı sağlamak için dernekler kurulmuştur. 1 Ağustos 1916 yılında İstanbul'da Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın himayesinde kurulan *Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi*, kadınları çalışma hayatına dâhil etme konusunda büyük çabalar sarf etmiştir (Oktar, 1998:103). Ayrıca derneğin aile kurumu için yaptığı çalışmalar önemlidir. Cemiyet 1918'de devletin ilk kez gündemde aldığı özendirici nüfus politikasının yürütülmesini üstlenmişti. Aile hayatının çöküşünü önlemek amacıyla bünyesinde çalışan memur ve işçiler için *zorunlu evlilik ilkesi* getirmiş, evliliği özendirici politikaları uygulamaya koymuştu (Çakır, 1996:51).

Evliliği kolaylaştırıcı girişimler daha II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında gündeme gelmişti. Dâhiliye Nezareti çeyiz, başlık gibi adlar altında alınmakta olan mal ve paranın ödenemeyecek boyutlara ulaştığını, bu nedenle şeriata ve ahlakî değerlere aykırı olarak kız kaçırma olaylarının görüldüğünü ve bunun istenmeyen sonuçlar doğurduğunu kaydeder. Vilayetlere gönderdiği tamimle, nüfusun artışını kolaylaştırmak ve aile refah ve saadetini temin edecek servetin israfını önlemek üzere bazı ülkelerde görüldüğü gibi evlenmeyi kolaylaştırıcı derneklerin (teshil-i izdivaç cemiyetleri) kurulmasının gerektiği belirtilmiş, bu amaçlara yönelik olarak *Kadınları Çalıştırma Cemiyeti* damat ve gelin adaylarını tanıştırmak için gazetelerin baş sayfalarında adayların özgeçmişlerini içeren ilanlar yayınlanmıştır. Cemiyetin aracılık ettiği görücülük usulüyle gerçekleşen ilk evlenme akdi 8 Mart 1918 günü Üsküdar Mahkeme-i Şer'iyyesi huzurunda icra edilir. Damat, Osmanlı Sey-i Sefain İdaresi kaptanlarından İstanbullu Mehmet Hakkı Efendi'dir. 29 yaşındadır ve idadi tahsili görmüştür. Gelin ise Birinci Ordu-i Hümayun Kadın Birinci İşçi Taburu'ndan tabur kâtibesi İhsan Hanım'dır ve 21 yaşındadır. Cemiyet evlilik ikramiyesi olarak çifte 50 lira tutarında düğün hediyesi vermiştir (Toprak, 1992:232-233).

Ekonomik zorluklar, evlilik sayılarında azalmaya neden olurken geniş aile tipinden çekirdek aileye yönelişi hızlandırmıştır. Bununla paralel olarak yaşam alanları daha daralmış, büyük konaklar yerlerini daha küçük evlere ya da apartman dairelerine bırakmaya başlamıştır (İkdam, 10 Nisan 1336/1920:4). Bu sonucun oluşmasındaki bir diğer etken ise yangınlardır. İstanbul'un birbirine yakın ve ahşap yapılanması nedeniyle büyük yangınlar oldukça sık rastlanılan bir durumdur. Aileler bir anda tüm mal varlıklarını yangınlar sonucu kaybedebiliyorlardı (Orga, 1999).

Ekonomik buhranın ve savaş koşullarının tüm Anadolu'da olduğu gibi İstanbul'da üzerindeki etkisi büyüktür. Savaş sırasında gıda ve ihtiyaç maddeleri fiyatlarının olağanüstü yükselişi ve gelir düzeyinin düşüşü, ayrıca ihracatın kesilmesi nedeniyle en zaruri ihtiyaç maddeleri bile temin edilemez hale gelmiştir. Özellikle bu ekonomik yapı İstanbul'da sabit gelirli büyük bir kesimi birden bire sarsmıştır (Eldem, 1994:47). Savaşla birlikte Tanzimat'tan beri varlığını hissettiren bürokrasi ve onun en önemli unsuru olan memurların etkinliğini sona erdi. Ücretli kesim de denilen memurlar yanında askerler, emekli ve diğer sabit gelirliler artan fiyatlar karşısında o güne kadar görmedikleri mali buhran ile karşı karşıya kaldılar. 1914 Temmuz'unda bir ilkokul öğretmeni 600 kuruşluk maaşının 235 kuruşunu temel ihtiyaçlarına harcıyor, diğer giderleri ve tasarruf için elinde 365 kuruş kalıyordu. Savaşın son yıllarında aynı öğretmen 840 kuruşla geçinmek zorunda kaldı. Eylül 1918'de orta dereceli bir memur için geçinme endeksinde yer alan zorunlu giderlerin 4594 kuruş olduğu göz önünde bulundurulursa, öğretmen bütçesi ayda 3754 kuruş açık veriyordu. Alt derecedeki memurların durumu çok daha vahimdi (Toprak, 2003a:153). Ücretlilerin içine düştükleri kötü durum toplumsal katmanlarda meydana gelen kırılmanın bir göstergesiydi. Savaşın zararlarını tüm şiddetiyle hisseden bu insanlar yanında esnaflar, savaşın yaratmış olduğu kaos ortamından fazlasıyla yararlandılar (Kıranlar, 2005:37) Kısa sürede savaş zenginleri olarak bilinen "yeni zengin" bir katmanın doğmasına neden oldu ve bu kesim İstanbul'un yaşamına yeni bir boyut getirdi. Avrupa'daki gibi zenginler ve fakirler olmak üzere birbirinden uçurumlarla ayrılmış olduğuna inanılan harp zenginleri ve harp fakirleri olarak adlandırılacak iki sınıf oluştu (Toprak, 2003a:191).

Savaş sürecindeki anılarını yazan İrfan Orga, ticaretle uğraşan varlıklı bir aileye mensupken, savaşa birlikte ailenin erkekleri savaşa katılmışlar ve şehit düşmüşlerdir. Geride biri bebek üç çocuk, genç bir eş ve yaşlı bir anne kalmıştır. Savaştan önce büyük bir konakta hizmetçiler ve dadılarla yaşarken savaşın başlamasıyla birlikte evlerini satmak zorunda kalmışlardır. Yeni taşındıkları evlerini de yangın sonucu kaybedip her şeylerini yitiren aile, yeni yaşamlarını orta halli bir mahallede tekrar kurmuşlardır. Evin geçimini sağlamak zorunda kalan annesi ordu işçi taburlarında çalışmıştır (Orga, 1999). 1915'te yedi yaşında olan Orga, dönemin şartlarını şu şekilde tarif ediyor:

“Ölüm, her tarafta bu sözcük yankılanıyor. Dünyamız ağlayan kadın sesleriyle doluverdi. Sokaktaki bütün evlere oğulların, babaların, kocaların ölüm haberi geliyor. Artık sokak satıcılarıyla hararetli ağız kavgası yapan yok. Kadınlar çarşılarda bir lokma yiyecek bulmak için dolanıyor. Genç delikanlılar babalarının yanında savaşa katılmak üzere aramızdan ayrıldı. Bizim mahallede savaşa katılmamış yakını olmayan kadın kalmadı. Yiyecek git gide azalıyor. Paranız olsa dahi faydası yok. Karaborsacılar zenginleşirken, insanlar yollarda açlıktan düşüp ölüyorlar.

Annem sık sık bir avuç mercimekten ya da bezelyeden çorba pişiriyor, bazen de haşlanmış kuru fasulye yapıyor. Pirinç, un ve zeytinyağı gibi kıymetli malzemeyi daha kötü günlere saklıyor. Fırının önünde harcadığı zaman gitgide artmakta, yine de bazı günler eve döndüğünde eli boş. Devamlı aç haldeyiz. ‘En özlediğin şey nedir?’ deseler, çıtır çıtır taze ekmek diyeceğim” (Orga, 1999:133).

Savaş yılları boyunca aileler için en önemli sorun ekmek ve yiyecek bulabilmek olmuştur. İnsanlar tüm günlerini ekmek kuyruklarında bekleyerek geçiriyorlar, yiyecek sıkıntısı karşısında karaborsaya düşmüş olan temel ihtiyaç maddelerini iki üç misline satın alıyorlardı (Orga, 1999:84,85). Halkın ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanması hükümetin öncelikli konusuydu. Bu amaçla 9 Ağustos 1914'te iaşe işleriyle sorumlu, halkın ve ordunun ihtiyaçlarını teminle görevli bir komisyon oluşturuldu (Eldem, 1994:39). Önlemler alınmaya çalışılsa da hayat pahalılığı ve iaşe sorunu tüm savaş boyunca yönetimin en önemli sorunu olmaya devam etti. 1915 sonlarına doğru şeker, çay, kahve, gaz, giyim eşyası piyasadan tümüyle çekilmiş, istifçiler ve karaborsacılar aracılığıyla el altından satılmaya başlamıştı. Serbest piyasada o zaman kadar görülmedik fiyat artışlarıyla karşılaşıldı (Toprak, 2003a:162). Özellikle ekmek sorunu bir buhran haline geldi. Osmanlı Devleti bir tarım ülkesi olmasına rağmen o yıllarda gerekli unun önemli bir kısmı Romanya,

Rusya ve Marsilya'dan getiriliyordu. Savaş nedeniyle Akdeniz'le bağlantının kesilmesi, Rusya'nın savaşa girişi ve Romanya'da un fiyatlarının yükselmesi İstanbul ve diğer kentlerde un sıkıntısına yol açtı (Toprak, 2003a:127). Anadolu'dan da yeterli miktarda zahire gelmemesi nedeniyle savaş sonuna gelindiğinde eski günler adeta aranır olmuştü. Özellikle ekmek sorunu İttihat ve Terakki Partisi'nin 1916 yılındaki kongresinde görüşüldü. Ekmeğin fiyatının çok yükselmesi karşısında alınması gereken önlemler tartışıldı. Karne usulü yanında vesika ile ekmek dağıtmak yönünde uygulamalar içine girildi ve 1917 yılından itibaren yapılmaya başlanan vesika ekmeği dağıtma usulü 1 Eylül 1919'dan itibaren terk edildi (Kıranlar, 2005:34).

Yaşanan enflasyonun boyutu çok büyüktü. 1914 ile 1920 arasında temel ihtiyaç maddelerinin fiyatları Londra ve Paris'teki fiyatlar %200-300 oranında artarken İstanbul'da fiyatlar %1.350 artmıştı (Yerasimos, 1996:85). Serbest piyasadaki temel ihtiyaç maddeleri fiyatların artışı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Savaş yıllarında temel ihtiyaç maddelerinin karne ve piyasa fiyatları (yıllık ortalama kıyve/kuruş).

	Ekmek		Şeker		Fasulye		Koyun eti	
	karne	piyasa	karne	piyasa	karne	piyasa	karne	piyasa
1914	--	1.25	--	3	--	4	--	7
1915	--	1.65	--	7.5	--	7	--	8.5
1916	1.6	9.5	--	30	--	15	--	16
1917	2.5	18	20	112	10	40	30	35
1918	2.5	34	30	195	15	65	50	125
1919	--	13	--	46	--	35	--	70

Kaynak: Toprak (2003a:162); Eldem (1994:50-51).

Şeker fiyatlarındaki aşırı artış ve piyasada bulunmaması nedeniyle çayda şekerin yerine kuru üzüm taneleri kullanılması yaşanan yokluğu göstermektedir. Sadece

yiyecek sıkıntısı değil, giyecek ve yakacak sıkıntısı da çekilmekteydi (Yerasimos, 1996: 81, 162). Bu zorluklardan şüphesiz en çok etkilenen, savaşta evin geçimini sağlayan erkeklerini yitiren aileler oldu. Savaş mağduru olan dul, yetim ve asker aileleri gibi muhtaç gruplara savaş boyunca devlet tarafından yardım edildi. Bu ailelere ya maaş ödemesi ya da yiyecek yardımında bulunuldu. Devletin Tanzimat'tan beri muhtaç insanlar için hayır amaçlı yaptığı ödemeler, devletin vazifesi gereği yaptığı maaş ödemeleri şeklini aldı. Muhtacin (muhtaçlar, yoksullar) maaşları yanında dul ve yetim maaşı (eytam ve eramil), vatana hizmet (hidemat-ı vataniye) maaşları ödenmeye başlamıştır (Kıranlar, 2005:25). Muhtacin maaşı uygulaması ile devlet, yoksullara belli bir yönetmelik dâhilinde olmamakla beraber maaş bağlama yükümlüğü altına girmiştir.

Muhtacin maaşı uygulamasının 19. yüzyılın hayli erken bir aşamasına kadar uzandığı görülmektedir (Özbek, 2004:53). 1910'dan sonra kimlerin bu maaşı alacağına dair bir nizamnamenin hazırlanmasıyla ödemeler bir düzen çerçevesinde yapılmıştır. Öncelikli olarak muhtacin maaşı vatan uğrunda ölenlerin yakınlarına, ikinci olarak hizmet süresi emeklilik süresinin dolmasına yetmeyen ve bu yüzden dul ve yetimlerine, maaş tahsis edilemeyen memur ailelerine, üçüncü olarak da malullere verileceği gibi kalabalık aileler tercih edilecekti (Kıranlar, 2005:167). Dul ve yetim maaşı olarak ödenen paralar, çok cüzi miktarlara karşılık gelmekte ise de o günün şartlarında kadınlar için bulunmaz nimetti. Eldeki verilere göre emekli, dul ve yetim maaşları ortalama aylık 320 kuruştan ibaretti (Eldem, 2003:96). I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ödemelerde gecikmeler yaşanmakla birlikte çoğu zaman aylarca maaş ödenemediği oluyordu. Savaşın devamıyla birlikte maaş alanların sayılarının giderek artması maaş miktarının azalmasına yol açmıştır. 1914-1915'te bütçeden dul ve yetim maaşı alanların sayısı 107.000 iken 1918-1919'da 202.000'e çıkmıştır. İlk dönem için bütçeden 286 milyon kuruş ayrılırken, son dönemde bu miktar 653 milyona çıkmıştı. TBMM Hükümeti, bu konuda Osmanlı Devleti'nin devamı gibi hareket ederek ödenemeyen maaşları ödemeye çalışmıştır. TBMM Hükümeti, İstanbul'daki emekli asker ve yetimlerinin maaşlarının ödenememesi yüzünden açlık seviyesine geldiklerini tespit etmişti (Kıranlar, 2005:170-174). Savaş sırasında maaş verilen bir diğer grup ise askere alınan kişilerin aileleridir. Bu maaş *muhtac-ı muavenet* (yardıma

muhtaç) bir halde bulunan askere alınan erkeklerin ailelerine ödenecekti ve böyle ailelere *muinsiz efrad aileleri* denilmekteydi. Muinsiz; annesine, evli ise karısına bakacak kimsesi olmayan anlamına gelmektedir. Silahaltına alınan ve evin geçimini sağlayan muinin yani evin reisinin, silah altına alındığı tarihten ancak bir buçuk ay sonra maaşların ödenmeye başlıyor olması önemli bir sorundu. Kişi başına 30 kuruş olmak üzere bir aileye en fazla 150 kuruş veriliyordu. Özellikle savaşın son yıllarında maaş miktarının azlığı şikâyet konusuydu (Kıranlar, 2005:175-179). Muinsiz aile maaşı, asker olan kişinin şehit olması halinde kesiliyordu. Şehit aileleri için ayrıca belirlenmiş bir maaş yoktur. Fakat muhtacin, dul ve yetim maaşları bu amaç için kullanılmıştır. Devletin vazifesi olarak görülen bu ödemeler dışında gönüllü yardım organizasyonları şehit ailelerine yapılacak yardımları öncelikli görmüşlerdir (Kıranlar, 2005:183). Bir çeşit şehit maaşı olan, devlete hizmeti geçen, bu hizmetleri devlet tarafından onaylanmış ve takdir olunmuş kişilere de vatana hizmet (hidemat-ı vataniye) tertibinden maaş bağlanıyordu. Şehit olan ama başka hiçbir tertipten maaş alamayan şehit ailelerine verilen bir maaştı. Özellikle devlete en üst dereceden hizmeti geçmiş ve şehit olmuş askerlerin akrabalarına bağlanan maaştı (Kıranlar, 2005:188-189). Tüm bu tertiplerden maaş ödemesi alanlar için savaş boyunca devam eden şikâyet konusu, maaşların yetersizliği ve ödemelerdeki gecikmeler olmuştur. Ancak zamanın şartları düşünüldüğünde bu hak sahipleri savaş mağdurları içinde şanslı olan azınlıktır.

Bu gibi buhran ortamları cinsel ahlakın değişmesine, cinsel sağlığın bozulmasına, meşru olmayan ilişkilerin artmasına, hatta hürriyetler açısından savunulmasına yol açtı. Bu tür gelişmeler İttihat ve Terakki iktidarını aile hayatını ve çok çocuğu teşvik edici politikalar izlemeye sevk etti. Gökalp gibi ideologlar, Batıcılar ve İslamcıların kendi açılarından benimsedikleri aile anlayışını tenkit edip “Milli aile”yi savunurken Avrupa ve eski Türk anlayışının sentezini savunan Türkçüler klasik ayırmadaki yerlerini alıyorlardı. Böylece etkisini günümüzde de sürdüren toplumsal akımlar kendi özelliklerini aksettiren aile anlayışını savunmuşlardır (Tabakoğlu, 1992:95). İttihat ve Terakki Cemiyeti geleneksel Osmanlı ailesinin yerine, milliyetçi ve yenilikçi idealleri doğrultusunda oluşacak çekirdek “Milli Aile”yi oluşturmak amacıyla 1917’de Hukuk-ı Aile Kararnamesi’ni yürürlüğe

koyarak devlet aile hukukuna ilk kez doğrudan müdahale etmiş oldu (Kandiyoti, 1997:97).

8 Ekim 1917 yılında çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile aile hukukunda düzenlemeler yapılmıştır. Bu kararname ile İslam hukukunun evlenme ve boşanma ile ilgili esaslarına yeni hükümler getirilerek evlenme ve boşanmalar devlet denetimine girdi (Çimen, 2008:241). Çok eşli evliliğin belirli ölçülerde sınırlandırılması yolunda ciddi bir adım atılmış ve kadına boşanma hakkı tanınmıştır. Buna göre nikâhların hâkim veya naibinin huzurunda kıyılması veya mahkemece tescil edilmiş olması, boşanmaların da yine belirli bir süre içinde koca tarafından mahkemeye tescil ettirilmiş olması gerekiyordu (Doğan, 2001:82). Getirilen yenilikler toplumda zaten var olan uygulamaların hukuki bir ifadesiydi. Çok eşlilik karşıtı ve kadınların ailedeki yerlerinin iyileştirilmesine yönelik girişimlerin sonucunda çıkarılan, var olan farklı dini emirlerin bir araya getirilmesinden başka pek az işlevi olan bu kanun nüfusun arttırılması, fuhşun önlenmesi ve kadın sayısının erkeklerden fazla olması gibi sebeplerle, sadece evlenme sırasında “üzerine evlenmemek ve evlendiği surette kendisi veya ikinci kadın boş olmak” şartının yazılabilmesi yeniliğini getirmişti. Kararnamenin en önemli yönü kadınlara boşanma ve çok eşliliğe karşı bazı haklar tanınması ve evlenmelerde her dinden tebâ için devletin denetimini şart koşmasıdır (Tolan, 1991:495). Müslüman, Hıristiyan ve Musevi uyruklara uygulanacak ayrı ayrı bölümler içermekteydi (Kandiyoti, 1997:98). Bir İslam devletinde ilk defa aile kurum ve kanunu dinsel çerçeveden çıkıyor ve bu durum Müslüman olsun gayrimüslim olsun tüm nüfusu kapsıyordu (Duben ve Behar 1998:229).

Kararname ile çok evlilik ve boşanma ile ilgili eski uygulamaları büsbütün ortadan kaldırmak mümkün olmadıysa da, kadın yeni bazı haklar elde etti. Ancak, bu haklardan sadece az sayıdaki aydın hanım faydalanabilmiştir. Kararnamede sadece evlilik ve boşanma ile ilgili hususlara yer verilmiştir. Nafaka, çocuk büyütme gibi diğer konuları ihtiva etmemekle birlikte, bunlarla ilgili çalışmalar devam etmekteydi (Kurnaz, 1997:90). Nişanlanma hukuki bir durum olarak kabul edilmiştir. (Çimen, 2008:241). Devlet izni olmadan yapılan evliliklerin kanunca tanımayacağı bildiriliyor, aile hayatının tanzimine çalışılıyordu. Kararnameye

göre, kadın izin verdiği takdirde erkek ikinci bir hanımla evlenebiliyordu. Evlenme yaşı kadınlarda 17, erkeklerde 18 olarak belirlenmiştir. Erkeklerdeki bazı fizyolojik bozukluklar, akıl hastalığı, evin geçimini sağlayamaması, geçimsizlik gibi durumlarda kadına boşanma hakkı doğmaktaydı (Kurnaz, 1997:90). Ancak kararname ne ailenin bunalımında olduğunu öne sürerek sistemde değişiklik isteyenleri ne de öngörülen değişiklikleri şeriat hukukuna açık saldırılar olarak görenleri tatmin edebildi (Kandiyoti, 1997:98). Hem İslamcılarının hem de Hıristiyan kilise otoritelerinin itirazlarına uğradı. İslamcılarının itiraz ettikleri noktalar evlenme akdinin meşruluğunu devlet otoritesinin müeyyidesi altına koyması, kadına boşanma hakkı tanınması, çok eşliliği kısıtlayıcı koşullar koymasıydı. Bu açılardan bu kanun şeriata, *Kur'an* ve sünnete aykırı bir kanundu (Berkes, 2004:460). Azınlık gruplar ise kilise ve havra hukukuna gölge düşürüldüğünü düşünüyorlardı. Kendi dini otoritelerinin yetkililerin sınırlandırıldığı noktasından yola çıkarak, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenilmesinden sonra İstanbul'a gelen işgal kuvvetlerinden kanunun Müslüman olmayanlarla ilgili bölümlerini geçersiz kılmalarını istediler (Kandiyoti, 1997:97-98). Sonuçta ne Müslüman ne de gayrimüslimleri memnun edemeyen bu kanun 19 Haziran 1919'da işgal kuvvetlerinin müdahalesiyle kaldırılmıştır. Bununla birlikte TBMM Hükümeti kararnameyi neredeyse hiç değiştirmeden 1926'da İsviçre Medeni Kanunu'nu örnek alan yeni hukuk sistemine değin kullanmaya devam edecektir.

Kararname, kadın haklarıyla ilgili mücadelenin hukuki ifadesi olarak kabul edilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanan 1923 ve 1924 aile hukuku taslaklarına örnek teşkil etmiş, 1926'daki Medeni Kanunu'nun kabulünde de rol oynamıştır. Zira bu kararname dini esaslara dayanmakla beraber, aile hukukunda kısmen devletleştirme ve laikleştirmeye ilgili hükümler içermekteydi (Ünal, 1991:396).

BÖLÜM 2: İSTANBUL BASININA GÖRE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE SOSYAL DEĞİŞİMLERİN AİLE KURUMU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

2.1. İstanbul Basınına Göre İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu

1919-1922 yıllarını kapsayan Milli Mücadele dönemi Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine geçişte önemli sosyal ve siyasal gelişmelerin yaşandığı bir süreçtir. Dört yıl boyunca süren yorucu bir savaştan sonra Osmanlı Devleti, maddi-manevi bütün kaynaklarını yitirmiş ve ağır koşullar taşıyan bir anlaşma ile savaştan çekildi. İstanbul Hükümeti elinde kalanları da kaybetmemek için uzlaşmacı bir yol takip ederken Anadolu'da başlayan Milli Mücadele hareketi yeni bir umut ışığı oldu. Toplumunu derinden etkileyen siyasi gelişmelerin yanında, sosyal hayatta kendini gösteren dönüşümlerin hızla yaşandığı bu dönem, İstanbul toplumu için ayrı bir önem taşır. Ülkenin bütününde görülen işgallerle birlikte İstanbul'a yönelen büyük bir muhacir akını yanında Rusya'daki Bolşevik Devrimi'nden kaçan göçmenlerin yokluk ve sefalet içinde İstanbul'a sığınmaları, yaşanan ekonomik zorluklar, salgın hastalılar, yangınlar İstanbulluları büyük zorluklar içinde bıraktı. Yaşanan sıkıntılı ve sancılı bu süreçte toplum üzerinde kalıcı ve değişime yönelik etki yapan ise, İstanbul'un işgalle birlikte bu tarihe kadar örnek alınan Batı toplumu ile iç içe yaşamak zorunda kalmış olmasıdır.

30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması, İstanbul'un işgaline uzanan süreci başlatmıştır. Müttefiklerin paylaşamadıkları bu şehri birlikte işgal etme planları, 13 Kasım 1918 tarihinde yürürlüğe konulmuş; İstanbul önlerine gelen İtilaf Devletleri donanması 465 yıllık Osmanlı başkentini askeri bir işgal ve abluka altına almıştır. İstanbul'un işgali 13 Kasım 1918'de İtilaf devletlerine ait 61 parçadan oluşan donanmasının Haydarpaşa önüne demirlemesiyle başladı ve 6 Ekim 1923'e kadar dört yılı aşkın süre devam etti (Selvi ve diğ., 2006:84). Mütarekenin yapılmasından ve İstanbul'un işgal edilmesinden memnuniyet duyan kitle İstanbul'daki Rum ve Ermeni azınlık olmuştur. Özellikle Rumlar Beyoğlu'nda sevinç gösterileri düzenlemişler, Rum mağazaları Yunan bayraklarıyla donatılmıştır. Azınlıkların bu tutumu *İkdam*'da “..bu memlekette doğup büyümüş burada yaşamış olan

insanların vatanın felaketiyle bu kadar sevinmeleri yürekleri kan ağlatacak bir manzaraydı.” şeklinde değerlendirilmiştir (Aktaran: Kocaoğlu,2006:54).

Mütareke İstanbulunun sosyal ve siyasal dengesinin değiştiği bu süreçte şehre hâkim en güçlü unsur, işgal kuvvetleriydi. Saray ve Âyan Meclisi, I. Dünya Savaşı’ndan galip çıkan ve İstanbul’u işgal eden devletlerin Osmanlı Devleti’ne Sevr Antlaşması’yla verdikleri cezaları kabullenmekten başka çözüm bulamamıştı. Ancak Anadolu’da Heyet-i Temsiliye, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin temsil organı olarak, Sivas Kongresi’nden, TBMM’nin açılışına kadar fiili bir siyasal güç odağı oluşturdu (Toprak, 1994:20). Ankara ve İstanbul bir süre sonra birlikte çalışma olanağı aradı; 20-22 Ekim 1919’da gerçekleştirilen Amasya Görüşmeleri ve protokolleri sonucu Meclis-i Mebusân’ın İstanbul’da toplanmasına karar verildi. Meclis 12 Ocak 1920’de toplandı ve aldığı en önemli karar Misak-ı Milli’nin kabulü oldu (28 Ocak 1920). Alınan kararlardan rahatsızlık duyan İtilaf kuvvetleri harekete geçerek 16 Mart 1920’de İstanbul’u resmen işgal ettiler (Selvi ve diğ., 2006:129-131). Gerçekte, İstanbul’un ‘ikinci kez’ ve ‘resmen’ işgal edilmesinin hedefi, çıkarlarını baltaladığını ve önlerinde büyük bir engel oluşturduğunu düşündükleri Mustafa Kemal ve önderi olduğu milli hareketti. İngilizler, milli hareketin başarıya ulaşmasının yol açabileceği olumsuzlukları düşünmek bile istemiyorlardı. Onların tercihi, milli harekete düşman bir hükümetin başa geçmesi ve hareketi bastırma yoluna gitmesiydi (Türkmen, 2008).

16 Mart 1920’de gerçekleşen işgal harekâtı ile birçok aydın ve bürokrat tutuklanmış, sıkıyönetim ilan edilmişti. Milletvekillerinden, dönemin bazı önde gelen isimlerinden, Darülfünun’un hocalarından (Sunata, 2009:27) pek çok kişi Malta’ya sürgüne gönderilmişti (Özer, 2002:153). Kamu binalarının, hatta özel evlerin boşaltılması için 24 saat gibi bir süre tanıdılar; azınlıklardan yana olduklarını belli etmek için de onların Türklere karşı olan ölçsüz davranışlarını özendirmişlerdir (Akşin, 2005:69-70). Öte yandan bu yerleşme sırasında birçok yolsuzluklar yapılmıştır. İtilaf makamlarının, hatta subaylarının beğendikleri yerleri, hususi meskenleri zorla boşalttırarak yerleşmeleri, savaşla girilen bir

şehirde konaklama halini almıştı. Mesken dokunulmazlığı ve aile mahremiyeti tecavüze uğramaktaydı (Türkmen, 2002).

İşgal güçlerinin İstanbul'a gelişlerinden itibaren Türk halkına karşı tutumları oldukça sert olmuştur. Şehre hâkim olma istekleri ve merkezi otoritenin gücünü yitirmesi nedeniyle şehirde yaşayan azınlıklar da taşkınlıklar içine girmişlerdi (Toprak, 1994:19). Özellikle ilk zamanlarda İngilizler ve Fransızlar, Türklere sömürge halkı muamelesi yapmaya çalıştılar. O devri yaşayanların ifadelerine bakılırsa, Mütareke döneminde İngilizler genellikle gayet sert muamelede bulunmuşlardı. Kibirleri, gururları, küçük görmeleri yüzlerinden okunmuştur. Fransızların uygulamaları zaman ve zemine göre değişmiştir. İtalyanlar, İngilizler ve Fransızlar tarafından savaş sonrası kendi paylarının gasp edildiği görüşünden hareketle İstanbul'da buldukları süre zarfında Türklere düşmanca bir tavır takınmamışlardı. Fransızlar Türklere ilişki kurabilme avantajına sahiptiler; çünkü eğitim görmüş birçok Türk yabancı dil olarak Fransızca biliyordu (Criss, 2007:98). O dönemin şahitlerinden olan İ.Hakkı Sunata işgalcilerin tavırlarını şu şekilde dile getirir:

“1919'un (1335) Ocak ayı geçti. Limandaki düşman güçleri eksilmiyor, artıyor gibi. İstanbul'u işgal eden galip devletlerden, en ziyade İngilizler düşmanlıklarını gösteriyorlar. Onlar nedense bizlere çok dış biliyorlar. Bu kızgınlığın içinde, Çanakkale mağlubiyeti de yer alıyor gibi geldi bana. Fransızlar, İtalyanlar o kadar düşmanca davranmıyorlar. İngilizlerin kurduğu polis teşkilatı, kanatlarını, bütün Hıristiyan toplulukların üzerine germiş durumda. Bundan dolayı Rumlar ve Ermeniler şımarmış halde” (2009:18).

O günlere şahit olan hemen herkes, İtalyanların 'kibar işgalciler', kadınları taciz eden Senegalli askerler hariç Fransızların zararsız, Amerikalıların 'nezih', fakat İngilizlerin 'düşman' olduğunda hemfikirdiler (Criss, 2007:98). Yunanlılar ise, uzun yıllar Türk idaresinde yaşamının verdiği bir aşağılık kompleksi ile her yerde kendilerini ispata çalışmışlar, özellikle püsküllü fesli Girit jandarmaları sokaklarda dolaşarak Yunan varlığını hissettirmişlerdi (Türkmen, 2002). Ayrıca, İstanbul sokakları İngiliz üniforması giymiş Rumlar ve Ermenilerle doluydu. Bunlar İngiliz Komutanlığı tarafından, kamu güvenliğiyle ve istihbaratla görevli polis olarak çalıştırılıyorlardı.

13 Kasım 1918'den 16 Mart 1920'ye uzanan süreçte İtilaf Devletleri İstanbul'da denetimi büyük ölçüde ellerine geçirmişlerdir (Türkmen, 2002). Müttefik denetimi, İngiltere, Fransa ve İtalya yüksek komiserlerinin elinde bulunmakta ve bu denetim oluşturulan komisyonlar kanalıyla yürütülmektedir. Bu komisyonlar sırasıyla Polis, Sağlık, Gıda, Cezaevi, Sansür Ve Telgraf Denetimi, Levazım, Pasaport, Donanma ve Ordu Komisyonları ile Liman denetiminden sorumlu komisyonlardı (Peet, 1995:103). Müttefik yönetimi şehir hayatının, örneğin el koyma ve sağlık hizmetleri gibi bölümlerinde de yetki sahibiydi. Ekim 1921'e kadar kendi ihtiyaçlarına göre el koyma işlemini yürüttüler. Herkese, rütbesine ve konumuna göre kalabileceği uygun bir yer sağlanması amacıyla, üç müttefik temsilciden oluşan bir alt komisyon kuruldu (Criss, 2007:116,117). Müttefiklerin Türklere ait ne kadar eve el koydukları bilinmemekle birlikte, bir hayli varlıklı ailenin evlerinin işgal edilmiş olduğuna kesin gözüyle bakabiliriz⁷. Maddi kaybın yanı sıra, zorla el koymanın Türkler için bir başka boyutu daha vardı. Bu, kendilerinin yenilgiye uğrayan taraf olduğunu onlara her gün hatırlatıyordu.

Müttefik generallerinin ilk işlerinden birisi Osmanlı ordu mensuplarına psikolojik savaş açmak oldu. Türk subay ve erlerinin, 6 Eylül 1921'den itibaren Müttefik askerlerini selamlamakla yükümlü kılındıkları Osmanlı Hükümeti'ne bildirildi (Criss, 2007:116). Rütbesine bakmaksızın, işgalci askerleri selamlamak zorunluluğu Türklerin çok gücüne gidiyordu. Bu selam meselesinden dolayı kötü bir muameleye maruz kalmamak için Osmanlı ordu mensuplarının hemen hepsi vazife dışında sivil elbise giymeye mecbur oldular. Selam verilmemesine ilişkin bir ceza belirlenmediği için, Müttefik subayların selamlamamaya verdikleri karşılık hakaret etmekle sınırlı kalıyordu (Türkmen, 2002).

Bu karmaşık yönetim mekanizmasının yapısından kaynaklanan bir zayıflık vardı ve Türk yer altı hareketi bundan kolaylıkla yararlanıyordu. Örneğin Asya tarafındaki Üsküdar, İtalyan bölgesindeydi ve burada kontrol gevşekti. Üsküdar üzerinden Ankara'ya adam kaçırmak nispeten daha kolaydı. Şehir adeta ikiye ayrılmıştı; Galata ve Pera (Beyoğlu) tarafları İngiliz, Fransız, İtalyan, Amerikalı ve Yunanlılarla uluslararası bir memleket olmuştu (Sunata, 2009:26). Eski şehir

⁷ General Dumesnil'in kaldığı ev, sarayın baş mabeyncisi Arif Paşa'nın evidir (Dumesnil, 1993).

ve batı banliyöleri Fransız bölgesindeydi. Pera, Galata ve Şişli gibi kozmopolit semtler ise İngiliz bölgesinde yer almaktaydı (Criss, 2007:95,98).

Toplumun Müslim ve Gayrimüslim olarak şekillendiği İstanbul, 1885 yılında yapılan sayımlara göre toplam 873.565 nüfusa sahipti (Karpat, 2003:141). Harp içinde İaşe Müdürlüğü'nce yapılan bir sayıma göre, asker hariç nüfus 842.000 olarak tespit edilmişti (Eldem, 1994:168). Mütareke yıllarında şehre yapılan göçler ve savaşlarda şehit olanların sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte Bilge Criss'in verdiği bilgiye göre 1920'de İstanbul, 560.434'ü Müslüman, 384.689'u Rum, 118.000'i Ermeni ve 44.765'i Yahudi olmak üzere, yaklaşık 1.200.000 nüfusa sahiptir. Nüfusun geri kalanı yabancılardan ve Levantenler'den oluşuyordu (2007:39-41).

Yüzyılın başında, İstanbul haritasında semtler etnik sınırlar boyunca bölünmüştür. Eski İstanbul; Türklerin ve diğer Müslümanların oturdukları Beyazıt, Aksaray, Unkapanı, Fatih, Şehremini, Eyüp ve Kasımpaşa semtlerinden oluşur (Karpat, 2003:140). Yahudiler ağırlıklı olarak Haliç'in karşı kıyısındaki Hasköy'de ve şehrin batısındaki Balat'ta yerleşmişlerdir. Eski İstanbul'un karşısındaki, Haliç'in öbür yakasındaki Pera İstanbul'un iş merkeziydi. Pera, şehrin geri kalanından başka bir dünyaydı; çünkü burası bir Avrupa şehrinin küçük bir kopyasıydı. Yabancı elçiliklerin bulunduğu semtte, diplomatlar, yabancı iş adamları, azınlıkların zengin aileleri ve Levantenler burada yaşarlardı. Pera, Galata ile birlikte neredeyse her bakımdan bağımsız bir kent haline almıştı (Karpat, 2003:135). Kahveleri ve genelev çevrelerini doldurmuş olan binlerce Müttefik askeri İstanbullu Türkleri rahatsız etmiyordu aslında. Çünkü bu yerler Müslüman çoğunluğun yerleşim sınırlarının dışındaki Pera'daydı; ve burası Müslümanlarca makbul bir semt sayılmıyordu (Criss, 2007:39-41, 118).

İşgal yıllarında İstanbul'un bu kalabalık ve karmaşık yapısını doğrudan etkileyen pek çok olay meydana geldi ve toplumsal yapı köklü dönüşümlere uğradı (Toprak, 1994:21). Bu yıllar sürecinde hareketli bir nüfusa sahip olan İstanbul, gittikçe kalabalıklaşan nüfusun neden olduğu sorunlarla baş etmeye çalıştı. Savaştan sonra birçok ordu mensubunun İstanbul'a dönmesi, binlerce İtilaf Devleti askerinin şehre yerleşmesi, Rusya'daki Bolşevik rejiminden kaçan ve sayıları 200 bini

bulan Beyaz Rus ve Wrangel ordusunun 1920 yılı başından itibaren İstanbul'da barındırılması, Batı Anadolu'daki Yunan zulmünden ve Kuva-yı Milliye baskısından kaçan yaklaşık 50 bin muhacirin başkente sığınmasıyla birlikte pahalılık, geçim sıkıntısı, asayişsizlik, işsizlik, bulaşıcı ve zührevi hastalıklar nedeniyle gündelik yaşam oldukça zorlaşmıştı (Temel, 2002a:162).

İstanbul'un Mütareke'den sonra yaşadığı durum *İkdam* gazetesinde şöyle dile getirilmiştir:

“Şu güzel şehrin, son asırda, hele şu birkaç senedir, türlü türlü vesilelerle uğradığı tahribat, sayıp dökmekle bitmez. Zavallı İstanbul'un maddi bünyesi ardı arası gelmez mesaiyle tanınmaz bir hale geldi. Eslafımız şimdi bu şehri görseler, kendi ırklarının ruhunu bulamaz ve kendi çocuklarının memleketinde bulduklarına bir türlü inanamazlar.

Yangın afetleri ile şehrin baykuş yuvasına benzemesine, haydi kaza ve kader diye geçelim, fakat diğer felaketler ve o yangın arsaları üzerinde öyle hareketler var ki bunları kaza ve kadere atfetmek mümkün değildir” (İkdam, 23 Şubat 1338/1922:5).

Şemsettin Sami Mütareke'den sonra 1921 yılının sonlarında geldiği İstanbul'u nasıl bulduğunu şöyle anlatır:

“Hayat-ı iktisadiye de mahsus bir hareketsizlik müşahede olunuyor. İstanbul'u dolduran kalabalığın kuru kalabalık olduğu bununla da anlaşılıyor. Memlekette sefalet var. Benzi solmuş çocuklar, takatsiz ihtiyarlar, dalgın simalar, çarşafının rengi sararmış, kunduralarının çamurları eskimiş hanımlar bunların şahidi...

Kahvehaneler tıpkı eskisi gibi. Eski saz eski hamiyet. Gönül arzu ederdi ki, Türklüğün hayat ve istiklali, namus ve mukaddesatı için her gün binlerce evladını kurban veren, her gün bir parça daha hayatına ıstıraplar karışan Anadolu'muzun mukaddes matemleri hürmetine bu sazlar, bu nağmeler velev muvakkat olsun hiçi olmazsa İstanbul'un İslam merakezinde sükût etsin” (Tevhid-i Efkâr, 3 Kânûn-i evvel 1337/1921:2).

Dönemin önemli tanıklarından Ahmet Hamdi Tanpınar ise İstanbul'un 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı değişimleri şöyle ifade ediyordu:

“1908 ile 1923 arasındaki on beş yılda o eski hüviyetinden tamamıyla çıktı. Meşrutiyet inkılâbı, üç büyük muharebe, birbiri üstüne bir yığın küçük, büyük yangın, mali buhranlar, imparatorluğun tasfiyesi, yüzyıldır eşiğinde başımızı kaşıyarak durduğumuz bir medeniyeti nihayet 1923'de olduğu gibi kabullenmemiz onun eski hüviyetini tamamıyla giderdi” (Tanpınar, 1969:146).

2.1.1. Muhacirlerin İstanbul'un Sosyal Hayatına Etkileri

Kırım Savaşı'ndan itibaren Balkanlar, Kafkaslar ve Rusya'nın değişik bölgelerinden sürekli göç almaya başlayan kente, Mütareke Dönemi'nde değişik kanallardan artarak mülteci, göçmen ve kaçak akını devam etti. Balkanlar ve Rumeli'deki Sırp, Bulgar ve Yunan baskısından kaçan Müslümanların başkente sığınmaları sürerken, Yunanistan'ın işgal ettiği bölgelerden de yüz binlerce kişi canını kurtarmak amacıyla İstanbul'a sığındı. Kaynaklarda farklı rakamlar verilmekle birlikte İzmir'in işgalinin ilk günlerinden 1921 yılının sonuna kadar İzmir ve Aydın'ı terk edenlerin sayısı 300.000'e ulaşmıştır. Muhacirin Müdüriyeti Umûmiyesi'nin kayıtlarına göre bunların yaklaşık 80.000'i İstanbul'a sığınmıştır (Kıranlar, 2005:126). Fransız generallerinden Amiral Dumesnil'in eşinin işgal İstanbulunu anlattığı anılarında, Trakya ve İzmir'den gelen 65.000, Anadolu köylerinden de gelen 400.000 muhacir olduğunu belirtir (Dumesnil, 1993:12).

Göçlerin kitlesel insan hareketi olmaları nedeniyle vatanlarından ayrılan göçmenler terk ettikleri topraklardan daha çok, geldikleri yeni vatanlarındaki dengeleri değiştirdiler (Kıranlar, 2005:126). Göç eden gruplar için mülteci ve muhacir⁸ tabirleri kullanılmıştır. Göçmen olan bu insanların ihtiyaçlarının karşılanması o günün deyimiyile terfi (rahat ve bolluk) ve ikdarlarının (geçimini sağlama) temini devletin önemli vazifelerinden biriydi. Osmanlı Devleti, muhaceret işleriyle ilgili olarak Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'ni oluşturmuştu. Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olan müdüriyet muhacirlerin sevki, iskânı ve beslenmesi ile ilgilenmiştir (Kıranlar, 2005:128, 130,132).

⁸ Muhacir kelimesi göç ve göç edenlerle ilgili kullanılsa da resmi belgelerde mülteci, üsera-yı muhacirin, istilazade, felaketzede, ev göçü, mübadil gibi terimler aynı anlamda kullanılmıştır. Aynı şekilde refah durumlarının belirtildiği şartlarda ise muhacirlere yardıma muhtaç anlamında *muhtacin* de denildiği görülmüştür. Mülteci terimini ise özel bir durumu vardır. Çünkü bu kelime göçmen anlamını içermekle birlikte I.Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'daki Rus işgalleri neticesinde yaşanan göç sonrasında kullanılmaya başlandı. Mülteci terimi yüzeysel bir tanımla iç göçü, muhacirler ise dış göçü meydana getiriyorlardı. Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'nun Rus işgaline uğraması sonrasında bölge halkının daha güvenli olduğuna inandıkları bölgelere göç etmesi içsel bir hareketlilik olarak ele alındı ve bu göçü meydana getiren insanlara mülteci denildi (Kıranlar, 2005:129-130).

İstanbul'a doğru yaşanan muhaceret akını sonrasında İstanbul şehrinin asli nüfusunun oranı muhacir nüfusa göre bir hayli azaldı. 1919 yılında oluşabilecek göçler için çekim alanı olan İstanbul muhacirler için *men edilmiş muntka* ilan edildi. Hükümet İstanbul'da yaşayacak muhacirlerle, geri göndereceği muhacir gruplarının kimler olduğunu belirledi (Kıranlar, 2005:146). 1920 yılında, savaş yılları boyunca Doğu Anadolu'dan gelen 40 bin mültecinin ancak 3.601 memleketlerine geri gönderilmişti (Kıranlar, 2005:138,144). İzmir'in işgaliyle başlayan ikinci mülteci akınıyla sayıları daha da artan sığınmacılar askeri binalara, fabrikalara, camilere, tekkelere, medreselere, çadırlara ve vakıflara ait binalara yerleştirildiler (Tevhid-i Efkâr, 4 Haziran 1337/1921:3). En önemli sorun barınma ve iaşelerinin sağlanmasıydı:

“Bugün bu felaketedelere yatacak yer, yenecek ve giyecek tedariki icap ediyor. Bugünkü müşkülât-ı maliye arasında binlerce çırlıçıplak, yorgun ve hasta vatandaşlarımızı sağlam bir çatı altında barındırmak iaşelerini temin etmek hiç kolay değildir. Bu mesele bugün hükümetimizin en gaili işlerinden birini, beklide birincisini teşkil etmektedir” (Tevhid-i Efkâr, 4 Haziran 1337/1921:3).

Muhacirlerin iskânını sağlamak için Beykoz, Dabağhane fabrikaları ve Rami, Selimiye kışlaları boşaltılmıştı (Tevhid-i Efkâr, 4 Haziran 1337/1921:3). Davut Paşa Kışlası da, çok sayıda çocuklu kadını ve yetimi barındırıyordu. Hayır dernekleri burada kalanlar için yardım topluyor, dernek başkanı kadınlar kışlayı sık sık ziyaret ediyorlardı (Dumesnil, 1993:12). Belirtilen mekânlarda yaşayan insanların yaşam standartları oldukça kötüydü:

“Bu zavallılar, çoluk çocuk, kadın erkek nefes almaya kifayet etmeyen odalarda üst üste, Muhacirin Müdüriyeti'nin tedarik ettiği hasır ve çuvallar üzerinde kuru ekmek yemekle geçen mahrumiyetli bir ömür sürdürmektedirler. 20 bine karib olan bu 5 bin kadarı İstanbul'daki akraba ve aileleri nezdinde yerleştirilmişlerdir. 14 bin nüfusu da doğrudan doğruya Muhacirin Müdüriyeti'nin taht-ı iaşesinde. 2 bin nüfusa her gün için ekmek verilmekte ve mütebâkî ailelerde tevzi edilen defterler mucibince erzak verilmektedir. Muhacirlerin hemen hepsi canı ve ırzı bahasına memleketlerinden yalnız üstlerindeki elbiseleriyle çıkmışlardır. Tahkikatımıza nazaran yeni ve eski iaşe edilen muhacirine yevmi yarım kilo ekmek, iki günde sıcak yemek verilebilmektedir. Cemiyat-ı hayriyeden muavenet vuku bulduğu takdirde iki haftada bir un, fasulye, pirinç ve zeytin tanesi gibi mevâd-ı gadâ'îye (öğle yemeği) tevzi edilmektedir” (Tevhid-i Efkâr, 16 Haziran 1337/1921:3).

Gazetelerde İstanbul halkından zekât ve sadakalarını bu muhtaç insanlara vererek yardımda bulunmaları istenmiştir (Tevhid-i Efkâr, 4 Haziran 1337/1921:3; Tevhid-i Efkâr, 11 Haziran 1337/1921:4).

Muhacir ve mülteciler için Muhacirin Müdüriyeti'den başka Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Amerika Muavenet Heyeti, Dersaadet Fakirleri Himaye Cemiyeti, İstanbul ve Kadıköy Fukaraperver Cemiyetleri tarafından aynı ve nakdi yardımlar yapılmış ve değişik yardım kampanyaları düzenlenmiştir. Muhacirleri çalıştırmak ve üretici duruma getirmek için çorap, fanila, atkı, hasır örmesini öğrenebilecekleri sanatevleri, imalathaneler ve dârül-mesailer, çiftçilik ve diğer sanatlarla uğraşmak isteyenler için de Eyüp, Paşamandıra ve Ağaçalı'da tekneçilik sanatevleri ve çiftlikler kurulmuştur (Temel, 2002a:165).

Mütareke döneminde İstanbul'a sığınan ve toplumsal yaşam üzerinde önemli etkiler bırakan diğer bir muhacir grup Rusya'daki Bolşevik rejiminden kaçıp İstanbul'a sığınan Beyaz Ruslar ve Wrangel ordusu olmuştur. Çarlık Rusya Bolşeviklerce devrilince, Beyaz Rus ordularıyla birlikte kaçan Rus aristokrat ve zengin tabaka İstanbul'a sığınmışlardır (Dumesnil, 1993:20). Rusya'da 1917 Ekim Devrimi ve devrimi izleyen iç savaş yıllarında, ülkelerinden kaçarak dünyanın çeşitli yerlerine dağılan Rus mültecilere, çarlık yanlısı Beyaz Ordu mensubu olmaları nedeniyle Türkiye'de "*Beyaz Ruslar*" adı verilmiştir. Devrimden sonra Türkiye'ye iltica eden veya başka ülkelere gitmek üzere geçici olarak Türkiye'de kalan Ruslar üç büyük dalga halinde geldiler. Çoğunluğunu Rus aristokratları ve zengin burjuvazinin oluşturduğu ilk grup 1919'da, Kızıl Ordu karşısında yenilgiye uğrayan Beyaz Ordu subaylar dalgasını oluşturan ikinci grup 1920 ilkbaharında geldi. Aynı yılın sonbaharında ise Beyaz Ordu'dan geriye kalanların kurduğu Gönüllüler Ordusu veya Wrangel Kuvvetleri denen birlikler Kırım'da kesin yenilgiye uğramalarından sonra İstanbul'a geldiler. Aralarında General Wrangel'in de bulunduğu her katman ve kesimden asker ve sivillerden oluşan bu son dalga ile gemilerle kaçıp Türkiye'ye sığındılar (Deleon, 2003: 117). Sığınmacılar varlıklı kimseler olmalarına karşın, yanlarına pek az şey alabilmiş; canlarını kurtarmakla yetinmişlerdi. Çoğu üzerinde ne varsa öylece kaçtığından pislikten, sefaletten bitlenmişti. O sıralarda İstanbul ve Sırbistan dışında göçmen

Ruslara hiçbir ülke vize vermediği için göçmenlerin pek fazla seçenekleri yoktu (Toprak, 1994:21).

1921 başlarında yalnız İstanbul'daki Beyaz Rusların sayısı 150.000'e yakındı. Rus Beyazhaç'ı, Kızılhaç ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti gelen bu göçmenlerin barınma, beslenme, sağlık, iş bulma gibi sorunlarına çözüm bulmaya çalıştılar (Deleon, 2003:117). 75.000'ini Wrangel Ordusu'nun oluşturduğu Beyaz Ruslar Tuzla Tahaffuzhanesi, Çatalca, Silivri, Selimiye ve Davutpaşa Kışlıları, Heybeliada, Makriköy Bez Fabrikası, Zeytinburnu Fabrikalarının ek binaları, Büyükkada, Burgaz ve Kınalıada ve gayrimüslimlere ait bazı pansiyon, otel ve evlere yerleştirildiler (Temel, 2002a:165). Şehir, savaş yıllarında büyük yangın felaketlerinden dolayı tümüyle harap olduğu için sığınmacıların yerleştirilmesi büyük problemdi (Dumesnil, 1993:12).

Beyaz Ruslar açtıkları Rus lokantaları, müzikleri, yaşam biçimleriyle İstanbul için alışık olunmayan bir yaşam tarzı getirdiler (Deleon, 2003:117-119). Yabancı orduların ve Rusların istilasına uğrayan İstanbul yeni kültürel alışkanlıklar edinmekte gecikmedi. Rus göçmenlerle birlikte sefalet giderek yayıldı. Sefahat ve sefalet İstanbul'da buluştu (Toprak, 1994:21). Fuhuş, kumar ve uyuşturucu kullanımı alabildiğine artmıştır. Bar, pavyon, müzikhol ve kafeşantan gibi eğlence sektörünü ellerine geçirmişler, bu gibi yerlerde konsomatris olarak görev yapan Rus kadınlar aynı zamanda hayat kadını olarak çalıştılar. Türk erkeklerinin Rus kadınlarıyla fuhşa yoğun ilgi göstermesi üzerine şehirde fuhuş kontrolden çıktı. *Men-i Fuhuş Cemiyeti Asri Kadınlar Cemiyeti*, Rus kadınlarının ahlaka aykırı davranışları nedeniyle sınır dışı edilmelerini istemiştir. Kumar ve şans oyunlarının oynandığı kulüp sayısı da bu dönemde 400'ü aştı. Kahvehane ve eğlence yerlerinde Rus kadınları tarafından yapılan tombalacılıkla binlerce erkek soyulunca tombalacılığı ortadan kaldırmak amacıyla 1921 yılında *Tombalacılarla Mücadele Derneği* kuruldu (Temel, 2002a:165).

22 Nisan 1920'de *Alemdar*, İstanbul'daki Müttefik temsilcilerinin Osmanlı Hükümeti'ne, izdiham ve işsizlik problemleri nedeniyle Rus sığınmacıların şehirden çıkartılmasını önermek için anlaştıklarını haber veriyordu. 1920

sonundan itibaren çok sayıda Rus sığınmacının gelmesi, bunun ne kadar iyimser bir öneri olduğunu kanıtladı.

“Sığınmacıların barındırılması, sığınmacılar daha gelmeden önce çıkan çok sayıda büyük yangın şehrin durağan nüfusunu konut bazında kalabalıklaştırdığı için, zorunlu olarak sınırlıdır... Bu zorluklara rağmen, çeşitli yardım kuruluşları gerçekten çok iyi iş gördüler kaçınılmaz aşırı kalabalığa ve sağlanan barınakların yetersizliğine rağmen ciddi hiçbir hastalık salgını olmadığı gibi, Kırım’dan Ruslar’ın getirdiği tifüs hemen yok edildi” (Criss, 2007:52).

Rus sığınmacıların hepsi İstanbul’da kalmayı istiyor değillerdi. 1919’dan itibaren tek tek aileler, Paris’te bulunan *Sürgündeki Geçici Rus Hükümeti* vasıtasıyla elde etmeyi başardıkları vizelerle Fransa’ya gittiler. 1921’de Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan da Rusları sığınmacı olarak kabul etti. Yine 1921’de Rus sığınmacıları Brezilya’ya göndermek için başarısız bir girişim oldu. Bir Fransız gemisi onlardan 1.200’ünü İstanbul’a geri getirdi. İngilizler bu insanların, Kadıköy’deki Selimiye Kışlası’nda barındırılmalarına razı olmadılar. Bu kişilerin kendilerine iş bulmaları için kendi hallerine bırakılmalarına karar verildi (Criss, 2007:53). 1922’de Rus mültecilerin Slav devletlerine gönderilme çabaları devam ediyordu. Cemiyet-i Akvam ile söz konusu devletler İstanbul’daki mültecilerin durumu hakkında görüşmüşlerdir. Ayrıca İngiliz Hükümeti, Mısır’da, Malta’da ve Kıbrıs’ta ikamet eden Rusların tahliyesi için ödenek ayırmayı teklif etmiştir (İkdam, 28 Mart 1338/1922:3). Bir kısmı ise Osmanlı vatandaşı olmanın yollarını aramışlardır. Bununla ilgili yazışmaların Dâhiliye Nezaretini epeyce uğraştırdığı anlaşılmaktadır. Osmanlı hükümeti mültecilerin vatandaşlığa kabulü meselesini sakıncalı bulmakta ve olumsuz bir tavır sergilemekteydi (Türkmen, 2002).

16 Mart 1920’de işgal edilen İstanbul’un muhacir sorunu sadece Osmanlı Devleti’nin sorunu değildi. İşgal devletleri işgalle birlikte muhacir sorununu da üstlerine almak zorunda kaldılar. Fakat onların asıl ilgilendiği muhacir grubu Rus mültecileri idi ve ancak 1922 yılından itibaren tüm dikkatlerini Müslüman muhacirlere yöneltebildiler (Kıranlar, 2005:148). 1921’de, Muhacirin Müdür-i Umumisi Hamdi Bey’in muhacirlerin durumu hakkında *İkdam* gazetesine verdiği bilgiye göre İstanbul’da 60 bine yakın Müslüman muhacir ve 56 muhacirin misafirhanesi bulunmaktaydı:

“Elyevm İstanbul’da bulunan muhacirin altmış bine karib bulunmaktadır. Şehrin muhtelif mevkiilerinde bulunan elli altı muhacirin misafirhanesindeki nüfus on sekiz bin ile yirmi bin arasında mütemevvidir. Bunlar muhacirler içinde en ziyade muhtaç ve şayan-ı muavenet olanlarıdır. Hamdolsun bir tanesi bile açlıktan ölmedi ve açıkta kalmadı. Fakat bunlar hakkında yaşıyorlar iddiası da doğru değildir” (İkdam, 14 Ağustos 1337/1921:3).

İstanbul mütarekeden 1921 Haziran ayına kadar Anadolu’dan 110.000 muhacir gelmiştir. Anadolu’daki işgallerin devam ettiği bu süreçte Marmara civarından 17.000 muhacirin daha İstanbul nüfusuna dâhil olmuştur:

“Aziz ana yurtlarından ayrılıp kabile kabile payitahta sığınan muhacirlerin miktarı 110 bin nüfusu tecavüz etmiştir. Mütarekeden beri, İstanbul’a sığınan Trakya, İzmir, Kilikya, Arabistan ve şimdide Marmara havalisi biçarelerini Muhacirin Müdüriyeti bulabildiği, ayrılabilirdiği yerlere yerleştirmiştir. Elyevm İstanbul’da 20 bine karib felaketzede bulunmaktadır. Bu dertli insanlar iskân edildikleri mahallelerde mahrum, acıklı ve müthiş bir hayat sürmeğe mahkûm olmuşlardır. Bilhassa Marmara havalisinden sağ kalıpta İstanbul’a nakl edilebilen 10 bin nüfusun hali pek yes-i avaredir” (Tevhid-i Efkâr, 16 Haziran 1337/1921:3).

2.1.2. Geçim Derdi: Kadınların Ekonomik Hayata Atılmak Zorunda Kalması

Mütareke yıllarının İstanbul üzerinde gözle görünür en önemli etkisi insanların yaşadıkları geçim sıkıntısı oldu. Hayat pahalılığı, savaş öncesiyle kıyaslandığında 20 kat arttı.

Tablo 2. Düyûn-i Umûmiyye İdaresi’nin İstanbul için tanzim ettiği “hayat pahalılığı” endeksi.

Düyûn-i Umûmiyye İdaresi’nin Hayat Pahalılığı Endeksi	
Temmuz 1914 = 100	
1919	1.404
1920	1.406
1921	1.130
1922	999

Kaynak: Eldem (1994:146).

Savaş sırasında, ekonomi, Alman kredileri sayesinde ayakta duruyordu; ama savaş sonrasında tamamen iflas etti. Ateşkes sırasında Osmanlı Hükümeti, savaş nedeniyle üretim kaybı, işgal edilen yerlerden gelir kaybı ve vergi gelirlerinde azalma gibi, başka problemlere de göğüs germek zorunda kaldı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, hazineyi en zengin illerin gelirlerinden yoksun bıraktı (Eldem, 1994:116). 1919 yılından itibaren Osmanlı Bankası'ndan alınan borç ile bir ferahlanma sağlanmıştı. Ancak 1920'ye gelindiğinde Hükümeti'nin bütçe açığı 100 milyon liraya yükseldi (Criss, 2007:60).

Yaşanan bu ekonomik buhrandan en çok etkilenen kesim memurlar yani sabit gelir sahipleri olmuştur. Maaşlarını zamanında ve tam olarak alamamaları memur sınıfını savaşın en mağdur kesimi haline getirmiştir (İkdam, 19 Temmuz 1338/1922:3). Maaşların ne zaman ve ne miktarda dağıtılacağı gazetelerin önemli haberleriydi (Tevhid-i Efkâr, 16 Kânûn-i sân'i 1338/1922:1).

“Yevm-i ita henüz malum değil!

Haiz-ı rüchan memurlar maaşlarını aldılar!

Maliye Nezareti dün polis, jandarma, telgraf ve posta memurları ile haiz-i rüchan ad edilen diğer memurların haziran maaşlarını tamamen tediye etmiştir”(Tevhid-i Efkâr, 2 Temmuz 1338/1922:1).

Savaş ve Mütareke yıllarında memurların maaşlarına hayat pahalılığı karşısında yeterli artış yapılmaması onları aciz ve zayıf bırakmıştır (İkdam, 3 Temmuz 1338/1922:1). Memurların sevinç ve kederlerinin maaşlarının ödenip ödenmemesine bağlıydı. Hükümetin borç alabileceği, ancak barış anlaşması imzalanmadan İtilaf Devletleri'nin izin vermedikleri söylentileri dolanıyordu (Sunata, 2009:118,119). Hükümetin Osmanlı Bankası'na yatırdığı 4.000 altın liranın, bazı şartlar altında geri verilmesine İtilaf Devletleri'nce müsaade edildiği, Ocak 1921'de gazete haberleri arasındaydı. Hükümet iç borçlanma yapma yoluna da gitmiş, reji idaresinden iki milyon lira almak istemiştir (Sunata, 2009:124,129).

Hükümet bütçede yaşanan zorlukları aşmak için bazı önlemler almıştır. Öncelikli olarak memur maaşlarının azaltılması yoluna gidilmiştir (Tevhid-i Efkâr, 13 Haziran 1338/1922:3). Bazı hizmet ve memuriyetler lağvedilmiş, bir takım daire ve müesseseler ya tamamen feshedilmiş ya da birleştirilmiştir (İkdam, 3 Temmuz 1338/1922:1). Bütün memurların bir aylık maaşlarının bütçeye aktarılması da

düşünülmüştür (İkdam, 16 Kânûn-i sân'i 1338/1922:2). Ancak bu önlemler arasında memurları en çok etkileyen “mecburi mezuniyet” yani memurları görevlerinden çıkartıp kadroları ihtiyaca göre küçülterek bütçe tasarrufu yoluna gidilmesidir. Bu durum özellikle küçük memurların kurban edilmesi anlamına geliyordu (İkdam, 1 Ağustos 1338/1922:3). Maliye Nezareti, her nezaret için belli bir yüzde oranında bütçe tasarrufu öngörerek bunu denkleştirmek için çalışan memurlarının bir kısmını işten çıkarmıştır. Mesela, Daire-i Sadaret kendi hissesine düşen %25 oranında tasarruf temini için 40 sene hizmet eden 4 memurunu emekli ederek, memurun ve müstahdemin yarısına yakınına mecburi mezuniyete sevk edeceğini bildirmiştir (İkdam, 23 Temmuz 1338/1922:4).

Maaşlarını düzenli bir şekilde alamayan memurlar zimmete para geçirmek, rüşvet almak gibi yollara başvurur oldular (Tevhid-i Efkâr, 28 Temmuz 1337/1921:3). Mart 1920'de Darülfünun Muhasebe Müdürü, İzmir muhacirleri için toplanan paradan 3.000 lirayı zimmetine geçirmiş. Maliye müfettişleri soruşturmaya başlamışlardır. Ayrıca Kuva-i İnzibatiye'nin İzmit ve havalisi fevkalade kumandanı Süleyman Şefik Paşa'nın 8.000 lirayı zimmetine geçirdiği öğrenilmişti (Sunata, 2009:83,99).

Geçim sıkıntısı öyle bir boyuta ulaşmıştı ki memurlara maaşlarına ilave olarak ekmek bedeli verilmeye başlandığı gibi, İstanbul fukarasının ekmek ihtiyacı için ödenekler ayrıldı. 1917 yılından itibaren karne ve vesika ile dağıtılan ekmek 19 Haziran 1919 tarihli İaşe Kararnamesi sonrasında 1 Eylül 1919 gününden itibaren terk edildi. Vesika ekmeğinden vazgeçilmesi, İstanbul'da iaşe ekmeğine kayıtlı olan 450 bin kişiyi zor duruma düşürmüştür (Kıranlar, 2005:34-35). İnsanlar kışlık odun kömür almak için ellerindeki emlâklarını, arsalarını satmışlardır (Sunata, 2009:112). Türk ailelerinin kötüleşen bu ekonomik durumlarından yararlanmak için Atina Bankası, İstanbul'daki Türklerin mülklerini satın almak isteyen Rumlara kredi açtı (Criss, 2007:43)⁹.

⁹ Bu gidişin önünü almak isteyen İstanbul hükümeti, 28 Mayıs 1919'da Evkaf Nezaretinin, her hangi bir mülkü cazip fiyatla sahibinden satın almasına imkan tanıyan bir kanun çıkardı (Criss, 2007:43; Türkmen, 2002).

Mart 1921’de maaş ödemelerinde farklı bir düzenlemeye gidilerek muhtaciyete göre maaş verilmiştir. Ölüm, hastalık ve doğum nedenleriyle ek ödemelerin yapılması memurları yalancılığa sürükleyecektir (Sunata, 2009:131). Mezuniyet sonucu görevlerinde çıkarılan memurların daha sonra ne ile geçinecekleri önemli sorundu. Özellikle içki, kumar ve fuhşun artmış olduğu bir ortamda meşguliyetsiz kalan insanların bu fenalıklara yönelebileceği endişesini ortaya çıkardı. Bu insanlar için sanayi mekteplerinde yeteneklerine göre meslek edindirecek kursların açılması önerilmiştir (İkdam, 6 Nisan 1338/1922:1).

İnsanların satın alma gücü günden güne azalırken fiyatların giderek artması sabit gelirliler için durumu gittikçe zorlaştırıyordu. İstanbul Şehremaneti bu sıkıntıların karşısında özellikle un ve ekme fiyatlarının düşürülmesi için çalıştı (Tevhid-i Efkâr, 23/29 Kânûn-i sân’i 1338/1922:4). Ekme fiyatları, 1919 Şubat’ında Amerika’dan un yardımının gelmesiyle nispeten ucuzladı. Amerikan Yardım Örgütü fırınlar oluşturarak tam kiloluk ekmeği 10 kuruşa satmıştır. Ağustos 1920’de bahsedilen fırınların kapanması üzerine, ihtiyacını buradan sağlayanlar ekmeği 42 kuruşa almak zorunda kaldılar (Sunata, 2009:111). İstanbul hükümeti Anadolu’daki temel ihtiyaç malzemelerinin başka bölgelere sevki için Amerikan Yakındoğu Yardım Heyetlerine yetki vererek bir ölçüde kendi yükünü hafifletmek istemiştir. Yardım heyetlerine ayrıca ithalat yapmaları konusunda da yetki verilerek gümrük muafiyeti tanınmıştır (Türkmen, 2002). Anadolu’dan getirilen hububat ve diğer yiyecek maddeleri ulaşım güçlüklerinden dolayı pahalıya mal olurken, ithal edilenler daha ucuza getirilmekte idi. Bu da Osmanlı başkentine yönelik ithalatın artmasına sebep oldu ve Müttelikler bu ticaretten dolayı büyük kârlar elde ettiler. 1920-1922 yıllarında İstanbul’dan ithalat fazlası olarak çıkan toplam paranın 300 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bu paranın tamamı nakdi biçimde ödenmemiştir. Bir kısmı, yabancı sermayenin İstanbul’da banka ve ticarethane açmasına izin vererek ya da Türklerin gayrimenkullerini satarak ödenmiştir. Bu ödemeler de hesap edildiğinde, hükümet üç senede 200 milyon lira açık veren bir ekonomiye sahip olmuştur (Tevhid-i Efkâr, 15 Temmuz 1338/1922:3).

Aslında İstanbul halkı Mütareke döneminde her alanda büyük bir ferahlık sağlanacağını sıkıntıların azalacağını ümit ederken, bu beklenti olmamış; ancak dış ülkelerden ihtiyaç malzemelerinin getirilmesiyle birlikte kısmi bir rahatlama dönemi başlamıştır. 1922'lere gelindiğinde İstanbul piyasasında Amerikan unları, Hollanda şekeri, İngiliz pirinci, Halep yağları satılıyordu (Tevhid-i Efkâr, 11 Haziran 1338/1922:4). Bu temel ihtiyaç maddelerinin fiyatı piyasadaki yabancı para, özellikle İngiliz parası, üzerinden belirleniyordu (Tevhid-i Efkâr, 26 Haziran 1338/1922:2).

2.1.3. Yorgun Bir Kentin Kâbusları: Fuhuş, Salgın Hastalıklar, Yangınlar

Yıllarca süren savaşlar cephe gerisinde onarılması zor toplumsal ve ahlaki yıkımlara yol açtı. Geçim sıkıntısı nedeniyle fuhuş, alım gücünün günden güne azalmasıyla sağlık problemleri, sağlıksız koşullarda yaşayan muhacirler arasında başlayabilecek olan salgın hastalık korkusu işgal İstanbulunu yaşanması zor bir şehir haline getirdi. Ayrıca İstanbul'un en önemli problemlerinden olan yangınlarla birçok ailenin evsiz barksız kalışı var olan sorunları büyütüştür.

Mütareke yıllarında İstanbul halkının yoksul kalışı, birçok Rus göçmenin, parasız pulsuz İstanbul'a sığınması, alkol, kumar, fuhuş gibi toplumsal sorunları körükledi. 1918-1922 yıllarında İstanbul, servet ve sefaleti aynı anda yaşadı. Ahlaki çöküntü bundan sonra kol gezdi (Toprak, 1994:23). Bizans döneminden beri fuhuş olaylarına rastlanmakla birlikte Mütareke yıllarında Nebi Bozkurt'un deyişiyle, fuhuş İstanbul'u adeta mesken edindi (1996:213).

Fuhuş-i Atik adlı kitabında Ahmed Rasim, fuhuşun yayılmasını, fuhuş-i cedidin ortaya çıkışını I. Dünya Savaşı'na bağlıyordu. Ailenin erkeği cepheye sevk edilmişti. Sefalet, yoksulluk, açlık, kimsesizlik aile normlarını zorluyor, aile bağları gevşiyor ve geçim derdi Osmanlı kadınına sokağa itiyordu (İkdam, 10 Mart 1338/1922:2). Fuhuş aile yuvasına giriyor, dört bir yana saldırıyordu. Ahmed Rasim'in deyişiyle birkaç yılda görenek olup çıkmıştı (Toprak, 2003:343).

1920 yılında İstanbul'da belli başlı üç umumhane mıntıkası vardı: Pera'da Abanoz ve Ziba mıntıkları ve Galata mıntıkası. Üsküdar'da, Bülbül Deresi'nde, bunlardan daha küçük başka bir mahalle ile kentin çeşitli yerlerinde pek çok başka

evler mevcuttur. Pera ve Galata mahallerindeki kayıtlı evler ve pansiyonlar Hıristiyanlara ve Yahudilere, Üsküdar ve Kadıköy'dekiler Müslümanlara aittir. Üsküdar ve Kadıköy'deki evlerin sahipleri ve çalışanları Müslüman olduğundan, yabancılar buraları ziyaret edemiyordu. Yoğun bir polis denetiminde olan bu evler Türk Sıhhiye Heyeti tarafından düzenli olarak denetleniyordu (Riggs, 1995:306-307).

Kentte, fahişelerin kaydedildiği ve haftada bir kez sağlık kontrolü için başvurmak zorunda oldukları belirli dispanserler bulunmaktadır (Peet, 1995:105). Fahişeler sokağa çok az, o da çok gerekli durumlarda çıktıkları için onlara sokaklarda pek az rastlanırdı. Sokağa çıkanlar da genel terbiye kaidelerine uyararak dolaşırlardı (Kılıç, 1994:363). Resmi zabıta kayıtlarına göre, Mütareke yıllarında İstanbul'da vesikalı 2.125 fahişe çalışıyordu. Yine aynı kayıtlara göre vesikasız çalışan 979 hayat kadını vardı. Bunların dışında bu mesleği zaman zaman icra eden 1.000 üzerinde kadın, polis müdüriyetince biliniyordu. Toplamda geçimini fuhuş ile idame ettiren 4.500 ile 5.000 dolayında kadın vardı ki vesikalıların arasında Müslüman kadınlar başta geliyordu (Toprak, 2003b:344). 1920'de genelevlerde çalışan Rusların sayısı 250'nin üzerindedir ancak bu sayı muhtemelen belirtilenden fazladır. Çünkü kentin çeşitli yerlerinde, özellikle Pera ve Galata'da, bar ve kafelerde çalışan garson kızlar da fuhuş yapıyorlardı. Ayrıca Kadıköy ve Moda'daki bazı lokantalarda, çoğunluğu Rus olan garson kızlar çalışmaktadır. Bu kızlardan bazıları, Kadıköy Muayenehanesi'ne fahişe olarak kayıt edilmişlerdir (Riggs, 1995:309,311).

Mütareke döneminde fuhuş İtilaf Devletleri askerlerini tehdit edince İtilaf Devletleri'nin fevkalade siyasi temsilcileri fuhuşla mücadele çalışmalarına katılmışlardır. (Toprak, 2003b:344). Müttefik Polisi, kendilerini de etkileyen bu durum için kentin bazı bölgelerini 'sınır dışı' tutarak müttefik askerlerinin bu mıntikalara girmesini yasaklamıştı. Kentte yabancıların özellikle askerlerin girebileceği bölgeler belirlenmiş ve bu bölgeler bir polis müfettişinin denetimi altına alınmıştı (Peet, 1995:105).

1921 yılı başında İstanbul Beyoğlu Mutasarrıflığı içinde fuhuş ve dilencilik önlemek amacıyla *Muavenet-i İctimaiye Beynelmilel Cemiyeti* kuruldu. Bu

cemiyet 12 koldan meydana geliyordu ve en önemli kolları *Men-i Fuhuş ve Men-i Teseül* idi. Cemiyet 8 ile 20 yaşları arasında bulunan fuhşa sürüklenmiş kızları Beşiktaş'taki Kahvecibaşı Konağı'nda barındırmak ve eğitmek istemişti. Burada el işleri, terzilik, mensucat (dokumalar) ve halı dokumak gibi el sanatları öğretilenekti. Fakat hangi nedenle olduğu bilinmemekle birlikte bu proje gerçekleşmedi ve Halıcıoğlu'nda bulunan Harbiye Nezareti'ne ait Topçu Mektebi bu iş için ayrıldı. Kızların barındırıldığı ve eğitim gördüğü bu okula *Genç Kızları Esirgeme Mektebi* adı verildi (İkdam, 16 Teşrin-i sani 1337/1921:3). 1921 yılı sonunda hükümet yetkililerinin, fevkalade siyasi temsilcilerin, İstanbul'daki bütün büyükelçilerin girişimiyle Amerikalı Madam İlyasko ve Madam Elizabeth Tenşinton'un başkanlığında "*Men-i Fuhuş Cemiyeti*" kurulmuştur. Cemiyet, etkinliklerini özellikle Beyoğlu bölgesinde yoğunlaştıracak, genç kızları ve kadınları fuhuştan uzaklaştırmaya çalışacak, ihtiyaç ve yoksulluk nedeniyle fuhşa yönelen kadınları kuracağı ıslahhanelere sevk edecek ve fuhuşhaneleri kapatmaya çalışacaktır (Kıranlar, 2005:115). Bu çabalara rağmen fuhuş 1922 yılında da toplum için önemli bir sorundur ve (İkdam, 10 Mart 1338/1922:2) Polis Müdüriyeti adı geçen cemiyetle birlikte hareket ederek zorunluluk nedeniyle fuhşa sürüklenen genç kızların kurtarılması için Dâhiliye Nezareti'ne şu önerilerde bulunmuştu:

"...sevk-i zaruretle hayat-ı fuhşa atılmış olan genç kızların Beynelmilel Men-i Fuhuş Cemiyeti tarafından iâşe ve iskân edebilmeleri için mukayyed fahişelerden alınmakta olan vesika ücretlerinin ve umumhanelerden alınan rüsümün birer misli tezyidi ile bu hâsılâtın cemiyet-i mezkureye terkinin istemişti. Dâhiliye Nezareti teklif-i vâkıayı esas itibarıyla kabul etmiştir" (İkdam, 18 Haziran 1338/1922:3).

Yoksulluk ve sefalet, çoğu zaman kadınları mecburen fuhşa yönlendirmiş olsa da (İkdam, 14 Nisan 1338/1922:3) belirli bir kesimin mizaç olarak bu yola yönelmiş olması toplum için daha büyük endişelere neden oluyordu:

".... bizdeki fuhşun en ziyade zaruret ve sefaletten doğduğuna hükmettiği için genç kızlarımıza ve kadınlarımıza bir takım vesait-i maişet tehiye edecek cemiyetler teşkilini tavsiye ediyor ve bu gibi cemiyetlere hükümetinde muavenet etmesini söylüyor. Eğer fuhşun tamamıyla sefaletin bir neticesi olduğunu kabul edecek olursak böyle bir tedbirden daha müsbeti düşünemeyiz. Fakat fuhşun yarıdan yarıya mizacî ve asabî bir illet olduğunu da düşünecek olursak bu illetle malul olanları mümkün mertebe

sağlamlardan tecrid etmek.....hayat ile sefiyye hayat arasında derin bir hendek kazmak icab eder” (İkdam, 10 Mart 1338/1922:2).

Fuhşun bu derece yaygınlaşmış olması nedeniyle artan zührevi hastalıklara karşı etkin bir mücadele teşkilatı kurulmuştu (Toprak, 2003b:344). Mütareke yıllarında sadece zührevi hastalıklarla değil, sağlıksız koşullar yüzünden artan diğer hastalıklarla da mücadele edilmiştir. Savaş yıllarında ülkenin hemen her yerinde veba, verem, tifüs, kolera, humma-i racia, dizanteri, tifo, frengi gibi bulaşıcı hastalıklar yayılmış, hükümet bu hastalıklarla mücadele edebilmek amacıyla önlemler almıştı. Mütareke döneminde bu hastalıklar daha da yaygınlaşmış ve olağanüstü önlemler alınmasını gerekli kılmıştır (Temel, 2002b:166). Hastalıkların yayılmasında mültecilerin başkente beraberlerinde çeşitli hastalıkları da getirmeleri etkilidir. Özellikle karantina uygulanmamasından dolayı bulaşıcı hastalık vak'aları daha çok artmıştır. 1918’de İspanya’da tehlikeli bir biçimde ortaya çıkan İspanyol nezlesi Aralık 1919’da İstanbul’da salgın halini almış, bu nedenle okullar kapanmıştır (Sunata, 2009:64). 1922’ye gelindiğinde İspanyol nezlesi halen salgın halinde devam ediyordu. Şubat ayında İstanbul’un %50’si grip ile mücadele etmesine rağmen bu hastalıktan ölenlerin sayısı diğer hastalıklara göre çok fazla değildi (Tevhid-i Efkâr, 3 Şubat 1338/1922:3).

Tablo 3. İstanbul’da gribe yakalanan ve gripten ölenlerin sayısı (1917-1921).

Grip musâbını (Gribe yakalananlar)		
	Teşrin-i sani	Kânûn-i evvel
1335-1919	112	379
1336 -1920	254	167
1337 -1921	178	146

Tablo 3'ün devamı

Grip vefayâtı (Gripten ölümler)		
	Teşrin-i sani	Kânûn-i evvel
1333 - 1917	34	---
1334 – 1918	77	40
1335 -1919	100	94
1336 -1920	40	30
1337 – 1921	40	49

Kaynak: Tevhid-i Efkâr, 3 Şubat 1338/1922:3.

1919 yılında sağlık problemlerine bakıldığında başta tifüs, tifo, difteri ve gripten ölümler çok olmakla beraber, en fazla ölüm oranı bebeklerde görülmekte idi. 1920 yılında yetersiz beslenmek ve yorgunluktan kaynaklanan veremden ölenlerin sayısında hayli artış gözlemlenmiştir (Türkmen, 2002). *İkdam*'da yer alan habere göre Kasım 1921'de bir haftalık süreçte 64 kişi veremden ölmüştür. Verilen istatistiğe göre bir haftada veremden ölenlerin sayısı 40'dan aşağıya düşmemiştir (İkdam, 6 Kânûn-i evvel 1337/1921:2). I.Dünya Savaşı'ndan sonra her memlekette görülen veremin yarattığı tahribat diğer devletlere göre Osmanlı'da çok daha fazla olmuştu. Bunun temel nedeni ise yetersiz beslenmek ve yorgunluktan (Tevhid-i Efkâr, 19 Ağustos 1337/1921:4). Muhacirler arasında da oldukça sık görülen bu hastalığa karşı bir takım önlemler alınmıştır ki bunlardan en önemlisi Muhacirin Müdüriyeti tarafından Heybeliada'da yaptırılan Muhacirin Nekahathanesi'ydi (Kıranlar, 2005:147).

Olanakların kısıtlı olmasının rağmen birçok bulaşıcı hastalık kontrol altında tutuldu ve ciddi bir salgın hastalık olmadı (Tevhid-i Efkâr, 3 Teşrin-i evvel 1337/1921:3). Müttefikler, sağlık işlerini, denetim altına tutarak işi şansa bırakmak istememişlerdi (Criss, 2007:57, 65, 118). Şehirdeki aşırı kalabalık sağlık hizmetlerini de etkiliyordu. Muhacirler arasında başlayacak olan bir salgın İstanbul'un sağlık hayatını felç edebilir, sıkışık ve izdiham içerisinde yaşayan bu

insanların kırılmasına neden olabilirdi. Bu yüzden Sıhhiye Nezareti, Dâhiliye Nezareti'ne müracaat ederek İstanbul'a muhacir ve mülteci sevkine izin vermemesini ve şayet buna imkân yoksa belirli alanlara sokulmaması için Muhacirin Müdüriyeti ile Polis Müdüriyeti'nin bu konuda gerekenleri yapmasını istemekteydi. Korkulan sağlık sorunları en başında giderilmeye çalışılıyor ve belirli aralıklarla yapılan muayeneler sonrasında hasta olanlara ilaç dağıtılıyordu (Kıranlar, 2005: 147). Alınan tedbirler sayesinde Rusya'da etkili olan koleranın İstanbul'da yayılması engellenmişti (Tevhid-i Efkâr, 11 Temmuz 1337/1921:4; Tevhid-i Efkâr, 20 Temmuz 1337/1921:4; Tevhid-i Efkâr, 3 Teşrin-i evvel 1337/1921:3). İstanbul'u tehdit eden bir diğer hastalık ise Kilikya muhacirlerince İstanbul'a taşınan çiçek hastalığıydı. Halk hastalığın nasıl bulaşacağı, belirtilerinin ne olacağı konusunda bilgilendirildiği gibi pek çok İstanbulluya koruma amaçlı çiçek aşısı da yapılmıştı (İkdam, 31 Kânûn-i sân'î 1338/1922:3).

Bulaşıcı hastalıklar arasında en fazla verem ve fuşun artmasıyla birlikte etkili olan frengi görülmekteydi (Tevhid-i Efkâr, 19 Ağustos 1337/1921:4)

“İstanbul maalesef birçok emrazın olduğu gibi zühreviyeninde taht-ı tehdidinde günden güne sıhhati kaybetmektedir. Emraz-ı zühreviyeye karşı ittihaz edilen tedbirlerin ne derece olduğu hiçbirimizce meçhul değildir. Fakat zaaf-ı mali yüzünden bu hususta ciddi tedabir-i murakebe ittihazına imkân bulunamamıştır. Gerek bundan ve gerek İstanbul'un birçok yabancılara, gelip geçicilere ve hiçbir kayda tutulmayanlara melce'i olması yüzünden hiç haberimiz olmaksızın emraz-ı zühreviyeye ve bilhassa frengi şiddetle tevsi ediyor” (İkdam, 3 Kânûn-i evvel 1337/1921:3).

Frengi ile mücadele için 18 Ekim 1915 tarihinde “Emraz-ı Zühreviyenin Men-i Sirayeti” (Zührevi Hastalıkların Yayılmasının Engellenmesi) hakkında bir nizamname çıkarılarak yürürlüğe konulmuştur (Temel, 2002b:171-172). Mütareke yıllarında zührevi hastalıklar için 500 yataklı bir hastane ve 4 dispensar açılarak hastalığa yakalananların tedavisine çalışılmıştır. Ayrıca sefahat hayatına düşmüş kadınları muayeneyle görevli müfettişler görevlendirilmişti:

“Sefahat hayatına düşmüş kadınları muayeneye memur olan müfettişlerimiz büyük bir intizam ve şiddet ile ifa-ı vazife ediyorlar. Halıcıoğlu'nda 500 yataklı bir hastane açıldı. Bu bedbaht kadınlar muayene edildikten sonra hastalar o hastaneye nakl edilmektedirler. Bundan maada biri Kadıköy'ünde, biri Beyoğlu'nda, biri Galata'da ve biri de İstanbul'da olmak üzere 4 adet dispensarımız var. Bu dispensarlerde icra edilen muayeneleri neticesinde hastalıkları tebeyyün eden kadınlar hastaneye sevk olunmaktadırlar. Bundan

maada takip memurlarımız tezyid edildi. Yolda görülen kadınlar polis marifetiyle hastaneye sevk ediliyorlar. Muayene neticesinde hasta oldukları anlaşılanlar hastanede tevkif olunuyor ve mütebakisi hastane hapishanesinde taht-ı tevkifa alınıyorlar” (İkdam, 27 Şubat 1338/1922:3).

26 Haziran 1920 tarihli bir nizamname ile daha önceden Polis Müdüriyeti’ne bağlı olan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Tesisleri, Sıhhiye Müdüriyeti’ne devredildi. Frengi ile mücadelede halkın bilgilendirilmesi ve aydınlatılmasına çalışıldı. Bu amaçla Sıhhiye Müdüriyeti bünyesinde oluşturulan Frengi Mücadele Komisyonu da frengi ve bel soğukluğunun tedavisine ilişkin ilaları sokaklara asmak, halka konferanslar vermek gibi önlemler almıştı (Temel, 2002b:167).

Sıhhiye Nezareti’nin yanı sıra çeşitli kurumlarda İstanbul’un sağlığı ile ilgilenmiş, bu kurumlar zaman zaman işbirliği, bazen de birbirlerinden habersiz bir şekilde çalışmalarını sürdürmüşlerdir (Temel, 2002b:171-172). Alınan tedbirlere rağmen Mütareke yıllarında İstanbul’daki ölüm oranları oldukça yüksektir. Mayıs 1922’de bir hafta içinde 567 kişi çeşitli hastalıklara yakalanmış, 258 kişi vefat etmiştir (İkdam, 15 Mayıs 1338/1922:3). Şehirdeki hastalıklara karşı alınacak önlemler gazeteler aracılığıyla duyurulmuştur. Mülteci ve yangınzedeler sık sık hamamlara sevk edilmiş, muhtaç olanlara sabun ve temizlik maddeleri dağıtılmış, aşı kampanyaları düzenlenmiştir (Temel, 2002a:166-167).

İstanbul’da yaşanan olumsuzluklardan bir diğeri değişik nedenlerle çıkan yangınların yol açtığı tahribattı. Birçok aile, şehrin büyük bölümüne zarar veren dev boyutlarda yıkıma yol açan yangınlar sonucu evlerinden ve mahallerinden oluyorlardı (Duben ve Behar, 1998:35). Evlerin çoğu ahşaptı ve bir yangın patlak verdiğinde bitişikteki mahallenin kaderi rüzgârın merhametine kalıyordu. Rüzgârın şiddeti ve evlerin dirençsizliği yüzünden sık aralıklarla çıkan yangınlarla mahalleler yanıp kül olmuştur (Tevhid-i Efkâr, 19 Ağustos 1337/1921:4). 1918’de İstanbul’da çıkan yangınlarda yanan bina sayısının toplam 8.400 olduğu bilinmektedir. Bu yangınlardan en büyüğü 13 Haziran 1918’de çıkan Fatih yangınıdır ki 7.500 bina yanmıştır. Fatih yangınından sonra oluşturulan *Fatih Harik-i Kebir-i İskan ve İaşe Komisyonu*, yangınzedelerin iskani ve yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için çalışmıştır. Evsiz ve açıkta kalan insanlar geçici olarak kurulan pavyonlara, cami ve medreselere yerleştirilmişler, bir kısmı da Anadolu’daki yakınlarının yanlarına gönderilmiştir. (Kıranlar, 2005:154, 159,

160). Sık sık çıkan yangınlar konut sayısını giderek düşürüyor ve İstanbul'un mesken sorununu daha da körüklüyordu (Duben ve Behar, 1998:46). Yangınzedelerin konut problemini bir nebze olsun çözmek için *Fatih Harik-i Kebir-i İskan ve İaşe Komisyonu* Laleli'de apartmanlar yaptırdı. 20 Aralık 1920'de temeli atılan apartmanların 1922 yaz başlarında teslim edilmesi kararlaştırıldı (İkdam, 9 Mayıs 1338/1922:3). Modern, havadar, elektrik ve su gibi elzem ihtiyaçların sıkıntı çekmeden sağlanabileceği apartman daireleri yangınzedelerin elde edemeyeceği kadar lükse sahipti. Daireler müzayede usulü ile çok yüksek fiyatlara kiraya verildi (İkdam, 4 Ağustos 1338/1922:3). Mağdur durumdaki aileler cami ve medreselerde yaşamaya devam ettiler (Kıranlar, 2005:164, 166).

Yangınlara karşı şehremaneti tarafından bir takım tedbirler alınıyordu (Tevhid-i Efkâr, 28 Ağustos 1337/1921:4). Müttefik kuvvetler tarafından, şehre modern yangın arabalarının ve söndürücülerin getirilmesiyle önlemler alınmaya çalışılsa da (Tevhid-i Efkâr, 2 Kânûn-i sân'i 1337/1921:3) İstanbul yangınlardan harabeye dönmeye devam ediyordu (Tevhid-i Efkâr, 11 Kânûn-i sân'i 1338/1922:3).

Vera Dumesnil, İstanbul'daki yangınların en önemli belirtisini şehrin ya da kenar mahallelerin tam ortasında kalan ıssız, kocaman meydanlar olduğunu söyler (1993:5). Yangından zarar gören harabe binalar ise birçok serseri ve ahlaksız kadına barınaklık eder hale gelmişti. Polis Müdürü Esad Bey'in açıklamalarında bu durumu görmekteyiz:

“Dün gece Beyazıd civarındaki yangın mahallelerinde bazı şüpheler üzerine pek dikkatli bir surette polisce tahkikat icra edilmiştir. Yaptırdığım bu taharri neticesinde yangın yerlerinde sefil bir halde 60 kadar fahişe ile bir çok sabıkalılar keşf ve der-dest edilmişlerdir. Haklarında takibat-ı kanuniye icrası için teşebbüsatda bulunmaktayım” (Tevhid-i Efkâr, 24 Ağustos 1337/1921:3).

Ekonomik ve sosyal sıkıntılar işsiz güçsüz insanları dilencilığe sevk etmiş, suç oranlarının artmasına neden olmuştur. İstanbul Zabıtası'nın Mütareke'yi takip eden 3 yıla dair verdiği istatistiklere göre bu süre zarfında 38.795 zabıta olayı gerçekleşmiştir. Bu olayların 15.098'i hırsızlık suçudur. Hırsızlığın bu kadar yüksek sayıda olması şehrin içinde bulunduğu zor durumun bir kanıtıdır (Tevhid-i

Efkâr, 29 Kânûn-i sân'î 1338/1922:3)¹⁰. Suç oranları yıldan yıla düşüş göstermiştir ki bu gelişmede İstanbul Polis Müdüriyeti'nin aldığı önlemlerin katkısı büyüktür (Tevhid-i Efkâr, 29 Eylül 1338/1922:3).

İşgal Devletleri askerlerinin asayişini sağlamak bir yana asayişsizliğe davetiye çıkaran uygulamaları sosyal hayatı da olumsuz yönde etkiliyordu. Yunan askerlerinden bazılarının sarhoşluk yüzünden olaylar çıkarmalarına engel olmak için Polis Müdüriyetince önlemler alındığını yönünde gazete haberleri vardır (İkdam, 24 Ağustos 1337/1921:3).

Adam kaldırmak, yol kesmek gibi çetecilik faaliyetleri İstanbul zabıtasını en çok uğraştıran vakalardandır. Başlarında bulunan kişinin adıyla anılan bu çeteler İstanbul'un farklı bölgelerini kendi bölgeleri kabul etmişlerdi. Örneğin; Çatalca Livası'nda 12 kişiden oluşan Tahsin Çetesi, jandarma ile çatışmaya girme cüretini göstermişti (İkdam, 22 Mayıs 1338/1922:4).

2.2. İstanbul Basınına Göre Mütareke Dönemi'nde Aile Kurumunda Meydana Gelen Değişiklikler

Mütareke İstanbulundaki sosyal gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni toplumsal yapı, işgalcilerinde etkisiyle farklı bir boyut kazandı. İşgalin getirisi olan bu birlikte yaşama zorunluluğu sonucunda, Tanzimat'tan bu yana savunulan *asri yaşam tarzının* temsilcileri durumundaki Batı toplumu ile toplumun geneli birebir temas haline geçti. Bu süreçte Türk toplumu için on yıl öncesinde kabul edilmesi mümkün olmayan pek çok olgu sıradan hale geldi. İyi ya da kötü yanlarıyla örnek alınan aslında çoğunluğunda taklit edilen bu yeni yaşam tarzının gözlenebildiği temel nokta *aile yapısı* olmuştur. Geleneksel yapı ile Avrupaî hayat tarzının çatışmasının en yoğun yaşandığı Mütareke Dönemi'nde aile fertleri bir bocalama içinde kalacaktır.

Aile hayatında yaşanan bu değişimler, son dönem Osmanlı aydın ve yazarların en çok önem verdiği konulardan biridir. Dönemin İslamcı, Batıcı veya Milliyetçi, belli başlı tüm düşünürleri, aile kurumunun krizde olduğu inancındaydılar.

¹⁰ Yine istatistiklere göre 3 sene zarfında 357 adam öldürme, 120 sahtekârlık, 54 kundakçılık vakası olmuştur (Tevhid-i Efkâr, 29 Kânûn-i sân'î 1338/1922:3).

Özellikle savaş yıllarından başlayarak belli başlı roman ve oyun yazarları aileyi konu alarak bu konuda insanların probleme ilişkin bilincini keskinleştirdiler (Esen, 1992:660). Bazıları, aile hayatına nüfuz eden Batılılaşmaya karşı Türk-İslam aile değerleri ve ahlakını savunurken, diğerleri Türk aile geleneğini, inatçılığı, tutuculuğu, baskıcılığı açısından eleştiriyordu (Ergün, 1986:67). İstanbul'un Müslüman kadınının Avrupa özentisini ve yeni hayat tarzını eleştiren Yahya Kemal, *Tevhid-i Efkâr'da* yer alan bir makalesinde Türk kadını alafrangalaşmaya başladığı günden itibaren Doğu ve İslam toplumu nazarında olan yüksek mevkiini kaybetmeye başladı, diyordu. Türk kadınlarını Avrupa'nın kuklası durumuna getiren alafrangalıktan kurtularak milli hislerle birlikte Şarkın, İslam'ın ve Türkün dağılmış olan zevklerini bir araya getiren bir kadın olmaya çağırıyordu. Meşrutiyet sürecinin ortaya çıkardığı *yeni kadın, milli aile* özlemi 1922'de de devam etmektedir (Tevhid-i Efkâr gazetesi, 26 Temmuz 1338/1922:3). Aşk, kadın, evlilik ve ailenin anlamına ilişkin değişik görüşler şeklini alan eski adetlerin sorgulanması, bir yandan krizler doğururken diğer yandan yeni eğilimlerin anlam kazanmasını sağlayacak yeni yönelişler ortaya çıkarmıştır. Geçiş devri toplumlarında olağan ve ölçülü değişmelerin yanı sıra, yenilik taraftarlarıyla muhafazakârların taşkınlık ve ölçsüzlüklerine daima rastlanır. Zaten toplum yapısındaki değişme ve gelişmelerin bir düzene girmesi ve basamaklanması da, bu yenilik taraftarlarıyla muhafazakârların kutuplaşmasının ve bu kutuplaşmanın sağladığı dengenin sonucudur (Duben ve Behar, 1998:102, 209). Bu tartışma boyutunda, yazarların anlaştıkları ortak nokta ise Osmanlı toplumunda hissedilen Doğu-Batı gerginliğinin odak noktalarından birinin *aile* olduğudur.

2.2.1. Sosyo-Ekonomik Sıkıntılar Karşısında Ailede Yaşanan Sosyal Çöküntü

Savaş sona erdiğinde pek çok aile kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlardan ibaret kalmıştır. Evde geçimi sağlayan erkek bireylerin olmayışı, hayat pahalılığındaki aşırı yükseliş, zaruri tüketim ürünlerinin bulunmayışı Mütareke yıllarında ailenin en önemli problemi oldu. Savaş yıllarında İstanbul'daki gelir dağılımının tamamen bozulması, olağanüstü enflasyon ve ücretlerdeki düşüş nedeniyle İstanbul'da sabit gelirli büyük bir kesim birden sefalet içine girerken (Orga, 1999)

bir kısımda savaş koşullarını kendi çıkarları için kullanarak zenginleşti. Savaş zenginleri olarak bilinen bu kesim İstanbul'un yaşamına yeni bir boyut getirdi (Kıranlar, 2005:37; Toprak, 2003:343). Savaşın güçlüklerinin ortaya çıkardığı, gösteriş meraklısı, kaba saba tavırlı bu insanlar servetlerini fuhuş, kumar ve alkolizm ile harcayan farklı bir toplumsal sınıf oluşturdu. (Georgeon, 1996:81-84). Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan asker, memur, emekli ve diğer sabit gelirliler ise inanılmaz zorluklarla ve ani bir yoksullaşmayla karşı karşıya kaldılar (Duben ve Behar, 1998:58). Savaştan önce 500 kuruşla geçinen orta gelirliler bir aile 1922'de 46 lira ile zor geçiniyordu (İkdam, 5 Kânûn-i sâni 1338/1922:4). Bu ekonomik koşullar, Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan ve hüküm süren bürokratik üst tabakayı geçim derdi içinde bırakırken düşük maaş ve yüksek yaşama maliyeti, memurları yolsuzluk yapmaya sürüklemiştir (Duben ve Behar, 1998:58).

Osmanlı ailesinin sorunları konusundaki yazıların çoğu Batılılaşmadan en doğrudan etkilenen memur ve ticaretle uğraşan Osmanlı ailelerini konu alır (Duben ve Behar, 1998:212). Mütareke döneminde hukuk eğitimini tamamlayan ve orta düzeyde bir memur olan İ.Hakkı Sunata anılarında maaş sıkıntısından ve geçim zorluğundan bahseder. Hukuk Fakültesi ikinci sınıftayken I. Dünya Savaşı başlayınca askere alınmıştır. Dört buçuk sene sonra harpten döndükten sonra babası harp içinde ölmüş, annesi ve kardeşlerine bakmak zorunda kalmıştır. Yarım kalan hukuk tahsilini tamamlarken Darülfünun'da kâtip olarak çalışmaya başlamıştır. Şubat 1919'da göreve başladığında aldığı maaş yedi yüz kuruştur ve yazar maaşının bir teğmen maaşı ile aynı olduğunu belirtir. (Sunata, 2009:20-22). 31 Ağustos 1920'de Sunata memuriyetle ilgili olarak anılarına şu notu düşmüştür: "Hükümet hala aylık veremedi. Memurluk berbatmış. Maaş, maaş... İlk fırsatta şu memuriyeti atacağım üstümden. Buna ahedtim" (2009:111).

Yaşanan enflasyon korkunçtu. 1914-1920 arasında İstanbul'da temel ihtiyaç maddelerinin fiyatları % 1350 artmış, memurların satın alma gücünün % 60-80 oranında düştüğü hesaplanmıştı. Geçmişte; memur, Türk kızları için iyi bir eş, anne baba için iyi bir damat adayı iken aileler artık kaba saba bir hamal tercih

eder olmuşlardı (Georgeon, 1996:85). Çünkü Mütareke döneminde bir hamalın maaşı bir tümgeneralin maaşına eşit hale gelmişti (Yerasimos, 1996:18).

Ekonomik zorluklar özellikle varlıklı ailelerin yaşam koşullarını tamamen değiştirdi. Önceleri değerli mallarını satarak hayatta kalmaya çalıştılar. Bu değerli malları arasında yaşadıkları mekânlarda vardır. İstanbullu Müslümanlar sadece 1921 Haziran ayı içerisinde gayrimüslimlere 4.243.263 kuruş değerinde emlak satmışlardır (Tevhid-i Efkâr, 19 Temmuz 1337/1921:3). Ellerindeki gayrimenkulleri satmak zorunda kalan üst tabakaya mensup aileler daha küçük mekânlara taşınmak zorunda kaldılar (Orga, 1999). Batıya ve batılılaşmaya açık birer kültür çevresi olan konaklar bu işlevleri nedeniyle özel mekânlardı. Batılı kültür ürünleri, yeme, içme ve giyinme alışkanlıkları ilk kez konak ortamında uygulanırdı (Doğan, 1992:194). Kültür aktarımının en yoğun gerçekleştiği bu mekânların ortadan kalkma nedenleri öncelikle maddi güçlükler ve yangınlardır (İkdam, 20 Ağustos 1338/1922:1). “Konak hayatının sonu” diye dile getirilen bu durum eski bürokrat elitin sonunun gelmesidir. Konaklarını kaybedenler için bu durum hem maddi hem de manevi anlamda geri gelmeyecek bir kayıptır (Doğan, 1992:194). Bu insanlar; sadece ikametgâhları anlamına gelmeyen, toplumdaki üstün konumlarının sembolü olan muhteşem ahşap evleri satmak veya küçük katlara bölmek zorunda kalmışlardır. Seçkin tabaka için eski evlerini kaybetmek aile krizinin temelini oluşturdu. Bu evlerin sahibi olan birçok geniş aile bu dönemde parçalanarak daha küçük evlere, ileriki zamanlarda çoğunlukla birbirine yakın, ayrı apartman dairelerine yerleştiler (Duben ve Behar, 1998:216).

İkdam gazetesinin sütunlarında yer alan “Mesken buhranı efkâr-ı umumiyemizi ve mâhâfil-i resmîyemizi şiddetle iştilal etmekte devam ediyor” (İkdam, 19 Nisan 1336/1920:1) ifadesi 1920’lerde İstanbul’da yaşanan mesken sorununu anlatan binlerce cümleden sadece bir tanesidir. Ayrıca işgalcilerin istedikleri meskenlere el koymaları nedeniyle İstanbul’da kiralık ev bulmak imkânsız hale gelmişti ve olanlar için de çok yüksek kiralar isteniyordu. (İkdam, 26 Kânûn-i sân’i 1338/1922:4). Bu nedenlerle yaşam alanlarının küçülmesi çekirdek aile yapısının yaygınlaşmasını zorunlu kıldı ve küçülen mekânlarda aile fertleri arasındaki ilişkilerde yakınlaşma görüldü.

1920'lerden itibaren evlerdeki haremlik ve selamlık ayrımı üst sınıf için tarihe karışarak, karı koca düzenli ve rutin bir biçimde birbirlerine yaklaştılar. Fakir kesim evlerinde bu ayrım olmamakla birlikte eşler arasındaki ilişkinin yakın olduğu söylenemez (Duben ve Behar, 1998:239). Yaşam alanlarındaki bu ayrım kalmakla beraber evin dışı olan mahremiyeti halen önemliydi ve evin özellikle kadının dışı yönelik kapalı, mahrem durumunu simgeleyen pencerelerdeki kafeslerin kullanımı devam etmekteydi. İrfan Orga, yeni taşındıkları orta halli insanların yaşadığı mahalledeki evlerinin kafeslerini kaldırttığı anda annesinin büyük tepkiyle karşılaştığından bahseder:

“Annem kafeslerin kalkacağını babanneme anlattığı vakit, babaannem aynen evdeki işçinin baktığı gibi, kulaklarına inanamaz bir halde bakakalmıştı. Böyle basitlik yapılır mı hiç? Adamı taşlarlar alimallah, yaşatmazlar mahallede...”

“Sanırım komşular önceleri bu pervasızlığa parmaklarını ısırılmışlardı, ama annem farkında değildi. O zaman İstanbul'da dedikodudan daha çabuk hareket eden hiçbir şey yoktu. Mahalleli annemin hangi koşullarda bu ortama düştüğünü çoktan duymuştu ve şüphesiz bu garip adetleri yaşadığı eski günlerden getirdiğine hükmetmişti” (Orga, 1999:112,113).

Kadının bir anlamda özgürleşmesi anlamına gelen bu durum, koşullarının yavaş yavaş değiştiğinin en güzel ifadesidir.

Dönem romanlarında da kadın ve erkeğin dost, arkadaş olması gerektiği; zevklerin, fikirlerin paylaşılması gerektiği vurgulanıyordu (Esen, 1990:327). Eskiye kıyasla oldukça serbestleşen kadın-erkek ilişkileri ve ekonomik zorluklar toplumda ahlaki bir çöküşün ortaya çıkmasına neden olacaktır. “Ahlak düşüklüğü” olarak tabir edilen bu durum dönem gazetelerinde oldukça sık vurgulanan bir olgudur:

“On seneden beri önü alınmak istenen ahlâksızlık çok genişlemiştir. Ceza ve yasaklarla ahlâksızlık önlenemez. Açık saçık kadınlar, namus ve haysiyet düşmanı erkekler böyle durdurulamaz. Dini, milli ve ahlâki âkidelere yok olmuş insanlarımız bunların var olduğu yeni muhitler hazırlamamız gerekir. Ancak bu şekilde ahlak yükseltilebilir” (İkdam, 5 Ağustos 1336/1920:2).

Toplumun temelini oluşturan ahlak ve maneviyatın, Avrupa'nın maddeperestliği karşısında artık önemini kaybetmeye başladığı, bunun için eğitim kurumlarında ve özellikle ailede bir çaba sarf edilmediği önemli şikâyet konularındandır:

“Mekteplerimiz, evlerimiz kuva-i batine ve maniviyenin terbiyesini çok ihmal etdiler. Bir taraftan kadınlarımız, diğer taraftan mekteplerimiz bu terbiyeye gafil olarak esasları nazar-ı itinaya almadılar. Kadınları, maksadsız yeni mekteplerin mahsulleri olan zevceler, kocalar yanıltıyorlar, mektepler ise tabî oldukları maarif nezaretinin, kendilerinden böyle bir vazife ifasını beklemediğini görüyorlardı” (İkdam gazetesi, 6 Temmuz 1338/1922:1).

Özellikle toplumu ve aileyi sarsan bu ahlak bozukluğu Mütareke’yi takiben başlayıp, 1922’lerde en yüksek derecesine ulaşmıştır (Tevhid-i Efkâr, 16 Kânûn-i sân’i 1338/1922:3). Aileler arasında dini duyguların azalması ortaya çıkan ahlak düşüklüğünün bir nedeni olarak gösterilmiştir (Tevhid-i Efkâr, 24 Kânûn-i sân’i 1338/1922:3). Ancak bunun tamamen doğru olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü Sunata anılarında, 1921’de eğlence ve sefahat hayatının çoğalmış olmasına rağmen camilere giden insan sayısındaki artışın tezatlığına değinmiştir (Sunata, 2009:140).

Ahlak meselesinin çözümü, önlenmesi ve yoksulluk nedeniyle fuhşa yönelişin engellenmesi için Dâr-ül Hikmet-il İslâmiye¹¹ tarafından hazırlanan bir kararname Şura-ı Devlet’e sunulmuştur (Tevhid-i Efkâr, 16 Kânûn-i evvel 1337/1921:3) ve kararnamede mahallerde ahlak zabıtalığı yapacak teşkilatın kurulmasını istemiştir (Tevhid-i Efkâr, 16 Kânûn-i sân’i 1338/1922:3). Çünkü İstanbul’da fuhuş belirli mahallerde sınırlı kalmamış namus ve haysiyeti yüksek ailelerin yaşadığı mahallere sirayet etmişti. Yakup Kadri’nin şu sözleri bu bağlamda dikkate değerdir: “Böyle mahallerde sabahleyin penceresini açan bir genç kız her gün yanı başındaki komşudan esrarengiz bir türle çıkan zamparaların süzgülü çehrelerini görmek tehlikesine maruzdur” (İkdam, 10 Mart 1338/1922:2). Polis Müdürü Galip Bey sinema ve tiyatro gibi eğlence mahallerinde ahlaka uygun olmayan oyunların sergilenmesinin yanında fuhuş yapan kadınlarla namuslu kadınların yan

¹¹ Dâr-ül Hikmet-il İslâmiye, 25 Ağustos 1918 tarihinde Mehmet Reşat ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi zamanında "Bab-ı Meşihat" (şeyhülislamlık) dairesine bağlı olarak kurulmuş, "Yüksek İslam Şurası" benzeri dini teşkilattir.

Teşkilatın görevi, devlet içinde ve İslam âleminde ortaya çıkan dini meselelere çözümler bulmak, yabancıların veya Müslüman vatandaşların sorularına gerekli cevapları vermek ve halkı dini konularda aydınlatmaktır. Bunun dışında İslam aleyhindeki her türlü gelişme için kurumlar yazılı olarak uyarılıyor ve resmi müracaatlar yapıyordu. Basında İslam aleyhinde yazı yazan yazarlara gerekli cevaplar veriliyor hatta cezalandırılmaları için Dâhiliye Nezaretine müracaat ediliyordu. Teşkilat, 1918'den 1922'ye kadar 4 yıl faaliyetlerini sürdürmüş (www.wikipedia.org, 07-04-2010).

yana oturup, gülüşüp, konuşabilecekleri ortamların oluştuğunu belirterek bu durumun sakıncalarına değinmektedir:

“Mustafa Galip Bey’in fuhşun intişarına mühim bir amil olarak zikr ettiği tiyatro ve sinemalar gibi eğlence mahalleri yalnız açık saçık oyunları değil fakat oralardaki gayr-ı kabil ictinab temaslar, mücavezetler ve tesadüfler dolayısıyla mühlik telakki edilmelidir. Düşününüz ki bu gibi yerlerde namuslu kadınlarla namussuz kadınlar yan yana oturup, gülüşüyorlar, konuşuyorlar, hatta bazen farkına varmaksızın samimi hasbihallere girişiyorlar. Avrupa’da nadiren görülen bu manzaralar bizde her gün, her yerde müşehade edilen ahval-i adiyedendir” (İkdam, 10 Mart 1338/1922:2).

Toplumu ve aileyi sarsan bir diğer konuysa içki tüketimindeki artıştır. Bu tür zararlı maddelerle mücadele için oluşturulan Hilâl-i Ahzar (Yeşil) Cemiyeti, artık gazete ilanlarında sıklıkla rastlanan rakı reklamlarına karşı tepki gösteriyordu (Tevhid-i Efkâr, 24 Ağustos 1337/1921:2). Aynı dönemde morfin, eter, kokain gibi uyuşturucu maddelerinin tüketimi de artmış, içki satılan yerler mahalle içlerine kadar sokulmuştur. Türk toplumu için alışılmadık olan bu durum gazete haberlerinde eleştirilmektedir:

“Daha birkaç sene evveline gelinceye kadar halkımızın büyük bir ekseriyeti içkiden nefret ve korku ile çekiniyordu. Sarhoşluk ahali nazarında bir ayıp, bir leke idi. Şimdi ise ziyaretler esnasında bile ikram edilen likörü yahut konyağı ret etmek, kabalık gibi telakki ediliyor.

Medeniyetin hakiki amellerini ya anlayamadığımız için ve yahut anlasakta tatbiki güç olduğu için onların yalnız sefahat ve redâet ciheti intişar etti. Birçokları içkinin faidesinden, hiç değilse istimalini mazur gösterecek tesirlerinden bahsediyor” (İkdam, 10 Mayıs 1338/1922:3).

İçki tüketimine karşı mücadele verilmesi gerektiği gazetelerin ısrarla üzerinde durdukları konulardandı (İkdam, 11 Ağustos 1336/1920:1). Çünkü insani değerlerin yok olmaya başlamasına ve aile içi felaketselere sebep olmaktadır. *İkdam*’da yer alan bir habere göre sarhoş olarak eve gelen bir aile reisi, kızını ve eşini dövmesi üzerine aralarına giren yaşlı babasını bıçaklayarak öldürmüştü. Karısını ve bir polis memurunu da yaralayan şahsın yakalandığı bildirilmekteydi. Bu olayın Kadıköy semtinin mazbut bir mahallesinde cereyan etmiş olması da durumun vahametini gözler önüne seriyordu (İkdam, 29 Nisan 1336/1920:2).

1922’de yapılan bir teftişte Kızıltoprak, Feneryolu ve Göztepe mıntıkasında resmi ruhsatlı çalışan 29 meyhane tespit edilmiştir ki bu 29 meyhaneden 19’u Rumlar, 5’i İslamlar, 2’si Ermeniler, 2’si sahibinin milleti tespit edilememiş olanlar, 1’i

İtalyanlar tarafından işletiliyordu. Ayrıca eski İstanbul'un en muhafazakâr bölgelerinden biri olan Eyüp Sultan'da içki içenleri oranı %20'sine ulaşmıştı (İkdam, 7 Mart 1338/1922:3).

Gayr-i ahlaki davranışların arttıran bir diğer nedense Rusların getirdiği plaj modası oldu. Yüzyıllardır denizden kaçan İstanbul halkı bu kez "Fülürye"ye koştu. Eskiden halk, tarihi çınarlar ve memba sularıyla meşhur Fülürye'ye *fülürye* kuşunu dinlemek için giderken bu kez denize girmeye ve özellikle denize giren Rusları izlemeye gider oldu. Bu arada "Fülürye" Rus şivesi ile "Florya"ya dönüştü (Toprak, 1994:21). 1921'de Florya'daki deniz banyolarının bir Rus prensine ihale edildiğine dair bir haber şu şekilde yer almıştır:

"Florya sahilinde deniz banyoları açıldı. Haber aldığımızı göre (Mamonyan ve Şeriki) namına iki Ermeni ile bir Rus prensi Florya sahilinde deniz banyosu keşadı yalnız deniz mevsimine mahsus olmak üzere beş yüz lira mukabilinde Rus prensine ihale edilmiştir. Florya'da banyolarda ahlak-ı umumiye ile gayr-ı kabil telif pek çok münasebetsizlikler vuku bulduğuna göre beş yüz liranın iade ve banyo keşadının men edileceğini ümid ediyoruz" (Tevhid-i Efkâr, 11 Haziran 1337/1921:4).

İstanbul servet ile fakr u zaruretin, sefahat ve sefaletin bulunduğu, kaynaştığı bir kent halini almıştı (Toprak, 2003b:343).

"İstanbul eski İstanbul değil fenalığa sevk edecek amelle çoğalmış. Hele kumar ve kumarcılık bir sanat, bir meşguliyet-i daim haline gelmiş. Zabıta ve mehakim vukuatını okur iken insana hayret geliyor. İdare-i nefisde büyük bir şaşkınlık var. Bir halden diğer bir hale intikal lüzumunu söylediler, yazdılar. Fakat hem aileler, hem mektepler şahsi ve milli seciyyeyi tespitte çok kusur etmiş oldukları gibi umum için terbiye-i diniyeye müntehi olan ahlaki kaidelerde za'f ârız olmuş ve o terbiyenin yerine başka bir terbiye kaim olmamıştır. Şu hayatta bir serserilik hadis olması tabidir.

Kumarla işret memleketimiz muhitini hiçbir zaman görülmedik ve iştilmedik bir derecede ihata etmiş bulunuyor. Bu gibi müessirlerden kurtulmak kuvva-i ahlakıyece za'if olanlar için kolay bir şey değildir. Şundan bundan istiare ettiğimiz bu ahlaki mikroplar, büyüklerden küçüklere, gençlere, kadınlara kadar müellem bir surette sirayet etmiştir.

Hatırımdadır, esna-i harbde bir kulüp açılmış idi. Bu kulübe memleketin güya münevver insanları iştirak ettiler. Konferanslar verilecek, ilmi müzakereler olacaktı. Bir iki konferans verildi. Fakat sonra baktı ki o ilim perdesi çekilen kulüp bir kumarhane olup kalmış!"(İkdam, 6 Nisan 1338/1922:1).

Mütareke Dönemi İstanbulunda gözlenen bu sosyal çöküntü, yozlaşan ahlaki durum, Yakup Kadri'nin adını helak olan Lût kavminin yaşadığı şehirlerden alan

Sodom ve Gomore romanında anlatılır (Karaosmanoğlu, 2001). Roman kadınıyla erkeğiyle toplumsal yozlaşmanın vardığı son noktayı sergiler. Olayın olduğu çevre, Mütareke ve işgal günleri İstanbulun yabancı ve azınlık unsurlarının toplandığı semtlerdir. Bu semtlere yerleşmiş bir kısım Türkler de, az çok maddi imkân sahibi, düzenli bir eğitimden geçmemiş, Batı'yı ancak kabuktan görebilmiş ve biçimce onlara benzeme yolunu tutmuş, küçük bir topluluktur. Batı hayranı bu grup, özellikle İngiliz himayesini kurtuluş için tek çıkar yol olarak görmektedir. Türk kızları ve kadınları düşman subaylarıyla aşk serüvenleri yaşamak için çırpınırlarken, çıkarlarını İtilaf Devletleri'nin zaferine bağlamış erkekler her türlü rezilliğe hazırdırlar (Moran, 1998:200). Olayın çevresinde kurulduğu aile, günlük yaşayışlarının, zevklerinin ve adetlerinin değişimini göstermek için girdikleri çevrenin en bayağı zevklerine yönelirler (Karaosmanoğlu, 2001).

İstanbul'un bu yeni durumunu şehre 10 yıl sonra, 1921'de, yeniden gelen Demetra Vaka¹² şöyle özetler:

“Ah, o korkunç sokaklar! Onları ve benzerlerini (fahişeler) sonraları çok kereler, her seferinde daha da dehşet verici bir halde gördüm. Eskiden İstanbul'un, Müslüman'ın erdemini yitirdiği, Batılının ayıplarına yenilerini eklediği şehir olduğu söylenirdi. Müttefiklerin işgali altındaki bu haliyle bir ahlaksızlık ve kötülük yuvası olduğu artık kuşku götürmezdi” (Vaka, 2003:14).

Yaşanan bu ahlaksızlığın artmasının bir nedeni olarak da evlilik oranlarının azalmış olması görülüyordu. İnsanların evlilikten kaçınması zaten azalmış olan nüfus oranlarını daha da düşürüyordu. Nüfusun arttırılması meselesi bu yıllarda önemli bir sorun olarak karşımıza çıkar ve sadece Osmanlı Devleti için değil savaş sonrası nüfusu azalan tüm devletler için aynı sorun söz konusudur. Bu nedenle evlenmeyi ve fazla çocuk sahibi olmayı teşvik edici çareler aranmıştır. Bekârlardan vergi alınması ve çok çocuklu ailelere ikramiye verilemesi önerileri bu çarelerdendir:

¹² Demetra Vaka, 1877'de Büyükkada'da doğdu. Yunanlı kökenlerinin bilincine varacak şekilde yetiştirildi. 1914'te yeni atanan Osmanlı Konsolosu'nun sekreteri olarak New York'a gitti. Çeşitli dergilerde yazılar yayınlamaya başladı, birçok kitap yazdı. 1921'de dört aylığına doğduğu şehir İstanbul'a geldi. Bir değişim sürecinde olan İstanbullu kadınlarla konuşarak bir kitap yazdı (Vaka, 2003).

“Nüfus meselesi yarının en mühim meselelerinden biridir. Çünkü bu, mesail-i iktisadiyenin en mühimlerinden birini teşkil ediyor. Hala senelerce suret-i harbin, tarlalarda ve darül-sinaalarda çalışabilecek, milyonlarca insanları kara topraklar altına göndermesi her memleketin iktisadiyatına şedid bir darbe vurmıştır.

Şimdi her millet, nüfusunu tezyid çareleri aramaktadır. Çocuğu müteadid olan ailelere ikramiye verilmesi, izdivaca teşvik, bekâr vergisi tarhı, ilh gibi vesait hep bu kabildendir. Bütün bu mesaiye rağmen Avrupa'nın her yerinde tevlidât ile vefayat mevazınada bile kalamamakta olup vefayata nisbetle tevlidat azdır. Bu gün tevlidat ve vefayati hemen hemen mevazınada (terazi) olan memleket yalnız İsveç'tir” (İkdam, 13 Nisan 1336/1920:1).

1919 yılında İstanbul'daki doğum oranları ölüm oranları karşısında, sağlık koşullarının yetersizliği, yaşam koşullarının zorluğu nedeniyle oldukça azdı. Nüfus İdaresi'nin 1335 yılına dair verdiği bilgiye göre evlenme, boşanma, doğum ve ölüm oranları şu şekildedir.

Tablo 4. İstanbul'daki doğum, ölüm, evlenme ve boşanma sayıları (1919).

Münâkehât (nikahlar)	10.182
Talâk (boşanma)	2.054
Tevlidât (doğumlar)	6.105
Vafiyât (ölümler)	9.319

Kaynak: İkdam, 13 Nisan 1336/1920:1.

Verilen bu değerler karşısında Avrupa'da doğum oranlarının ölüm oranlarından az olduğu belirtilerek, evlenme boşanma oranlarının böyle seyretmesi durumunda nüfusun daha da azalacağı korkusu dile getirilmiştir:

“Bu hal -mazallah- devam ederse zaten kifayetsiz olan nüfusumuz büsbütün azalacak. Memleketin kabiliyet-i ziraiye ve iktisâdiyesinden istifade etmek – nüfus kat'ı sebebiyle- imkânsız hale gelecek” (İkdam, 13 Nisan 1336/1920:1).

Nüfus azlığının iktisadi yönden de büyük zararları olacağından durumun düzeltilmesi adına sağlık ve eğitim sisteminin bu konuyla daha yakından ilgilenmesi gerektiği noktasına vurgu yapılmıştır (İkdam, 13 Nisan 1336/1920:1).

2.2.2. Savaşın Mağdurları: Dul kadınlar, Yetimler ve Öksüzler

1919 yılına ait verilerde boşanma oranlarının yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Boşanmalar ve savaşta eş, çocuk ve babalarını kaybeden kadın ve çocukların yaşamı dönemin şartları göz önüne alınca oldukça zor olmuştur. Toplumda kendi isteğiyle ayrılan ya da eşini savaşlarda kaybetmiş olup da yalnız ya da çocuklarıyla yaşayan pek çok dul kadın vardır. Savaştan önce 60.000 olan dul sayısının savaş sonrasında 800.000'e ulaştığı tahmin ediliyordu (Zihnioğlu, 2001: 28).

1920 yılında İstanbul'da yaşayan dul kadınlar arasında yapılan bir ankette, Türk, Ermeni, Rum ve Yahudi cemaatinden 100'er kadın olmak üzere 400 kadın incelemeye alınmış ve bu kadınlardan 194'ünün sağlık durumunun iyi, 206'sının ise tedaviye muhtaç olduğu görülmüştü. Kadınların çocuklarının sağlık durumları da tıpkı annelerinininki gibi iyi değildi. Ayrıca, barındıkları evlerin oturulmayacak derecede sağlıksız olduğu, ama evlerin kötü durumuna rağmen İstanbul'da yaşanan mesken sorunu yüzünden kazançlarının neredeyse yarısını ev kiralarna verdikleri anlaşılmıştı. Bir nevi kulübe şeklinde olan bu evlerin modern belediyeçilik anlayışı içerisinde yıkılması gerekirken varlıklarını devam ettirmeleri yaşanan mesken buhranından kaynaklanmaktaydı. İstanbul'da ya kira ya da kendi evleri dışında camilerde, imaret ve medreselerde barınmak zorunda olan pek çok kadın vardı (Phillips, 1995:270-277). Camilerde yaşayanlar genelde yangınlar sonrasında evsiz barksız kalan kadınlardı. İmaretler ve medreselere ise ağırlıklı olarak muhacirler ve evsiz olan İstanbullu kadınlar ve çocukları yerleştirildiler (İkdam, 14 Ağustos 1337/1921:3). Çalışan Müslüman Türk kadınların çalıştıkları işler çamaşır yıkama ve dikiş dikme gibi nispeten getirisi az olan işlerdi. Ankette Müslüman Türk dul kadınların eğitim seviyesinin çok düşük olduğu ortaya çıktığı gibi, tam bir tevekkül içerisinde her şeyin Allah'tan geldiğine inanan bir *lokma*, *bir hırka zihniyeti*yle yaşadıkları anlaşılmıştı. Elleri geçen çok az miktardaki para ile nasıl geçindiklerini de anlamak gerçekten zordu (Kıranlar, 2005:42-43; Phillips, 1995:270-277).

İstanbul'da yaşayan dul kadınların savaş yıllarındaki çalışma şartlarının savaş sonuna nispetle daha iyi olduğu söylenebilir. Çünkü pek çoğu dikiş dikerek

ailelerine gelir sağlamaya başlamışlardı (Vaka, 2003:129). Fakat günden güne şartlar daha da zorlaştı. Piyasada zaten yeteri kadar malzeme yoktu ve olan da çok yüksek fiyatlara satılıyordu. Pek çok dikiş atölyesi hem bu nedenle, hem de ordunun giyecek ihtiyacının karşılanması için piyasadaki kumaşın Harbiye Nezareti tarafından alınmasından dolayı çalışamaz duruma gelmişti. Dikimhanelerde çalışan kadınlar, bu kez ordunun açtığı ve genelde şehit eşlerini ya da eşi savaşta olan kadınların tercih edildiği dikiş atölyelerinde çalışmaya başladı (Orga, 1999). Dul kadınların bir meslekleri olmadığı için olumsuz hayat şartları içinde yaşadıkları bilinmekteydi ve bu yüzden bir an önce kadınların dilenme durumuna gelmeden ya da meşru olmayan yollara yönelmeye mecbur etmeden geçim kaynağı temin edilmesi gerekiyordu. Kadınların korunma altına alınması ve çalışacakları iş kurumları açmak felaketi önlemede en kolay yol olarak görüldü (Kıranlar, 2005:47).

Savaş yıllarında oluşturulup Mütareke yıllarında faaliyetlerine devam eden fukaraperver cemiyetlerinin yanında dul kadınların çalışabileceği iş alanları yaratmak için çeşitli darüssınaalar açarak hizmet etmeye çalışan cemiyetler de vardı.

“Cemiyet muaveneti bil-hassa dul ve çalışacak iktidarı haiz olmayan kadınlara, küçük çocuklara ve ihtiyar erkeklere tahsis etmiştir. Dul kadınları ve gençleri işsizlikten kurtarmak için cemiyet müteadid darüs-sınailer keşad etmiştir ki bunlar muhtelif kısımları havidir: Dokuma imalathanesi, nakış, dikiş ve çamaşır hanelerde çalıştırılarak hem işsizlikten kurtarılmış oluyor. Hem de bu suretle hayatlarını kazanmış oluyorlar. Dokuma imalathanesinde imal olunan muhtelif elcins eşya aynı zamanda bir eser sanattır. Dokuma havlular, nakışlar, dikişler, bil-hassa zikre şayandır” (İkdam, 12 Kânûn-i evvel 1337/ 1921).

Dul kadınlara yardım amacıyla çalışan kurumlardan en aktif olanı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'dir. İstanbul'un yanında Anadolu'ya gönderdiği yardım heyetleri aracılığıyla oradaki insanların ihtiyaçlarıyla da ilgilenmiştir. 1921 Haziran ayında Hilâl-i Ahmer'e mensup hanımlar tarafından şehit aile ve çocuklarına yardım etmek için bir hanımlar merkezi oluşturulmuştur:

“Anadolu'da vuku bulan istihlas ve istiklal harbinde şehit düşenlerin aile ve çocuklarına muavenet için Hilal-i Ahmer'e mensup hanımlar tarafından bir cemiyet-i Hayriye teşkil edilmiştir. Cemiyet, Feyziye Mektebi Müdiresi Nakiyye Hanım'ın riyaseti altında bulunmakta olup şimdilik Anadolu eytam

ve eramil şehdasına muavenet için programını tanzim ve tespit ile meşgul olmaktadır” (Tevhid-i Efkâr, 7 Haziran 1337/1921:2).

Ankara Hilâl-i Ahmer Darüssinaa’sını kuran Halide Edib Hanım’ın önderliğinde, cemiyet tarafından Anadolu’da devam etmekte olan kurtuluş mücadelesinde şehit olanların çocuklarına ve eşlerine yardım için *Şüheda Ailelerine Yardım Birliği* adıyla bir birlik oluşturulmuştu. Halide Hanım, bu birliğe yardım için İstanbul gazetelerinde yayınlanan bir mektup kaleme almıştır (İkdam, 18 Nisan 1337/1921:1). İstanbullu kadınlar, Anadolu’ya yapılacak yardımlar için ellerinden gelen çabayı gösteriyorlardı. Müsamere ve piyango çekilişi gibi etkinliklerle Anadolu’da şehit düşenlerin geride kalan aileleri için yardımlar toplanmıştır. Yardım toplamak için İstanbul’daki okullarda kendi imkânlarıyla çaba gösterdiler. 1922’de Çamlıca İnâs-ı Sultanisi öğrencileri tarafından toplanan kıymetli eşyalar piyango yoluyla satılmış ve bin lira yardım toplanmıştır (İkdam, 29 Mart 1338/1922:2).

Mütareke yıllarında İstanbul’a gelmiş olan yabancı komutanların eşleri de yardım faaliyetlerinde bulundular. Osmanlı kadınlarının çalışabileceği işletmeler açtılar. Örneğin İngiliz Sefiri’nin eşi Lady Lowther, başlattığı yardım kampanyasında 8700 asker ailesiyle, 16 bin muhacire yardım etmiş, bu hareketi nedeniyle sadrazamdan bir teşekkür mektubu almıştı. Ayrıca 7000 bin İngiliz lirası ile Bebek’teki evinde ve Üsküdar’da el işçiliğine dayanan imalathaneler açarak, dul kadınlara iş vermeyi amaçlamış; bu yönde çalışmalar yapmıştır (Dumesnil, 1993:63).

Kadınların savaş yıllarında en önemli destekçisi devletti. Hükümet savaş yılları ve Mütareke yıllarında cüzi miktarlarda da olsa dul ve yetimlere maaş ödemesinde bulunmuştur. 1916 yılında dullara verilen maaş 99 kuruştur; ekmeğin kilosunun 50 kuruş olduğu o günlerde kadınların çalışmak zorunda olduğu ortadadır (Orga, 1999:148-149). Savaş süresince iaşe ambarlarında bulunan malzemenin dul ve yetimlere belirlenen oranda dağıtılması yönünde bir karar alınmıştı. Ambarlarda malzeme olmaması durumunda, gereken malzemenin yerel yönetimler tarafından karşılanması yoluna gidilecekti. TBMM Hükümeti, kurulduktan sonra bu konuda Osmanlı Devleti’nin devamı gibi hareket ederek maaşları ödemeye çalışmıştır (Kıranlar, 2005:45,175). Bu insanlar İstanbul Hükümeti’nin yaptığı ödemelerin

aynısının yeni hükümet tarafından da yapılması sonucunda hem bir devamlılığın olduğuna inanıyorlar, hem de devletin desteğinin olması onlar için güven kaynağı oluyordu. Şehit ailelerinin durumu sürekli meclis gündemine gelmekteydi. Sonunda şehit ailelerinin ve malul gazilerin durumlarının düzeltilmesi ve şehit çocuklarının eğitimi konusunda düzenlemeler yapmak için TBMM Hükümeti bir *Aile Komisyonu* oluşturdu. Komisyon taşradan gelecek olan şehit aileleri için bir Aile Misafirhanesi oluşturma kararı aldı (İkdam, 19 Kânûn-i evvel 1337/1921:2). Komisyonun çalışmaları sonrasında şehit ailelerine maaşları ödenmeye başladı. Ayrıca ailelere bedava ilaç dağıtılması, ödenen ekmek bedelinin piyasa değerine çıkarılması ve çalışabilecek durumda olan aile fertlerine durumlarına göre iş bulunması gibi tavsiye kararları almıştı (İkdam, 21 Kânûn-i sân'î 1338/1922:3) .

Dul kadınlara verildiği gibi yetim çocuklar için de maaş ödemesi yapılmaktaydı. Zamanında ve tamamının verilmesi çokta mümkün olmasa da ödemeler yapılmıştır (Tevhid-i Efkâr, 4 Kânûn-i evvel 1337/1921:3). Savaşlar, sürgünler, göçler nedeniyle korunmaya muhtaç binlerce anasız babasız ortada kalan öksüz Türk, Ermeni, Rum, Yahudi ve Rus çocuklardan yaklaşık 10.000'i İstanbul'daki yetimhanelere yerleştirilmişti. Türk Hükümeti'nin yönetimi altında, 5'i erkek, 2'si kızlar için olmak üzere yedi yetimhane ile Himaye-i Etfal Cemiyeti yönetiminde kız ve erkek çocukları barındıran bir yetimhane mevcuttu. Bütün bu yetimhanelerdeki çocuk sayısı toplam 2.798'di ve çocukların yaşları dört ile on altı arasında değişiyordu (Brown, 1995:199, 210-211). Cemiyet, Himaye-i Etfal Yuvası'ndaki çocukların bakımları için çeşitli eğlenceler ve kermesler düzenleyerek yardımlar toplamıştır (Tevhid-i Efkâr, 13 Haziran 1337/1921:3).

İstanbul'un işgalinden sonra darüleytamların tek çatı altında toplanması yönünde karar alınmıştır. Bu karar göre İstanbul'da bulunan 7 darüleytam şubesi bir araya getirilerek Üsküdar'da bulunan Validebağı Kasrı'nda birleştirilecek, kasra ilavelerle İstanbul'da bulunan tüm yetim/öksüz kız ve erkekler bu bina içine alınacaktı. 1920 yılı sonunda alınan bu karar 1922 yılı itibariyle uygulamaya geçirildi ise de, İstanbul Hükümeti'nin tarihe karışmasıyla birlikte İstanbul'daki yetim çocuklarla TBMM Hükümeti ilgilenmeye başladı (Kıranlar, 1995:78).

Yoksul halkın ihtiyaçlarının karşılanamaması bir yana, darüleytam ve darülaceze (acizler evi) gibi devrin dikkate değer iki sosyal yardım kurumu devletten almaları gereken istihkaklarını alamamaya başladılar. Gıda anlamındaki yetersizlikler adı geçen kurumlarda gln benzetmeler yapılmasına neden olmuştu. şöyle ki, darleytamlarda çocuklara verilen ekmeğin inceliği alay konusu olmuş ve ince ekmek dilimleri *vey anne dilimi* olarak adlandırılmıştı (Kıranlar, 2005:37-38). Karınları doymayan çocuklar yeşillik alanlara çıkarılmakta ve yiyecek meyve bulamazlarsa atlar ve ineklerle birlikte otlamaya başlamaktaydılar. İrfan Orga anılarında Kadıköy'deki kszler okulunda kalırken a kalmamak için çeşitli otları yediklerinden söz eder (Orga, 1999:170).

Darleytamlarda verilen eğitim ilköğretim ağırlıklıydı ve uygulanan programa göre çocuklar sabah saatlerinde sınıflarda ders görür, günün diğer bölümlerinde doğramacılık, kunduracılık, demircilik gibi teknik branşlarda eğitim alırlardı. İlkretimini tamamlayan çocuklar, sanayi eğitimi alacakları bir üst dereceli şubeye gönderilirdi. Sanayi eğitimi alan tüm çocukları bir ustabaşı yapma ilkesi benimsenmişti (İkdam, 4 Nisan 1336/1920:1). Kuruluş yıllarında İstanbul darleytamları sanayi eğitimi verecek şekilde örgütlenmiş olsa da, 1920 yılından sonra Validebağı Darleytamı ziraat eğitim verecek şekilde planlanmıştır (İkdam, 5 Eylül 1337/1921:2).

Savaş yıllarında çocuklarına bakamayacak olan pek çok kadın ya onları darleytamlara ya da parasız yatılı okullara göndermek istemişti. Savaşın ilk yıllarında istekleri gerçekleşmişse de savaş sonunda parasız yatılı okulların pek çoğunun yatılılık vasfı bir yana artık paralı hale gelmesi, darleytamların kadrolarının küçültülmesi yüzünden çocuklar ev içinde kalmıştı (Kıranlar, 2005:46). Çeşitli işlerde çalışan kadınların çocuklarının bakımı genelde ailenin diğer fertleri tarafından yapılıyordu (Orga, 1999). Dul kalmış bir anne veya kayınvalidenin aileyle birlikte oturmaya başlaması durumundaki hallerde yaşlı kuşağın geleneksel görevi çocuklara bakmak ve bytmek oluyordu (Duben ve Behar, 1998:242).

Ailelerinin yanında olup okula giden çok sayıda ocuk yetersiz beslenmektedir. Bu olgu, özellikle yoksul mahallelerdeki okullarda görülür. Çocukların büyük bir

bölümü yoksuldu. Bu çocuklar için başlıca gıda maddesi ekmektir. Okuldaki öğrencilerin pek çoğu, yangında veya savaşta her şeyini yitirmiş ailelerin çocuklarıdır. Ayrıca yetimhanelerin dışında pek çok yetim vardır. Ve en büyük problemleri yetersiz beslenmektir (Black, 1995:342).

İstanbul'daki hükümetin çalışmaları, kurulan cemiyetlerin yanında şehit aileleriyle ilgilenme görevini 1921 Temmuz ayında kurulan Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti de üstlendi. Ancak Kurtuluş Savaşı dolayısıyla çok fazla faaliyette bulunamadığını belirtmekle birlikte sekiz aylık süre zarfında 18.500 lira para toplamıştır:

“Cemiyet elde ettiği bu varadati, ihtiyac-ı memlekete vazifesinin icabatına göre pek müfeyyid bir surette sarf ederek kıymetli hizmetler ifa etmiştir. Az cümle son harbten sonra bütün aileleri Yunanlılar tarafından şehid edilen ve kendileri nasılsa kurtulan 200 kadar yetim çocuğu cepheden Ankara'ya getirerek bunları sefaletden ve ölümden kurtarmıştır. Elyevm Ankara'da cemiyet 28 evkaf çocuğu hususi ve aylıklı sūd neneleri vasıtasıyla iâşe etmekte olduğu gibi kendi misafirhanesinde 20 çocuğu iâşe ve ilbas ve terbiye etmektedir” (Tevhid-i Efkâr, 22 Temmuz 1338/1922:1).

1922 Ocak ayında TBMM gerek cephedeki askerlerin gerekse şehit olan askerlerin ailelerinin hayat ve maişetlerini sağlamak için bir komite oluşturdu. Bu ailelerin meskeni, iâşesi ve yakacak ihtiyacı meseleleri ile ilgilenecek olan komite, çalışmak isteyenler için iş olanakları da oluşturacaktı:

“Ailelerin emr-i tesbiti hitam bulur bulmaz bu hususda tatbikata geçilerek şüheda ailelerinden kabul-u hizmet edenlere derhal iş gösterilecek ve talebin çokluğuna göre bu iş sahası büyütülecektir. Şurası mukarrirdir komitenin bölceği ve hatta kısmen şimdiden bulmuş sayılabileceği işler bu muhterem ailelerin vakı ve hissiyatlarına hiç de hâlel vermeyen işler olacaktır. Şimdilik şu kadar haber verelim ki komitenin göstereceği işler ki, kısmen evlerde bile yapılabilir. Bir kişiye günde yarımdan 1 liraya kadar kazanç temin edebilir. Bir ailenin iki kişisi böyle bir işle iştigal ettiği takdirde ayda vasi olarak otuz kırk lira alabilir ki ihmal olunacak bir miktar değildir” (Tevhid-i Efkâr, 21 Kânûn-i sâ'nî 1338/1922:3).

2.2.3. Diğer Aile Fertleri ve Kadın

Mütareke yıllarında Türk ailesinde yaşanan sıkıntılar, samimiyetini ve mutluluğunu yavaş yavaş kaybeden aile fertlerinin ve dağılan yuvaların ortaya çıkışı nedeniyle aile kurumu bir buhranın içine sürüklenmiştir:

“Ortada şüphe kabul etmez bir şey varsa o da Türk aile evinin şuurunu, sıcaklığını, samimiyetini ve saadetini yavaş yavaş kaybedişi, yavaş yavaş

büyük ve kuvvetli bir buhranın dağıttığı yuvaların perişanlığı ile dağılıştır. Bu son senelerde, sanki aile irtibat ve inzibatına karşı, şeytani bir kinin kuvvetli nefesi her ruhun üstünden esmiş, her ruha, her bünyeye, her ahlaka o acıbaib kinden birkaç tohum ekmiş gibidir” (İkdam, 26 Ağustos 1338/1922:2).

I. Dünya Savaşı’ndan sonra dünyanın hemen her tarafında görülmeye başlayan ailedeki sorunların temeli, kadının statüsündeki değişiklik ile ortaya çıkan asri ihtiyaçlar olarak görülmüştür (İkdam, 26 Ağustos 1338/1922:2). Suad Derviş’in *İkdam*’da yer alan makalesine göre Türk ailesinde yaşanan sorunlar, evlilik sayılarının giderek azalması sadece bu sebeple açıklanamaz:

Aile geçimsizliklerinde, izdivaçların azalışında ve talakların çoğalışında ki sebepleri araştırırken, maddi ve iktisadi birçok amellerinde bu felakete sebep olan şeyler meyanında bulunduğunu ve bütün dünyanın hemen her tarafında olduğu gibi, umumi felaketlerin bizim aile hayatımızı da bozduğunu, perişan ettiğini görmemek mümkün değildir. Fakat başka memleketlerde yalnız iktisadi, maddi ihtiyaçlardan ve eksikliklerden doğan buhranın, bizde ayrıca iki yüzü olması maddi ve manevi tesirlerden husule gelmesi, onu dünyanın her tarafındaki aile buhranlarından daha güç daha ehemmiyetli ve daha hususi bir şekilde sokuyor”(İkdam, 2 Eylül 1338/1922:3).

Bahsedilen manevi tesirlerden en önemlisi yabancı kültürlerin etkisinde kalarak yetiştirilen yeni neslin almış olduğu terbiyedir:

“Zamanın, asri ihtiyaçların ve umumi inkılâpların, bizdeki felaket ve karışıklıkta da bütün bir rol oynadıklarını inkâr edememekle beraber, bizim felaketlerimizi, bilhassa ailenin yavaş yavaş eksilişindeki avâmili, başka yerlerde başka noktalarda aramak acaba daha doğru olmaz mı?

Düşündükçe bana öyle geliyor ki bütün felaketlerimize sebep olan ne bu günkü kadınlar, ne de bugünkü erkeklerdir. Bu şu, kırk, elli seneye yakın bir zamandan beri Türk çocuklarını yetiştiren melez ve seciyesiz usul-ı terbiyedir” (İkdam, 26 Ağustos 1338/1922:2).

Suad Derviş’e göre farklı kültürlerin etkisinde yeni bir neslin yetiştirilmesi sorunun temelini oluşturmuştur. Ülkede başlayan toplumsal değişiklikler, Avrupa’da görüp de mahiyetleri pekiyi anlaşılamayan yeni adetler, aile içinde uygulanmaya çalışılmış ve sonuçta Avrupa görmüş, işin sadece dış görünüşünü benimsemiş genç züppe yeni nesil ile eski zamanın gelenek ve göreneğini yaşatmaya çalışan eski nesil arasında çatışmalar başlamıştır (İkdam, 30 Eylül 1338/1922:3). Böylece geleneksel Osmanlı aile yapısında önemli bir çözülme süreci başladı. Varlıklı ya da orta gelir düzeyindeki aileler düştükleri yoksulluktan ötürü, dağılmaya ve küçülmeye başladılar (Çavdar, 1983:831). Ziya Gökalp, aile

bağlarının çözülmesi, aile içinde bencil tavırların artması, boşanma sayısının artışı, ebeveyn ve çocuklar arası ilişkilerin değişimi karşısında kaygılanırken sosyolog Z. F. Fındıkoğlu bunları ailenin evrimindeki eski kabile şeklinden kendi deyişiyile çağdaş çekirdek “yuva” tipine geçişin kaçınılmaz basamakları olarak görmüştür (Duben ve Behar, 1998:210).

Bu sıkıntılar dönem yazarları tarafından roman ve hikâyelerde dile getirilmiştir. Sosyal hayattan önemli kesitler sunan bu eserlerden aile yapısına ilişkin çıkarımlar yapılmakla birlikte şunu da belirtmek gerekir ki genellikle İstanbul ailesini konu edinen romanlar, genellikle ya ideal aile tiplerini ya da yıkılmış/çözölmüş aileleri konu edinmişlerdir (Erten, 2001:164). Kuşaklararası çatışma ve Batılı davranışlar içindeki kadınların ahlaksızlığı romanların ana temalarını oluşturur. Mütareke Dönemi romanlarındaki en belirgin özellik eski aile değerlerinin yıkılmış, yerine yenilerinin konamamış olmasıdır (Duben ve Behar, 1998:209). Bu konular daha önceki dönemlerde de işlenmekle birlikte Tanzimat romanında sergilenen Batı hayranı alafrangalık ile 1920’lerdeki romanlarda sergilenen alafrangalık arasında büyük farklar vardır. İlk dönem romanlarında alafrangalığı gösteriş için uygulayan ve bu yüzden servetlerini aptalca tüketen züppe karakterlerin yerini 1920’lerde tüketecek serveti olmayan, kendi çıkarları için türlü kurnazlıklar düşünen, bencil ve ahlaksız karakterler almıştır (Moran, 1998:196-198). Genç kuşaklar Batılı ahlakın ve âdab-ı muaşeretin temsilcisi, yaşlılara saati geriye döndürme çaresizliği içinde tasvir ediliyorlardı. Bu tasvirlerin çoğu kadınlarının namusunu kontrol yetkisini yitirmiş babalar ve geleneksel görevlerini reddeden kadınlar üzerinde yoğunlaşıyor, kadınların artık kontrolden çıkmakta olduğu kaygısı giderek artıyordu (Duben ve Behar, 1998:209-210).

Özellikle İstanbul’daki aile yaşamını konu edinen Hüseyin Rahmi’nin romanlarında “erkeğin tahakkümüne, kadının esaretine dayanan ortaklı, halayıklı geniş aileler” zamanla birer birer ortadan kalkar (Berkes, 1991:7). Artık babanın mutlak surette hâkim olduğu ve bütün aile fertlerinin kayıtsız şartsız ona boyun eğdiği aile tipleri ortadan kalkmıştır. Yeni evli çiftlerin çoğunluğu geniş ailelerin dışında bağımsız yaşamak istiyordu. Çoğu durumda aileyi genişleten, bir annenin

ve daha az olasılıkla bir kayınvalidenin varlığıydı (Duben ve Behar, 1998:242). Üç farklı kuşağın barınmakta olduğu eski geniş İstanbul konaklarında oturmaktansa apartman dairesinde oturmak tercih edilecektir (Karaosmanoğlu, 1994).

Dönem romanlarının yazılış tarihlerine baktığımız zaman, eski aile tipinden yeni aileye doğru gidişi görmekteyiz. Her türlü güçlüğe rağmen değişim bir taraftan normal seyirini takip etmiş ve yeni fikirler aile kurumuna yerleşmiştir. Büyük ailelerden küçülmüş ailelere, erkek hâkimiyetinden kadın erkek eşitliğine doğru gidilmiştir. Karı kocaların birbirlerine hitap şekilleri bile eskisinden farklıdır. Geleneksel yapıda kadınlar kocalarına “*bey*” ya da “*efendi*” diye hitap ederlerken, erkekler eşlerine “*hanım*” diye hitap ederlerdi. Bu terimler yaş farkı ve cinsel ayırım temeline dayanan bir saygı sisteminin parçasıydı. Bazı ailelerde büyük ve küçük kardeşler arasında bile ağabey ve abla terimleriyle birlikte “*siz*”li hitap şekli kullanılmaktaydı. 1920’lerden sonra, orta ve üst sınıflarda eşlerin birbirine hitap şekli radikal bir biçimde değişti. Genellikle birbirlerini isimleriyle çağırmaya başlayan eşler, yaş farkına bakmaksızın birbirlerine “*sen*” diye hitap etmeye başladılar (Duben ve Behar, 1998:241).

Geleneksel İstanbul Türk aile hayatında yaşça büyüklüğün önemi göz önünde bulundurulduğunda, eşler arası büyük yaş farkının doğal olarak eşler arası bir saygı ve bir tür mesafe getireceği, bunun da eşler arasında dostane ilişkilere engel olacağı açıktı (Duben ve Behar, 1998:240). Romanlarda yaş farkının fazla olması mutsuz evliliklerin temel sebeplerinden biri olarak sık sık vurgulanmıştır. Dönemin şartlarını göz önünde bulundurursak para için bu tür evliliklerin gerçekleşmesi olağan bir durumdur. Sevgi ve anlaşma yerine servete dayanan ve ailelerin zoruyla genç kızlarla yaşlı erkekler arasında yapılan evliliklere rastlanılmaktadır. Romanlarda yaşlı erkekler servetlerine güvenerek genç eş aldıkları takdirde mutlaka ihanete uğrarlar. Örneğin *Aşk-ı Memnu*’da Adnan Bey ile Bihter, *Üç İstanbul*’da Senih Efendi ile Macide arasındaki evliliklerde büyük yaş farkı vardır ve genç kadınlar kocalarını aldatırlar (Uşaklıgil,1975; Kuntay, 2004).

Romanlarda toplumdaki aile düzenini bozan önemli sebeplerden bir diğeri de çok eşliliktir. Daha öncede değindiğimiz gibi, Osmanlı toplumunda fazla olmamakla birlikte, çok eşlilik daha çok üst sınıf ailelerde görülüyordu ve yeni kurulan aileler için çok da geçerli bir durum değildi. Vera Dumesnil 1920'deki anılarında, 50 yıldan beri, en zengin Türk'ün bile tek kadınla evli olduğunu belirtmiştir. Bunun nedeni olarak da çok eşliliğin pahalı ve masraflı olmasını göstermiştir(1993:26). Çok eşliliğin daha az görülmesine rağmen erkeklerin başka kadınlarla olan ilişkileri gayri meşru şekilde devam etmiştir. Özellikle savaş sonrası İstanbulunda daha mümkün bir hal almıştır:

“Hacı Gıyaszadelerin bu hayatı, Birinci Dünya Harbi'nin sonuna kadar böylece devam etti. Bu tarihten sonra ailenin Kadıköy kolunun yaşayışında birden değişiklik başladı. Evvela, Ferhat'ın eve gelip gidişi intizamını kaybetti. O zamana kadar zaruri sebepler olmadıkça dışarıda yemek yemekten bile itina ile çekinmiş gözükten Ferhat, şimdi sık sık gecikiyor, bazen günlerce çoluk çocuğun hatırını bile sormuyordu” (Ağaoğlu, 1957:15).

Büyük Aile romanında değinilen bu durum, aile reisinin kendinden bir hayli küçük bir metres tutması sonucunu doğurmuştur. Çocukların da ihmal ediliyor olması onlara karşı gösterilen tavrın değiştiğini gösterir (Ağaoğlu, 1957). 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyıl başında değişmeye başlayan bakış açısı ile çocuklar aileler için daha fazla önem taşımaya başlar. Özellikle 19. yüzyılda devletin yürüttüğü reformcu politikalar ve özellikle ulusun gelişmesi için uygulanan programlarda eğitimin en önde yer almasıyla çocuğu devletin güvencesi olarak gören yeni bakış, çocuk yetiştirme ve eğitimine büyük bir ilgiyi de beraberinde getirdi (Duben ve Behar, 1998:242,244). Çocukların, özellikle kızların okutulması üzerinde önemle durulan konudur. İ.Hakkı Sunata, 1920'de kız kardeşi Bedriye'nin Çapa Öğretmen Okulu'na yerleştirilmesi için büyük çaba sarf etmiştir (2009:128). 1921'de yükseköğretimin kızlara açılmış olması eğitimin önem kazandığının göstergesidir.

Geleneksel ev içi işbölümü, çocuk yetiştirme görevini kadınlara vermekle birlikte bu görev sadece kadınların işi olmaktan çıkmıştır. Önce seçkin ailelerde gözükmele birlikte, erkekler de çocukların yetiştirilmesinde giderek daha çok ilgilenmeye başladılar. Romanlarda da yansımaları bulan bu duruma örnek olarak, *Aşk-ı Memnu*'nun kahramanı Adnan Bey'in çocuklarının yetiştirilmesine ve

eğitimine büyük önem vermesini gösterebiliriz (Uşaklıgil, 1975). Bu samimi baba-kız ilişkisini Ziya Gökalp'ın Malta'dan kızlarına yazdığı mektuplarda görüyoruz. Kızları Türkan ve Hürriyet'e, mütareke sürecinde İngilizler tarafından sürgüne gönderildiği Malta'dan yetişmeleri ve eğitimlerine ilişkin bir dizi mektup göndermişti. Bu mektuplar sevgi ve baba samimiyetiyle doludur. 8 Eylül 1919'da küçük kızı Türkan'a şöyle yazıyordu:

“Mini mini Türkan'ım, sevgili kızım,

Senin mini mini parmaklarınla imzaladığın küçük mektubunu aldım, seve seve okudum. Mini mini resmini de seve seve temaşa ettim. Elini ağzına sokmuşsun. Mutlaka bana buse göndermek için olacak. Sen henüz küçüksün; fakat ruhun her şeyi sezer. Annene teselli ver, senin ona karşı gülüşlerin, kalbime teselliler verir” (Gökalp, 1989:31).

Bu örnekler geleceğin temsilcisi ideal Cumhuriyet babasının öncüleri olmakla birlikte, mesafeli ve otoriter, geleneksel görüşlü babaların sayısı çoktu. Bu döneme ait fotoğraflar modern fikirli babaları çocuklarıyla yakın ve sevecen bir pozda resmediyorlardı. Ancak şunu da göz ardı etmemeliyiz ki tutucu çevrelerin fotoğraflarını görmemiz mümkün değildir, zira bunlar zaten fotoğraf çektileriyorlardı. Orta sınıf için ise bu I. Dünya savaşı öncesindeki yıllarda mümkün olmamıştı. Sadece seçkin aileler, o da kadınları dışarıda bırakarak, resmi bir pozda görüntüleyen fotoğraflar çektileriyorlardı (Duben ve Behar, 1998:252, 253).

Avrupaî yaşam tarzı içinde yetiştirilerek kendi değerlerinden, kültüründen uzaklaşan yeni neslin eleştirisi de romanlarda yer almıştır. Örneğin Mütareke dönemi İstanbul'unun içinde bulunduğu sosyal çöküntüyü konu edinen *Sodom ve Gomore'de* serbest, şımarık ve aşırı batı hayranı olarak yetiştirilen Leyla sonunda sefahat hayatına düşmüştür (Karaosmanoğlu, 2001). *Büyük Aile* romanında ise yabancı mürebbiyeler tarafından yetiştirilen, Amerikan okullarında okutulmuş şımarık yetiştirilen çocukların yaşamları değerler karmaşası içinde geçmektedir (Ağaoğlu, 1957:9). Kötü mürebbiye, cahil dadı, cariye veya hizmetçilerin elinde büyüyen çocukların bundan zarar gördükleri değinilen konular arasındadır (Esen, 1990:346). Yabancı okullarda yetiştirilen aşırı batı hayranı, kendi kültür değerlerinden yoksun, bu değerlerin karşısında duran bir nesil yetiştirildiği eleştiri konusudur (Esen, 1992:670). Aile dışından gelen etkilerin yanı sıra aile içindeki

otorite de çok önemlidir. Güç ve otoriteyi simgeleyen babanın aşırı sert otoriter ya da çocukları kontrolsüz bırakacak kadar serbest olması durumunda aileler daha çabuk dağılıyor. *Yaprak Dökümü*'nde Leyla ve Necla baba otoritesinin zayıf olduğu bir ailede her istedikleri yerine getirilerek, şımarık bir halde yetişirler. Bu durum aileyi felakete sürükleyen önemli bir nedendir (Güntekin, 1984). *Kiralık Konak*'ta ise baba öldükten sonra servetin hayırsız ve yozlaşmış oğullar ile damatlar tarafından sefahat âlemlerinde, kumarhanelerde tüketildiği görülür (Karaosmanoğlu,1994).

Alafranga modaların iyice yaygınlaştığı 1920'lerde alafranga hayatın özellikle kadınları etkilediği ve onların ahlakını bozduğu görülür. Yabancı okullarda eğitim alan, aşırı batı hayranı genç kızlar sonunda ailelerinden koparak, yıkımlar yaşarlar. Peyami Safa'nın *Sözde Kızlar* romanında eleştirdiği bu kadın karakterlere karşı yücelttiği kadın tipi şöyledir: Eski ailelerin kapalı ahlakî terbiyesiyle yeni ailelerin açık fikri terbiyelerini sahip bir genç kız (Safa, 1997).

Kadın üzerindeki erkek otoritesinin yıkılmaya başlaması yaşanan pek çok sorunun odak noktasıdır. 1926'da yazılmış, "*Erkekler yeni bir hayat kuracakları zaman hangi kızları ararlar?*" başlıklı makalede, erkek otoritesinin çökmesiyle kadının bozulması arasında bağlantı kuruluyor:

"Yeni hayat en ziyade İstanbul'da tesirini gösterdi eski, erkek saltanatına istinad eden aileler birer birer yıkılıyor. Genç kızlar sokaklara, barlara, dans salonlarına dökülüyor...bunu yaparken de istikballerini mahvediyorlar" (Duben ve Behar, 1998:213-214).

Mütareke sürecinde ortaya çıkan yeni eğlence alışkanlıkları genç kuşaklar arasında takip edilirken geleneksel aile yapısının bunları kabul etmesi kolay olmamıştır. Özellikle kadınların yeni yaşama ayak uydurma talepleri eleştirilen durumların başında gelir. Kadınların eğitim görmeleri, çalışmaya başlamaları ve hayat tecrübeleri kazanmalarıyla birlikte daha fazla hak ve eşitlik talepleri söz konusudur. Artık erkekler için karılarını hiçe saymak ve onları aldatmak kolay değildir. Çünkü onlar da aynı şekilde karşılık verebilirler. Hüseyin Rahmi'nin *Gönül Bir Yeldeğirmenidir, Sevda Öğütür* adlı eserinde olduğu gibi kocasının kendini aldattığını öğrenen kadın, intikam almak için eşini aldatabilir. Hikâyede bu olaydan sonra iki taraf birbirlerini affederler ve erkek verilen bu ağır ceza

karşısında bir daha kolay kolay karısını aldatmaya cesaret edemeyecektir. Eski düzenini kaybetmiş ve yolunu bulamamış ailelerin sonu çoğunlukla bir aile faciasıyla son bulur (Berkes, 1991:7). Evlilikte erkek sadakatsizliği ve kadının buna katlanması romanlarda en çok değinilen konulardandır. Erkekler ya ev içinde cariyelerle, hizmetçilerle veya mürebbiyelerle ya da yabancı bir kadınla ilişki kurarlar. Kadınlar ise genelde bu durumu bilip, razı olurlar (Ağaoğlu, 1957:11). Buna karşılık kadınların da eşlerini aldatmaları değinilen konulardandır (Uşaklıgil, 1975; Güntekin, 1984).

Son dönem Osmanlı İstanbulunda kadın ve erkeğin kendi istekleri doğrultusunda ve sadece birbirlerine âşık iseler evlenmeleri düşüncesinin ortaya çıkması büyük bir düşünsel ve duygusal kargaşalık yaratmıştır. Seçkin kesimden bazı kadın ve erkekler aşkı evliliğin başlangıç aşaması olarak değerlendirmeye başladılar. Bu kargaşanın yanı sıra, yine de, evliliğe ilişkin geleneksel beklentiler yeni bir şekil alarak geçerliliğini sürdürmüştür (Duben ve Behar, 1998:102). Evliliklerin pek çoğu yine görücü usulüyle gerçekleşiyordu. Ancak artık aileler çiftlere birbirlerini görme ve tanıma fırsatı veriyorlardı. Giderek genç çiftin isteğini hatta birbirlerine karşı aşkını hesaba katma gereği duyulmuştur. Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra aşk evlilikleri denen evlenme biçimi artmıştır ki özellikle orta ve alt orta tabaka arasında yaygınlaştı (Esen, 1990:322 Duben ve Behar, 1998:101-113,121). Üst sınıf ailelerde evlenmeler yine aile büyüklerinin kararıyla oluyordu. Ancak bu evliliklerin çoğunun mutsuzlukla sonuçlandığı gösterilerek görücü usulü evlendirme yazarlar tarafından eleştirilmiştir (Esen, 1990:324). *Büyük Aile ve Üç İstanbul*'da bu örneğin yansımalarını görüyoruz. Büyüklerin isteğiyle ama mutsuz olunan evlilikler gerçekleşiyor (Ağaoğlu, 1957; Kuntay, 2004).

Hüseyin Rahmi'nin 1916 İstanbulunda geçen *Kadın Erkekleşince* adlı eserinde sevdiği gence aşkını gösterme konusunda utangaç davranan bir kız “geçen yüzyılın kızı” olarak tanımlanıyor. Romanda oğlunu âşık olduğu kızla değil de kendi istediği kızla evlendirmek isteyen annenin çabalarını görüyoruz (Gürpınar, 1993). Görücü usulü evliliğe karşı genç kuşağın bu duruşu, bir önceki kuşağın otoritesini tehdit eder bir hal almıştı. Otoritenin zayıflaması ve ahlaki bozukluğun

artması temaları 1930'lara kadar roman ve hikâye yazar ve okurlarının temel konusu olmaya devam etti (Duben ve Behar, 1998:115, 214).

Ahlaki bozukluk temasının irdelenmesinin nedeni ise toplumda fuhşun yaygınlaşmış olmasıdır. Çeşitli sebeplerle bu yola düşmüş olan, vücutlarını satarak geçinen kadınlar mutlu ailelerin parçalanmasına neden oluyordu. Romanlarda kendilerini manen çürütmüş bu kadınların, ya tesadüfen ya da macera arayan erkeklerin karşısına çıktıklarından bahsedilir. Erkekler ailelerini ve servetlerini bu yolda harcamaktan çekinmezler. Mağdur olan taraf çoğunlukla masum eşler olur. 1923'te yazılan *Tebessümü Elem*'de de aynı konu üzerinde durulur. Ancak bu sefer, kadının ve erkeğin aynı insanlar olmadığı açıkça görülür. Ailede aynı problem ortaya çıktığı zaman buna karşı alınan tedbirler, aile bireylerinin hareket tarzları tamamıyla başka türdür. Bu romanda Ragıbe iyi bir eğitim almış, şık ve zarif alafrağa bir kızdır. Kenan fakir bir aileden gelen, yakışıklı, şık ve züppedir; ancak cahil ve yalnız kendisini düşünen zayıf ahlaklı bir kişidir. Eşini bir hayat kadını ile aldatır. Bunu öğrenen kadın ise ondan boşanmaya karar verir fakat para kaynağının kesilmesinden korkan Kenan bunu istemez. Kadın kahraman cesur ve sert bir duruş sergileyerek eşini tehdit eder ve onu boşanmaya mecbur bırakır (Esen, 1992:325).

Dönemin şartlarının zorluğu nedeniyle evliliklerin bir bölümü sefaletten kurtulmak için yapılıyordu. Dört yıl gibi uzun bir süre genç erkek nüfusun çoğunluğu savaştan geri dönememiş; geride genç eşler, çocuklar, yaşlı anne ve babalar kalmıştır. Hüseyin Rahmi'nin 1920'lerde yazdığı hikâyelerden *Namus ve Açlık'ın* konusu böyle bir ailenin çözülüşüdür. Açlık ve yoksulluk içinde kalan ailede ilk başta kayınpeder dilenerek geçimlerini sağlamaya çalışır. Geçim sıkıntısı arttıkça evvela evin genç gelini ortadan kaybolur; günün birinde de kürkler ve elmaslar içinde geri gelir. Bir bulgur vurguncusuna metres olmuştur. Bundan sonra da genç görümcesini kandırır. Bu durumdan çok fazla utanan kayınbaba ve kayınvalide karınları doyup rahata kavuşunca vaziyeti olduğu gibi kabul etmeğe mecbur kalırlar (İkdam, 18 Mayıs 1336/1920:2). Ekonomik zorlukların ev ekonomisine yansımaları kaçınılmazdı. Geçim sıkıntısı, Mütareke döneminde aile birliğinde para kazanan birey durumuna kadını getirmiştir. İrfan

Orga'nın anılarında annesinin evi geçindiren kişi olduğunu görüyoruz. Savaş yıllarında Ordu İşçi Tabuları'nda çalıştıktan sonra Mütareke ile birlikte evde elişi yapıp, Beyoğlu'ndaki dükkânlara satarak evin geçimini sağlamıştır (Orga, 1999).

Evin geçimini temin eden kadının çalışmasına engel olmanın yeni kurulacak ailelerin kurulmasına da engel teşkil ettiği *Kadınlar Dünyası* dergisinde Ulviye Mevlan “*Kadınlar İş Bekliyor*” başlıklı yazısında şöyle diyordu:

“Görüyoruz, maişet daraldı, izdivaç azaldı. Kızlarımızın yüzde ellisi koca bulamayıp evde boş oturuyor. Bu hale çare bulmanın zamanı geldi de geçiyor bile. Hiçbir erkek izdivaç icbar edemeyeceğinden buna çare artık erkeklere minnet etmemek için kadınlara iş bulmaktan başka bir şey olamaz” (Çakır, 1996:295).

Kadınlar erkekler gibi çalışabilseydi geçim aile için sorun olmaktan çıkacak, böylece evlilik sayısında görülen azalmanın önüne geçilebilecek, istenen artış sağlanmış olacaktı (Çakır, 1996:287). Bu durumun üstesinden gelmek için basında ev ekonomisi, bütçesi ve israftan kaçınma üzerine makaleler yayınlanmıştır. Her evde özellikle zor dönemlerde harcamaların bir bütçesinin yapılmasının gereği vurgulanıyordu. Ahmed Emin [Yalman], 1920'de basılan “*İzdivaç ve maişet*” adlı makalesinde şöyle diyor:

“İzdivaç her şeyden evvel maişet meselesiyle münasebettardır. Ekmek fiyatının artıp eksilmesiyle izdivaç miktarı arasında pek sıkı bir münasebet bulunduğunu iddia eden istatikçiler vardır. İktisadi vaziyet tanzim edilmezse, buhran ve tehlikelerin önü alınmazsa izdivacın teşviki için ittihaz edilecek tedbirler halk tarafından ne kadar hüsn-ü kabul görürse görsün ancak mahdud semereler verebilir” (Duben ve Behar, 1998:57).

Ekonomik zorluklar evliliklerin sayılarını azalttığı gibi boşanma oranlarını da yükseltmiştir. Suad Derviş *İkdam*'daki makalesinde ailedeki geçimsizliklerin ve evlilik sayılarının azalmasının temel nedeni olarak iktisadi buhran ve parasızlığı gösterir:

“Aile geçimsizliğinde ve izdivaçların azalmasındaki sebebin en doğrusu ve en mühimi bu günkü iktisadi buhran, bu günkü parasızlık, açlık ve sefalet değildir? İstikbalinden emin olmaya, kazandığı paraya güvenemeyen, para kazanamayan bir genç nasıl izdivaç etmeğe ve mübhem olan hayat ve istikbaline başka bir zavallının hayat ve istikbalini bağlamaya cesaret edebilir mi? Nasıl o günkü yiyeceğini, içeceğini giyeceğini temin etmeğe uğraşırken, tok ve rahat bir insan gibi, izdivaç, aile, çocuk, ev hülyası kurar? Nasıl böyle bir düşünceyi sevimli telakki edebilir?” (İkdam, 2 Eylül 1338/1922:3).

Evlenmeyi zorlaştıran bir diğerk neden ise anne babalar arasındaki olumsuz ilişkilerin gençleri evlilikten soğutmuş olmasıydı:

“Bu günkü Türk genç kıızı ile Türk delikanlısı, anneleriyle babalarının eser-i hatası olan o meş’ûm anlaşılammazlık derdine kurbandırlar. Bugün onlar, birbirleriyle birleşip, anlaşıp bir aile teşkil etmeği düşünmekten yahut böyle bir arzu-ı izhar etmekten çok uzak duruyorlar. Adeta karşı karşıya gelmiş, iki düşman gibi, birbirlerini merhametsiz denecek derecede tenkidler bir nazarla süzüyorlar”(İkdam, 2 Eylül 1338/1922:3).

Boşanma da aileyi işleyen romanlarda sık sık üzerinde durulan konulardandır. Kadının boşanmasının zorluğu devam etmekle beraber kendilerini geliştirmeleri, okuyarak, çalışarak aile dışında da güç kazanmaya başlamalarıyla boşanabilmeleri önceki dönemlere nazaran kolaylaşmıştır (Esen, 1992:668). Aile reisi olan ve yalnız başına çocuk yetiştiren kadınlar için boşanma olgusu yadırganır olmaktan çıkmıştır (Vaka, 2003:135). Ekonomik ve kültürel düzeyi yüksek aileler için gerçekleşmesi daha kolay bir olgu olduğunu da belirtmek gerekir. Dönemin ünlü yazar ve düşünürü Halide Edib, kendi isteğiyle boşanmış ve yeniden evlenmiştir (Adıvar, 1973). Buna rağmen boşanma hakkı yine erkeğın elindeydi. Erkeğın üç kez “boş ol” demesi evliliği bitirmek için yeterliydi Dönemin şartlarının zorluğu ve toplumdaki boşanan kadınlara karşı oluşan önyargı, kadını boşanmaktan alıkoymak için yeterli nedenlerdi (Orga, 1999:110).

BÖLÜM 3 : MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA TOPLUMSAL HAYATTA AKTİF OLARAK YER ALAN KADIN

Geleneksel yapıda Osmanlı kadını, özellikle kırsal kesimde bağında, bahçesinde; komşuluk ve akrabalık ilişkileri güçlü, üretken ve toplumsal hayat içinde her daim yer alan kadındır. Ancak kentli kadın için sınırlar daha daraltılmıştır ki Osmanlı kent kadınının yaygın görüntüsü, “ev kadını” statüsünde ve mutlaka ilköğretimi (sıbyan okulu düzeyinde) alarak ailenin yaşatılma ve sürdürülmesinde en etkili role sahip olan birey durumundadır (Doğan, 2001:70).

Tanzimat’tan sonra yavaş yavaş başlayacak olan bu statüdeki değişim II. Meşrutiyet’le önemli ölçüde hız kazanacaktır (Duben ve Behar, 1998:115). Özellikle İstanbul’da kadın yaşamı, toplumun içine girdiği genel değişme ve Batı’ya açılma sürecine paralel olarak 19. yüzyılın ikinci yarısı, özellikle de 20. yüzyıldan itibaren değişmeye başlayacaktır. Pera, Boğaziçi sayfiyeleri, Adalar, vb. yerlerde, Müslüman kadınlardan çok daha özgür koşullarda yaşayan yabancı veya Hıristiyan kadınlar, üst tabakanın Müslüman ailelerine ve kadınlarına örnek oldular. Böylece Osmanlı dönemi kadın yaşamının yasak ve sınırları 20. yüzyılın başlayan kadın hareketi ile bir ölçüde aşılmaya başlamıştı (Kılıç, 1994:364). Özellikle ifade özgürlüğünün sağlanmasıyla birlikte birçok gazete ve derginin çıkmaya başlaması kadınları fikri aşamada geliştirmiştir (Caporal, 1982:77). Kız çocukları için yeni eğitim kurumları Osmanlı toplumunun meslek sahibi Müslüman Türk kadın temsilcilerini yetiştirmeye başladı ve çalışma hayatında yer alan kadın sayısını arttırdı (Oktar, 1998:50-51). Ancak Türk kadınının evin dışında çalışmaya başlamasındaki en büyük etken Balkan ve I. Dünya Savaşları sonucu ülkenin içine düştüğü ekonomik buhrandır. I. Dünya Savaşı’ndan sonra Müslüman kadınlar tüm baskıcı kurallara rağmen zaruret sonucu çalışma hayatının dâhil oldular (İkdam, 6 Nisan 1336/1920:3).

Kadınların çalışma hayatına dâhil olmalarında, hem yol gösterici hem de feminist düşünceler aşıl原因 kadın cemiyetlerinin ve dergilerinin büyük desteği olmuştur. Örneğin, 1919’da *Türk Dünyası* dergisi kadınların oy hakkını savunan bir yazı yayınladı. Dergiye göre, “kadınlar Galata Köprüsü’nü geçerlerken herkes gibi ücret ödemek zorundaydılar. Belediye işlerinde söz hakkı olmadığına göre niçin

ücret ödemeliydiler? Madem ki köprü parasını ödüyorlardı, neden söz hakları olmasın?” (Criss, 2007:44). Artık sosyal haklarını da talep etmeye başlayan yeni Türk kadının nasıl olması gerektiği dönem gazetelerinde tartışılıyordu. Kadının sosyalleşmesi, eski kalıpların dışına çıkmaya başlaması toplumun önemli bir kesimi tarafından kabul gören bir durum değildi. Bu nedenle basında sorgulama yaşıyordu. *İkdam*'da yer alan bir makalede “eski zamanın hanımefendisi mi yoksa bütün medeniyetlerin ideali olan her işte her mücadelede erkeğinin yanında olan katı bir kadına mı dönüşmeliyiz” sorusu yaşanan çelişkiyi göstermektedir:

“Acaba eski zamanın hanımefendisi gibi, nazlı bir kedi vakarıyla, ipek ve elmaslarımızın içinde, sürmeli gözlerimizi, sade kayık gezintilerimizde denize bakmak için açarak, etrafımızda geçen şeylere lakayd, dünyada olanları bilmeye, düşünmeye, anlamaya, tahlil etmeye gayret etmeyerek yaşasak, bütün hayatımızı ve tâl'imizi mübâhaseya değer bir şey değilmiş gibi, fütursuzca, pervasızca erkeklerimizin ellerine bırakacak zihniyette idik ve hayata zevk ve neşemizden başka bir şey getirmek, vermek ihtiyacını his etmeden, yalnız emin tatlı ve güzel olmaktan başka bir şey gayemiz olsa idi nazarla daha cazibeli görünecektik.

Yoksa şayan-ı takdir bir kadın olmak için, bu söylediğim şeylerin büsbütün aksini mi yapmak lazımdır? Acaba, herkese hoş görünmek için, bütün medeniyetin ve medeniyetlerin ideali olan, o dik ve katı kadına mı benzemeliyiz?

Her tarafta, her işte, her mücadelede erkeğinin yanında mevki olan, her yerde onunla beraber çalışıp, kazanan, mektepler açan, mebus olan, mebus intihab eden, her türlü siyasi ve ictimai harekâta erkekler kadar iştirak eden, fırkacı ve nazar olmağa heves-kâr, bu medeni dünyanın medeni bir kadını mı?” (İkdam, 19 Ağustos 1338/1922:3).

3.1. Çalışma Hayatında Yer Alan Kadın

20. yüzyıla girilirken, Müslüman Osmanlı kadınlarının büyük bir bölümü toplumun en az gelir sahibi olan kesimine mensuptu. Bu kadınların hemen hepsi babalarının, kocalarının veya oğullarının kanatları altında yaşayan ve onların kazandıkları paralarla geçinen kişilerdi. Toplumda aile bağlarının çok kuvvetli olması nedeniyle, kadınlar evlerinin dışında çalışmak zorunda kalmadan da yaşamlarını sürdürebilmekteydi. Ev işleri, evde aile mensuplarının tüketimine yönelik küçük üretim, çocuk bakımı vb. işlerle meşgul olan Müslüman Osmanlı kadınları, erkeklerinin de yardımıyla dış dünya ile temas etmeksizin yaşamaktaydı. (Caporal,1982:135-136). Osmanlı kadını iplik eğirmekten dokumaya ve işlemeye kadar el sanatlarının değişik aşamalarında, geleneksel

üretim biçimi kapsamında, aile ve toplumla bütünleşmiş olarak ekonomik faaliyetlerini sürdürmekteydi (Oktar, 1998:50). Erkeklerini kaybetmiş kadınlar ise, toplum tarafından “kadın işi” olarak algılanan çeşitli işlere mecburen girişmişler ve kadınlar arasında küçük çaplı ticarete atılmışlardı. Diğer bir deyişle, bohçacılık, aracılık, aşçılık, sütannelik, dadılık, hasta bakıcılık, ebelik, hizmetçilik, çamaşırcılık gibi kadınların yine kadınlar için çalışması anlamına gelen ve ev içinde yapılan, toplumda kadın işi olarak algılanan işler yapmışlardır (Karakışla, 2001:29).

Osmanlı kadınının ekonomik yaşamdaki rolüne ilişkin yeterli istatistik bilgi yoktur. Kadının sanayi istatistiklerinde yer alması 1913’ü bulmuştur. Özellikle Charlotte Lorenz’in 1919’da yaptığı “İşçi Kadınları Açısından Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadın Sorunu” konulu doktora tezi, ilk elden verilere, özellikle Alman konsolosluk raporlarına ve sanayi raporlarına dayanıyordu. Bu çalışmaya göre Anadolu halkının %81’inin kadın ve çocuklar olmak üzere tarım ve hayvancılıkla uğraştığını, barışta olsun, savaşta olsun, kadının ekonomiye yön verdiğini, ev endüstrisinde tekstil üreticiliği, ipek böcekçiliği dokumacılığı ile uğraştığını istatistikî verilerle ortaya koymaktadır. Osmanlı kadını sadece tarım ve el sanatlarında değil, sanayi işçisi olarak da önemli bir işleve sahipti. 1913’te sanayi kesiminde çalışanların %20’sini kadınlar oluştururken, bu oran 1915’te %30’a çıkmıştır. Sayıma göre kadınların yoğunlukta olduğu alanlar, dokuma ve gıda sektörleriydi (Çakır, 1996:261-262, 264).

Müslüman Osmanlı kadınlarının çalışma hayatı ile hiçbir şekilde ilintisi olmayan tek kesimi üst tabaka mensubu, iyi eğitim görmüş, varlıklı ve aydın Osmanlı kadınlarıydı. Sınıfsal kökenleri ve gelir durumları nedeniyle hiçbir zaman çalışmak zorunda kalmamış ve çalışmaktan çok çalıştırmaya alışmış olan bu kadınların çok küçük bir bölümü de Avrupa’dan gelen kadınlara özgürlük yani feminizm akımından derinden etkilenmişlerdi. Feminizmin temel ilkelerini benimseyen bu kadınlar, siyasi özgürlüğe giden yolun ekonomik bağımsızlıktan geçtiğinin de farkındaydı. Osmanlı kadınlarının özgürleşmesi, kadınların çalışma hayatına atılarak kendi ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarıyla gerçekleşecektir (Karakışla, 2001:29).

I. Dünya Savaşı yıllarına gelinceye kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet kurumlarında veya devletin kontrolü altındaki diğer kuruluşlarda kadınlara yönelik iş olanakları açmak gibi bir girişimleri olmamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda yerli ve yabancı sermaye tarafından kurulmakta olan özel şirketler de, Osmanlı toplumunu belirleyen bütün bu toplumsal değerleri karşılına alıp da Müslüman Osmanlı kadınlara iş olanakları sağlamaya kalkışmadılar. Bursa'da bulunan ipek işletmeleri ve ipekli dokuma fabrikaları ile Ege Bölgesi'ndeki halı dokumacılığında büyük istihdam kaynakları yaratan The Oriental Carpet Manufacturers gibi çoğunlukla kadın işçileri istihdam eden şirketler, aslında kadın emeğine kendi özel ihtiyaçları yüzünden başvuruyorlardı. Kadın emeğinin erkek emeğine oranla daha ucuz ve çok daha uysal olması, bu tercihin en belirleyici nedenleriydi (Karakışla, 2001:30). 1907-1908 yıllarında günde 16 saat çalışıp 40 para veya 2 kuruş alan Sivaslı bir kadın işçi, bir günlük ücretiyle fiyatı 5 kuruş olan bir ekmek bile alamıyordu (Çakır, 1996:263).

Ekonomik gereksinim ve seferberlik nedeniyle erkeklerin askere alınmaları kadınlara istihdam alanı açtı (Toprak, 1992:231). Hâyır işlerinde, fabrika işçiliğinde, ücretli ev işinin dışında kadınlar devlet dairelerinde de çalışmaya başlamışlardır. Nezihe Muhuttin'in sözleriyle, savaşın önemli neticelerinden biri "kadının memleket mukadderatındaki hakk-ı mesuliyetini kabul etmek olmuştur" (Balcı,1998:32). Bütün bunlar Müslüman Türk kadınının çalışma hayatına katılmasını sağladı ve toplumsal değişmeyi hızlandırdı.

1919'da posta ve banka memuru, sekreter, vapurlarda kasadar ve biletçi, hatta çöpçü olarak çalışmaya başlayan kadınlar var olan önyargıları yıkmaya başlamışlardır:

"Harbin ihdas ettiği zaruret ve ihtiyaç saikesiyle kadınlarımızda, diğer garb milletleri nisvanı gibi hayat-ı mesaiyeye atılmaya mecbur olmuşlar vü bu sahada son derece meşkur kabiliyetler ve liyakatler izhar etmişlerdi. O zamanlarda hemen her sınıf vazifede kadınlarımızı görmek mümkündü, postahane, maliyede, şehir emanetinde..." (İkdam, 6 Nisan 1336/1920:3).

Ticaretten fabrikalara, yol yapımından sokak temizliğine kadar birçok iş sahasında kadınları görmek mümkündür. Hatta Beyoğlu'nda, Sirkeci'de, Divanyolu'nda erkekler kadın berberlere tıraş olmaya başladılar (Toprak, 1992:231). Bunun

yanında kadın hapisaneleri için kadın gardiyanların çalıştırılmış olduğu arşiv belgelerinde belirlenmiştir. 1920 ve 1921 yıllarına ait belgelerde kadın gardiyanların maaş ve istifa taleplerine ilişkin ifadeleri vardır (Oktar, 1998:59). 1921’de *Kadınlar Dünyası*’nda Elektrik ve Tünel şirketlerinde çalışmakta olan iki Türk hanımı Ayşe ve Firdevs Hanımların resimleri yayımlanmıştır (Oktar, 1998:66).

Kadınlar iktisadi anlamda artık söz sahibi olsalar da, toplumda onlara karşı bakış açısı hala olduğu yerde sayıyor, yeni yeni sokakta görülmeye başlayan kadınların çalışmasının hoş karşılanması bir yana, sokakta gezmesi bile yadırganıyordu. Sokakta tek başına gezen kadınların çarşafalarını kesmeye kadar giden davranışlar sergilenmiyor değildi (Kıranlar, 2005:43). Kadınlar çalışmak isteseler bile, onları yüzyıllar boyunca evlere hapsedilmiş olan adet ve göreneklere gönülden bağlı olan Osmanlı toplumu henüz kadınların çalışma hayatına atılmalarına kabul edecek durumda değildi. Olumsuz bakış açısına rağmen pek çok kadın için asıl sorun, çalışmak ya da çalışmamak tercihindense daha ziyade, çalışabilecek bir iş bulabilmektir (Karakışla, 2001:30). Bu nedenle kadını çalışma hayatına dâhil edecek girişimlere ihtiyaç vardı. Bu girişimleri gerçekleştirirken dernekler olmuştur. Çeşitli kadın derneklerinin desteğiyle kadınların çalışabilecekleri yeni kurum ve işletmeler açıldı (Çakır, 1996: 43-78, 281, 299). Bu derneklerden en önemlisi 1916’da Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın eşi ve Sultan II. Abdülhamit’in kızı Naciye Sultan himayesinde kurulan *Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi*’dir. Cemiyetin amacı, Müslüman kadınları ev dışında çalışmaya ikna ederek savaşın neden olduğu iş gücü kıtlığını hafifletmeye çalışmaktır. Cemiyet, şehri İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu olmak üzere üç mıntıkaya ayırmıştı. Her mıntıkada onar bin kişiyi istihdam edecek bir veya birkaç fabrika, o günün deyişiyle “darüssınaa” açmaya karar verdi. Darüssınaalarda çalışmak için kadınlardan büyük talep geldi ve ilk on dokuz gün içerisinde 11 bin kadın başvurdu. Beyazıt, Fatih ve Beyoğlu mıntıklarının temizliği için cemiyet üç yüz kuruş maaşla üç yüz “kadın nezafet-i fenniye amelesi” istihdam etti (Toprak, 1992:232). Dört ay içinde 14.000 İstanbullu kadın iş için Cemiyet’e başvurdu. Cemiyet merkezlerine başvuru mektupları yağdı, savaş dönemi enflasyonunun erittiği kocalarının maaşına katkıda bulunmak için birçok kadın istihdam edildi.

Bu rakam, kadınların çalışmasının ender olduğu bir toplumda maddi sıkıntının hangi boyutlara ulaşmış olduğunu göstermektedir (Duben ve Behar, 1998:56,57). Cemiyet savaş yılları boyunca 30 bin kadını istihdam etti (İkdam, 6 Nisan 1336/1920:3). Mütarekeden sonra gittikçe şiddetini arttıran ekonomik kriz ve yapılan yolsuzluklar nedeniyle kapanmanın eşiğine gelen cemiyet, 1920 yılında elindeki demirbaş eşya ile 50-60 bin liralık bir kuruluş durumuna geldi. 1922'e gelindiğinde cemiyet için sorunlar devam etmiştir (Tevhid-i Efkâr, 22 Ağustos 1338/1922:3).

3.1.1. Memur Kadınlar

Savaşlardaki kayıplar nedeniyle kamu kuruluşlarında Müslüman kadınların çalıştırılma zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Kaplan, 1998:9,33). Kadın emeğine ilk gereksinim duyan kamu kuruluşu PTT yönetimi oldu (Caporal, 1982:140). İlk kez 1913'te, hem memur, hem de müfettiş olarak Telefon İdaresi'nde kadınlar çalışmaya başladılar (Çakır, 1996:263). 1913 yılında Amerikan, İngiliz ve Fransız ortak sermayesi ile kurulmuş olan İstanbul Telefon Şirketi'nin santral memureliği için gazetelere vermiş olduğu ilanlara *Kadınlar Dünyası* dergisi çevresindeki kadınlar olağanüstü ilgi göstermiştir. Müslüman Osmanlı kadınlarından çok gayrimüslim kadınlara bu işi layık gören telefon şirketinin direnişi karşısında dergi çevresinde yapılan mücadele sonucu öncelikle Bedrâ Osman Hanım olmak üzere Hamiyet Derviş, Bedia Şekip (Muvahhit), Mediha Enver, Refika Mustafa, Semiha Hikmet, Nezihe Mustafa Hanımlar işe alınmıştır (Karakışla, 2001:32-33). Gerçi, daha Tanzimat döneminde kadınlar öğretmen olarak devletin resmi memurları olmuşlardı. Bu alandaki etkinlik ve etkileri giderek artmıştır. Balkan Savaşlarından sonra bazı ilkokulların ve hatta idadilerin müdürlükleri kadınlara verilmiştir (Caporal, 1982:140). Ancak, o zaman bu durum pek tepki çekmediği halde kadınların telefon şirketinde erkeklerle bir arada çalışması tepki ile karşılandı. Bu tepkileri önlemek için iş yerlerinde kadınlarla erkekler ayrı yerlerde çalıştılar (Kurnaz, 1997:135). Böylece memureler kendilerine ayrılan odalarda işe başladılar. Bu odalara odacılardan başka hiçbir erkek giremiyor, yapılacak işlerde onlar aracılık ediyorlardı. İşten çıkarılarken de önce erkekler binayı terk ediyor, sonra hanımlar çıkıyordu. Bu tutumla muhafazakâr kitlenin çalışan kadınlara duyduğu nefret ve gösterdiği tepki azaltılmaya çalışılmıştır (Kurnaz, 1997:116).

Bu tepki kimi zaman kadınların kıyafetlerine karışmakla oluyordu. Kadınlar siyah eteklerinin resmen izin verileden kısa olması halinde sık sık polis tarafından eve geri dönmeye zorlanmışlardı. 1917’de polis duyurusunda kadınlar “eteklerini uzatmaya, korse giymekten sakınmaya ve kalın bir çarşaf giymeye” çağrılıyorlardı (Kılıç, 1994:363).

Kadınların istihdam edildiği ikinci kurum Maliye Nezareti’dir (Kurnaz, 1997:135). Maliye Nezareti’nde göreve başlayan ilk 15 kadından biri Nimet Hanım olmuştur. Nimet Günaydın, 1894 ve 1897 yıllarında Uluslararası Şarkiyatçılar kongrelerinde Türkiye’yi temsil etmiş olan II. Abdülhamit’in kâtabi Kamil Bey’in kızıydı. Dönemin en iyi örgütlenmiş kız okulu olan Emirgan Rüştüye Mektebi’ni bitirdi. Bu memur kadınlar yine çarşaf giyiyor ve erkeklerle ayrı odalarda çalışıyorlardı (Davis, 2006:67). Ne var ki, savaşın bitmesiyle kamu hizmetlerinde çalışan kadınların işlerine son verme eğilimi ağırlık kazandı:

“Birçok senedir, her şube-i idaremizde hâsıl olan buhrandan en evvel kadınlarımız müteessir olmaya başladı. Devair-i devlet, bütçesini tevziine çalışırken, ilk defa kadınlarımızı kapı dışarı etti. Şehremanetinden, maliyeden çıkarılan hanımlarımızın yerleştirilebileceği yerler kısmen bulunabilmişse de, kısmen de temin etmemiştir” (İkdam 6 Nisan 1336/1920:3).

Maliye Nezareti’ndeki hanımlar yerlerini erkeklere teslim ettiler, ancak bazı hanımlar daimi memur olarak kalmak istediler. Basın, özellikle kadın dergileri, kadınların erkeklerden daha şevkle çalıştıklarını belirterek, onların mesleklerinde bırakılmalarını destekliyordu (Kurnaz, 1997:136-137). 1 Mart 1919 tarihli *İnci Dergisi*’nde bu durum şöyle yansıtılmıştır:

“Hayata atılan kadınlarımız birçok resmi dairelere bankalara memure olmuştu. (...) Fakat terhis başlayınca, işlerinde hiçbir tekâsülleri görülmeyen ve akşam ailesinin gıdasını alacağı maaşla temin edecek birçok memurelere yol verilir. (...) kadınlarımızın böyle manalı manasız sebeplerden haklarının gasbedilmesini doğru göremeyiz”(Aktaran: Oktar, 1998:66-67).

Savaşın bitiminde erkek iş gücünün yeniden iş başına dönmesiyle kadınların bir bölümü çalışma yaşamından çekilseler bile birçoğu çalışmaya devam etmiştir. 1920’ye geldiğinde, Galata’daki Osmanlı Bankası merkez teşkilatında kadın sekreter istihdam edilmekle birlikte, yine aynı yıllarda Ziraat Bankasında 7, elektrik ve tramvay şirketinde 2, telefon şirketinde 48 kadın çalışmaktaydı

(Caporal, 1982:140). 1921’de yalnız İstanbul Postanesi’nde 85’i Müslüman olmak üzere, 90 kadın çalışmaktaydı. Bunların 76’sı posta havalelerinde kontrol memuresi olarak görev yapıyordu, 10’u muhasebenin merkez hesaplarını ve harici havalelerini tutuyordu, 2’si de telgraf gişesinde memurdu. Ancak bu kadınlara çok az maaş veriliyordu. 400 kuruştan çok maaş alınamıyor, yevmiye ile çalışanlara 15, bazen de 23 kuruş veriliyordu. Ücretler günün koşulları göz önünde tutulduğunda çok azdı (Çakır, 1996:293-294).

3.1.2. İşçi Kadınlar

Kadınların işçi olarak istihdam edilmeleri II. Meşrutiyet öncesine dayanmaktadır. Düşük statü ve az ücretle de olsa kadınların şekerçilik, tahin ve bisküvi imalatı, konserve imalatı, tütün, kereste, halı imalatı, dokuma sanayi kolları, sigara kâğıdı imalatı, matbaacılık gibi sanayi kollarında çalıştıkları görülmektedir (Kurnaz, 1997:139-142). Ancak ekonomik buhran ve istihdam eksikliği savaş ve mütareke yıllarında kadınların işçi olarak görev aldıkları alanları genişletti.

I. Dünya Savaşı sürecinde kadınlar gönüllü olarak askere alındılar. İstanbul’da Birinci Ordu tarafından oluşturulan Birinci İşçi Kadın Taburu (Birinci Ordu-i Hümayun’a Merbut Birinci Kadın İşçi Taburu) geri hizmette kadınlara istihdam alanı açtı. Taburun oluşturulmasındaki esas amaç kadınları bizzat “temin-i maişet”e (geçimini sağlamak) alıştırmaktır (Toprak, 1992:234). 1918 Şubat’ında gazetelerde orduda istihdam edilecek kadın işçiler için ilanlar yer aldı. Çalıştırılacak kadınların 18-30 yaş arası Osmanlı uyruklu ve güçlü kuvvetli olması gerekiyordu. Bir diğer koşul kadının ehl-i namus ve iffetten olduğunun mahalli mercilerce belgelenmesi ve kucakta taşınır çocuğunun olmamasıydı (Çakır, 1996:51). İstihdam olunan kadınlar bir bölümü maaşlı memur, diğer kısmı nefer tahsisatlı, ücret ya da yevmiye alan işçiler olmak üzere iki sınıfa ayrıldılar (Toprak, 1992:234). Kadın taburuna kabul olunan kadınları İstanbul’da *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi*, taşrada ise mahalli idare seçmiştir. (Toprak, 1992:235). Savaşın son bulmasıyla birlikte kadın işçi taburlarının işlerine son verildi. Geçimlerini buradan sağlayan kadınların bir kısmı mütareke yıllarında evlerinde dikiş ve nakış yaparak geçimlerini sağlamaya çalıştılar. Yabancı kadınların özellikle ilgi gösterdikleri el işlerini Pera ve Galata’daki büyük

mağazalara satarak ailelerini geçindirdiler (Orga, 1999:181). Meşrutiyet'ten sonra açılmaya başlayan Avrupaî tarzdaki bu mağazalarda kadınlar işçi olarak da görev aldılar (Vaka, 2003: 31). 1920'de Suriçi bölgesi olarak bilinen Eski İstanbul'da genelde Türk kadınları istihdam edilirken, Pera ve Galata'daki mağazalarda çoğunun Rum olmasına karşın Türk kadınları da çalıştırılmıştır (Çakır, 1996:161). Yahudiler diğer ulusların kadınlarından daha önce mağazalara işçi olarak girerken Rumlar uzunca bir süre bu tür işlere önyargıyla bakmış, ancak sonunda onlar da mağazalarda çalışmaya mecbur olmuşlardır. En son olarak, Türk hanımları savaşıyla birlikte mağazalarda çalışmaya başladılar ve kasiyer, muhasebeci, tezgâhtar olarak görev aldılar (Moore, 1995:166). Vaka anılarında, 1921'de Pera'da bir Türk kadını tarafından işletilen ve çalışanlarının da Türk olduğu bir mağaza gördüğünde çok şaşırdığını belirtir. Kadınlara iş imkanı yaratmak için açılan bu işyerinde dikiş dikenler, hesap işlerine bakanlar, tasarımcılar, frakları yapanlar ve nakış işleyenler olmak üzere 28 kızın çalıştığına, kızların hepsinin küçük memur çocukları olduğuna ve yalnız kendilerinin değil, ailelerinin de geçimlerini sağladıklarına değinir (2003:31,34).

Kadın işçilerin çalıştırılması işverenler tarafından tercih edilmekteydi. Çünkü kadınlara verilen ücret erkeklerin ücretine oranla daha düşüktü. 1920 yılına yönelik bir araştırmada bazı işverenler kadınlara daha düşük ücret ödemelerine mazeret olarak kadınların çoğu zaman evde oturduklarını, bu nedenle de erkeklere göre daha az ücrete razı olduklarını ayrıca işlerine karşı profesyonel bir tutum göstermedikleri, işlerini evleninceye kadar geçici bir meşgale olarak kabul ettiklerini göstermişlerdir. Türklere ait mağazalarda ise mal sahipleri kadınların hizmetinden övgüyle söz etmektedir; kadınların erkeklerden daha insafli ve dürüst oldukları; iş yaşamındaki deneyimleri henüz çok kısa olmakla birlikte, yetenek bakımından hemen hemen erkeklerle eşit oldukları belirtilmektedir (Moore, 1995:161-166).

3.1.3. Ticaret Yapan Kadınlar

Çalışma hayatının içinde ticaret ile uğraşan kadınlar da vardı ve hatta kadınların ticari faaliyetlerini düzenlemek amacıyla Bab-ı Âli'de "*Osmanlı Kadın Ticarethanesi*" kurulmuştu (Çakır, 1996:296). 1919'da Kapalıçarşı'da kese ve

mendil satarak geçinmekte olan kadınların yanında kendi el işlerini satmak için sergi ve tezgahını açmak isteyen kadınlarla ilgili arşiv belgeleri mevcuttur (Oktar, 1998:69-70). 1918 yılında Mudanya-İzmir civarından gelip Galata Rıhtımı'nın arkasında ürettikleri ürünleri ve el işlerini satan kadınlar gibi İstanbul dışından gelip ticaret yapan kadınlara rastlanır (Oktar, 1998:74). Küçük çapta yapılan bu ticari faaliyetlerin dışında 1921 yılında Pera'da kendi mağazasını açarak ticaret Türk hanımları da mevcuttur (Vaka, 2003:34). *Kadınlar Dünyası*'nda yer alan bir haberden öğreniyoruz ki Sultanahmet civarında, Seyide Kemal Hanım "Hanımlar Pastanesi" adıyla bir pastane açmıştır. Yine İstanbul'da oturan yedi çocuklu Enver Hanım, şehrin çeşitli yerlerinde atölye mahiyetinde evler açarak, kadınlara asker elbisesi diktirmiş, vatana hizmetle beraber çok da kâr etmiştir. Ancak bazı dükkânları yağmalanınca bu kez yemek yapıp satmaya başlamış ve bu yemekleri abonelere göndermiştir (Çakır, 1996:296). Fotoğrafçılık da, kadınların meslek hayatında yerini almıştı. 1919'da İstanbul'da Naciye Hanım, "Hanımlar Fotoğrafçısı Naciye" adıyla kadınlara mahsus bir fotoğrafhane işletiyordu. İlk kez Yıldız'da fotoğrafhane açan Naciye (Suman) Hanım, daha sonra Beyazıt'ta mesleğini sürdürmüş, fotoğrafçılık mesleğinden geçimini sağladığı gibi fotoğrafçılık hakkında kadınlara ders vermiştir. 1923'te seyyar fotoğrafçı kadınlara da rastlanmaktaydı. *Süs* dergisinde yer alan bir yazıdan seyyar fotoğrafçı Muzaffer Hanım'ın evlere gidip fotoğraf çektiği anlaşılmaktadır (Çakır, 1996:297).

İleriki bölümlerde değineceğimiz çamaşırhane ve terzihane sahibi kadınlar da ticari faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

3.1.4. Gazeteci Kadınlar

Basında kadınlara ait imzalara dönem gazetelerinde, bazı gazetelerin çıkardıkları kadınlara yönelik sayfa ve eklerde, özellikle de kadın dergilerinde rastlamak mümkündür (Kaplan, 1998:8). Tanzimat döneminden başlayıp Cumhuriyet'e kadar çoğu kısa ömürlü olsa da pek çok kadın dergisi yayın hayatına girmiştir: *Musavver Kadın*, *Kadın* (İstanbul), *Kadınlar Dünyası*, *Güzel Prenses*, *Kadınlık*, *Siyanet*, *Seyyale*, *Hanımlar Âlemi*, *Kadınlar Âlemi*, *Kadınlık Hayatı*, *Bilgi Yurdu* *İşığı*, *Türk Kadını*, *Genç Kadın*, *Kadın Duygusu*, *İnci Diyane*, *Kadınlar Saltanatı*,

Hanım, Ev Hocası, Süs, Firuze...(Çakır, 1996:37). Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte İkdam, Tanin, Servet-i Fünun, Sabah, Millet gibi İstanbul'da çıkan çeşitli günlük gazetelerde de kadın imzaları bulunuyordu (Çakır, 1996:35).

Günümüze ilk 5 sayısı ulaşan *Şükûfezar*, sahibi kadın olan ve yazı kadrosunu tümüyle kadınların oluşturduğu ilk kadın dergisidir. 1866'da yayınlanan derginin sahibi Arife Hanım'ın yanı sıra, kendilerini baba ve koca adıyla değil, Münire, Fatma Nevber, Fatma Nigar gibi sadece kendi adlarıyla tanıtan kadınların yazıları vardı (Çakır, 1996:26). 1 Ağustos 1895'te başyazarı ve yazı kadrosunun tamamına yakını kadın olan *Hanımlara Mahsus Gazete* yayın hayatına girmiştir. Derginin sahibi Tarık gazetesi başmuharriri İbnül Hakkı Mehmet Tahir'dir. Başmuharrir olarak sırasıyla Makbule Leman, Nigar Osman, Fatma Şadiye, Gülistan İsmet gibi hanımlar görev yapmıştır (Çakır, 1996:27). Yazı kadrosundaki kadınlar, dönemin aydın-bürokrat kesiminin kızları ya da eşleri olan entelektüellerdir. Tarihçi Cevdet Paşa'nın kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye Hanımlar gibi, Harp Okulu Müdürü Osman Paşa'nın kızı Şair Nigar bint-i Osman, Ahmet Vefik Paşa'nın torunu Fatma Fahrünnisa, Hekim İsmail Paşa'nın kızı Şair Leyla, Erkan-ı Harp Feriki Abdi Paşa'nın kızı Fatma Kevser, Ahmet Cevdet Paşazade Sedad Bey'in kızı Zeyneb, Abdülhak Hamid Bey'in kızı Hamide, Binbaşı Bağdatlı Mehmed Tevfik Bey'in kızı Gülistan İsmet gibi isimler aydın-bürokrat ailelere mensupturlar (Çakır, 1996:30).

1913-1921 yıllarında çıkarılan *Kadınlar Dünyası* dergisinin yazım kadrosunun tamamının kadınlardan oluşuyor olması kadınların basın hayatının içinde önemli bir yere sahip olduklarını göstergesidir (Toksa ve Mardin, 1994:345). Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti'nin yayın organı olan *Kadınlar Dünyası*'nin sahibi Ulviye Mevlan'dır. Sürekli yazar Aziz Haydar, Emine Seher Ali, Mükerrer Belkıs, Atiye Şükran, Aliye Cevad, Sıdıka Ali Rıza, Safiye Biran, Yaşar Nezihe, Nimet Cemil, Sacide, Nebile Akif, Meliha Cenana gibi isimler yazın kadrosundadır (Çakır, 1996:82).

Mütareke yıllarında gazetelerde feminizm ve kadının durumuna ilişkin makaleler yazan kadınlara rastlıyoruz. Suad Derviş ve Nimet Cemil'in *İkdam*'daki makaleleri bu yazılara örnek teşkil eder (İkdam, 19 Şubat 1337/1921:2; İkdam, 30

Eylül 1338/1922:3). Bu dönem basınında hanım yazarlarımızın en çok dikkat çekenleri Halide Edip ve Müfide Ferit'tir. Özellikle Hâkimiyet-i Milliye ve İrade-i Milliye gazetelerinde yazmışlardır (Kurnaz, 1996).

Milli Mücadele yıllarında siyasi ve kültürel yaşamda önemli bir yere sahip olan Halide Edip'in girişimiyle kurulan ve günümüzde en önemli basın yayın kuruluşlarından olan Anadolu Ajansı, Yunus Nadi ile çalışmaları sonucu kurulmuştur. 31 Mart 1920'de Halide Edip, Yunus Nadi'ye ajans teşkilatı kurulması ve bu yolla haberlerin iç ve dış dünyaya ulaştırılmasını önerdiğinde, Yunus Nadi böyle bir teşkilatın kurulmasının gerekli olduğunu söylemişti. Anadolu'ya geçiş yolunda önerilen bu teklif, Mustafa Kemal'in onayıyla 6 Nisan 1920'de kurulmuştur (Özkaya, 1985).

3.1.5. Terzi Kadınlar

Osmanlı Devleti gibi kapalı bir toplumda kadınların doğrudan doğruya çalışabildikleri belli başlı iki meslek grubu vardı: Hizmetçilik ve terzilik. Hizmetçilik aslında bu iki grubun belli bir deneyim gerektirmeyeni ve herhangi bir vasıfsız kişinin de rahatlıkla çalıştırılabileceği bir meslekti. Maharet ve beceri isteyen terzilik ise, 20. yüzyıla girilirken vasıflı kadın üreticilerin, yani kadın zanaatkarların en önemli mesleği haline geldi (Karakışla, 2003:13). Devlet tarafından kızları meslek sahibi yapabilmek için oluşturulan eğitim programında biçki-dikiş ve benzer konulara ayrı bir önem verilerek bu meslek kadınlar için teşvik edilmişti. Bu amaçla Maarif Nezareti kendi olanaklarıyla "*Biçkinin Usul ve Tedrisine*" ilişkin iki kitap yayınlamıştır (Oktar, 1998:80).

Ekonomik açıdan güçlü olan bazı Rum, Ermeni kadınlarının Avrupa giyim ve tekstil modasını en yakından izleyen ve uygulayanlar olmaları nedeniyle, İstanbul'daki terzilerin büyük çoğunluğu yabancı ya da azınlıklardan oluşmuştur (Oktar, 1998:80). Balkan Savaşları'yla birlikte çalışma zorunluluğu ortaya çıkan yetim kızlara ve dul kadınlara el işi, dikiş ve nakış öğretilip dikiş atölyelerinde iş imkanının sağlanmasıyla birlikte azınlıkların tekelinde olan terzilik işinin Türk hanımları tarafından da yapılabileceği vurgulandı (Kıranlar, 1995:24). Siyasi otoritenin girişimlerinin yanında kadınlara iş sahaları açan bazı kadın dergileri, dernekleri ve bir takım girişimci kadınlar tarafından kurulan yurtlarda eğitilerek

yetiştirilen terzi kadınlar, özel sektörde yer almışlardır (Oktar, 1998:79). Hatta bazı kadın derneklerinin kuruluş amacı bu fikir etrafında biçimlenmiştir. Örneğin *Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği*'nin kuruluş amacı göçmen ve kimsesiz kızlar için biçki-dikiş ve Türk el sanatlarının öğretildiği bir “sanat evi” açmak ve çok sayıda kız ve kadının terzilik mesleğini uygulamak üzere eğitilmektir (Çakır, 1996:328). Bu cemiyetlerden biri olan Osmanlı *Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti* tarafından 1913'te açılan “Terzi Evi”nde kadınlara terzilik öğretilmiş ve siparişe dikiş dikilmiştir (Çakır, 1996:299).

3.1.6. Hizmetçi ve Çamaşırcı Kadınlar

Bütün varlıklı Osmanlı kadınlarının evlerinde “cariye”, “halayık”, “odalık”, “besleme”, “evlatlık”, “ahretlik”, “sütanne”, “dadı” vb. pek çok farklı isimler altında kadınlar çalıştırdıkları bilinmektedir. Aslında birbirinden çok farklı nitelikler taşıyan bu kurumlar, varlıklı Müslüman Osmanlı kadınların köle satın aldıkları veya süreli olarak istihdam ettikleri kadınları kendi evlerinde çeşitli hizmetlerde çalıştırdıklarının bir ifadesidir (Karakışla, 2003:16). Osmanlı Devleti'nde kölelik, bu sözcüğün günümüz Batılısına çağrıştırdığı alçaltıcı çağrışımından bağımsızdı. Osmanlı ailesinde kadın köle, ister odalık, ister kalfa olsun hane halkının kabul gören bir üyesiydi; hane halkının üyesi olduğu sürece ve çoğu zaman sonrasında da gözetilip, kollanıyordu (Davis, 2006:116). Bahsettiğimiz bu yapılanma, 19. yüzyıl sona erdiğinde özellikle Tanzimat'la birlikte köleliğin kaldırılmasından sonra zayıf düşmüş, günün ekonomik ve toplumsal gelişmeleri neticesinde tasfiye olma sürecine girmiştir. Artık çeşitli isimler altında ev hizmetlerinde çalıştırılmakta olan kadın kölelerin yerini Batı'da da örneklerine sık rastlanan aylıklı hizmetçiler ve gündelikle çalışan temizlikçi veya çamaşırcı kadınlar almaya başlamıştır (Karakışla, 1999:16).

Hizmetçilik, 19. yüzyılda Avrupa'da etkin ve yaygın bir şekilde uygulanan bir ücretli kadın mesleği idi. Ancak ev-içi ve ev-işi ağırlıklı yönüyle, hizmetçilik Osmanlı Devleti'nin şehirli yaşam koşullarına da oldukça uygun görünüyordu. 1870'lerden başlayarak kalburüstü Osmanlı evlerinde de hizmetçiler görülmeye başlandı. Avrupaî yaşam tarzı sürmek isteyen Osmanlı aydınlarının ve seçkinlerinin evleri artık köleler değil, ücretli hizmetçiler tarafından çekip

çevriliyordu. Zamanla ev işlerinde hizmetçi kullanmak fikri orta sınıf Osmanlı ailelerine bile yabancı gelmemeye başladı. Osmanlı'nın son döneminde İstanbul'da hizmetçisi olmayan kalburüstü ev kalmamış gibiydi (Karakışla, 2002:46). Mütareke İstanbulunda esaret koşulları altında yaşanan Avrupa etkisi ve onun yarattığı geçici Avrupaî modalar, hizmetçi sahibi olmak fikrini itibar belirtisi haline getirmişti. Dahası hizmetçi sahibi olmak kalburüstü ve elit bir yaşam sürmenin de en önemli ölçütlerinden birisi haline gelmişti (Karakışla, 2002:46).

Ev hizmeti için çalışan bir diğer grup ise çamaşırcı kadınlardır. İstanbul'da çamaşır yıkama işleri çoğunlukla evlerde yapılırdı. Varlıklı aileler ise, evin hizmeti dışında, çamaşırlarını yıkatmak için ya kadın tutuyorlar ya da şehrin her yanında bulunan küçük çamaşırhanelere gönderiyorlardı. Bunların dışında sadece ütü yapan ütücü dükkânları da vardır. Bu işletmelere sahip kadınlar olduğu gibi burada işçi olarak çalışanlar kadınlar ve bir çamaşırhaneye bağlı olarak evlerinde çamaşır yıkayarak geçinen fakir dul hanımlar da vardı. Çoğunlukla kentin en yoksul mahallelerindeki küçük barakalarda yaşayan bu kadınlar evlerinde çamaşır yıkama külfetinden kurtulmak isteyen ailelerin, yatılı okulların, otellerin ve bekârların çamaşırlarını yıkıyorlardı (İkdam, 12 Kânûn-i sân'î 1338/1922:4).

3.1.7. Temizlik Görevlisi Kadınlar

1921'de sokaklarda temizlik görevlisi Türk kadınlarına rastlamak mümkündür. Peçesiz, gri pantolon giyinmiş sokakları süpüren Türk kadınları, İstanbul'un neredeyse tek temizlik görevlileridir. Demetra Vaka, çoğu genç olan bu kadınların, Mütareke İstanbulunda durmaksızın yerleri süpüren bir görüntü sergilediklerinden bahsetmiştir (2003:12-13).

3.2. İstanbul Basımına Göre Hayatın İçinde Kadın

Sosyal yapının değişimiyle birlikte Mütareke İstanbulunda yalnız başına bir kadının sokakta bulunması olağan hale gelmişti. Giyim kuşamda, ev içinde daha az baskı altında bulunan kadın, ev dışına çıkışlarında bazı yeni özgürlüklerini kullanmaya başladı (Caporal, 1982:148). Kadınlar çarşaf giymeye devam etmekle birlikte özellikle peçe takma âdetini yavaş yavaş terk etmeye başlamaları bu döneme ait önemli bir adımdır. Toplumun geneli için geçerli bir durum olmasa da Türk hanımları artık peçelerini başlarının arkalarına doğru atarak dolaşmaya

başladılar (Vaka, 2003:111). İşgalden sonra Türk hanımlarının yabancı kadınlarla karşılaşmaları; onların tavır ve davranışlarını örnek almaya, kılık kıyafetlerini taklit etmeye başlamaları kadının statüsündeki değişime yol açan önemli bir etkidir (Orga, 1999:185).

Peçeye ve gençlerin hiç yalnız gezmelerine rağmen Meşrutiyet'ten sonra kadınların halka açık yerlerde, parklarda, piknik yerlerinde, tiyatrolarda, düğünlerde ve benzeri yerlerde bulunmaları daha kolaylaşmıştı (Duben ve Behar, 1998:114). Ancak değişen bu durumu geleneksel zihniyetin hemen kabul etmesi mümkün olmamış, pek çok sorun da beraberinde yaşanmıştır. Toplumsal yaşama katılmaya başlayan kadınların, en çok yakındıkları konular, ulaşım araçlarından eğlence yerlerine dek, cinsiyet ayrımının korunmasına yönelik uygulamalar ve kendilerine yapılan uygunsuz davranışlardı. *Kadınlar Dünyası*'nda kadınların bu tür davranışlardan duydukları rahatsızlık sık sık dile getirilmiştir:

“Bir parça iyi giyinen kadın, bir parça serbest olan hanım ve iyi söz söyleyen hatta müdâfaa etmesini bilen bir genç kız, onlarca namussuz ve ahlaksızdır. Fakat asıl hafi ahlakı, namusu, dini bilmeyen fakat en âlim geçinen bu kısım, en çok kadınlara tecavüz ve taarruz edenlerdir. Hatta zevciyle ve biraderiyle giden kadın, bunların dillerinden ve taarruzlarından kurtulamaz. Attığımız her hatvede bunlardan birine muhakkak tesadüf edeceksiniz. Hele yalnız veya refikalarımızla birisiyle bulunduğunuz dakikada kabil değil, bunların tecavüzlerinden masun kalabilirsiniz. Vapur iskelelerinde, tünelde, şimendüfer bekleme mahallerinde, çarşıda her yerde... Adi tecavüzlerine de tahammül edeceksiniz” (Çakır, 1996:169).

Kadını canından bezdiren tacizler, tünelde, vapurda kadının çarşafını kesmeye kadar ileri gitmekteydi. Bu olaylar kadını o denli bıktırmıştı ki, çözüm için kırbaç taşımayı düşünen kadınlar olmuştu (Çakır, 1996:169).

3.2.1. Tramvayda

Kadınların toplumsal yaşamda yakındıkları konulardan biri tramvay, tünel, vapur, lokanta, tiyatro gibi kamuya açık yerlerde cinsiyet ayrımının gözetilerek, ayrı bölümlere oturtulmaları ya da tahta bir perdeyle erkeklerden ayrı tutulmalarıydı. Müslüman kadınların kocalarıyla birlikte tiyatroya gitmelerine ve birlikte oturmalarına “İslamiyet’e aykırı” gerekçesiyle izin verilmemesine karşın, yabancı bir kadına kocasıyla birlikte oturma hakkının tanınması eleştiri konusu olmuştur. Devlet dairelerinde kadınla erkeğin yan yana çalışmalarına izin verilmesine

rağmen bu tür uygulamaların işyeri dışında sürmesi anlamsız bulunuyordu (Çakır, 1996:171).

Mütareke yıllarında Şirket-i Hayriye, Tünel İşletmeleri ve yolcu trenleri gibi toplu taşımacılığın gerçekleştiği yerlerde Müslüman kadına yönelik engelleyici ve ayrımcılık sergileyen bu uygulamalar devam etmektedir. Hıristiyan kadınlar erkeklerle aynı bölümde otururken Müslüman kadın için bu söz konusu değildi (Vaka, 2003:94). Kendilerini her türlü hak ve özgürlükten mahrum bırakan düzenin değişmesini isteyen kadınlar, bunun eski yaşam tarzının zamanın değişen koşullarına göre biçimlenmesiyle mümkün olabileceğini düşünüyorlardı (Çakır, 1996:162).

3.2.2. Sinema ve Tiyatroda

Avrupaî yaşam tarzı şehirli insanların eğlence anlayışlarında da değişiklikler yaratmıştır. 19 yüzyılın sonlarına doğru toplum yaşamında yeni oluşumlar ortaya çıkmıştı. Geleneksel kültürün ürünü olan kahvelerin yerini tiyatro, pastane, Boğaziçi, adalar gibi yeni yaşam alanları ve üslupları almaya başlamıştır. Yıldız Sarayı'ndaki tiyatro binasında, yabancı opera, operet ve tiyatro oyunları sahneleniyor, konserler düzenleniyordu (Demirel, 1999:36). 20. yüzyılın önemli icatlarından sinema da yeni eğlence anlayışı arasında yerini almıştı. Toplumsal yaşama katılan kadınların da sinema, tiyatro ve gazinoya gittiği görülmekle birlikte sinemalara kadın ve erkekler ayrı ayrı gidiyorlardı. Kadınlar için ayrı bir gün belirlenir veya birkaç gün önceden kadınlar matinesinin hangi gün olacağı duyurulurdu (Ünüvar, 1990:124). Her yerde kadınlar için gözlenen kısıtlamalar burada da geçerliydi (Oktar, 1998:53). 1919 yılında İstanbul başta olmak üzere ülkenin birçok şehrinde sinemalar çoğalmaya ve salonları kalabalıklaşmaya başlamıştı. Mayıs 1921'de, İstanbul'da, yaklaşık 32 daimi ve 12 geçici sinema salonu vardı ve sayıları giderek artıyordu (Deaver, 1995:227-228). *Kadınlar Dünyası* dergisinin 9 Nisan 1921 tarihli ilanında Divan Yolu Sinema Salonu'nda kadınlara ait bir tuvalet bulunduğu belirtilerek kadın erkek herkes sinemaya davet edilmiştir. Kadıköy'de Kuşdili Gazinosu sahibi ise dergiye verdiği ilanda tüm kadınları çay bahçesine çağırarak, bahçede kanto, ince saz programının olduğunu belirtiyordu (Çakır, 1996:168).

Kadınlar ve erkeklerin sinemalara birlikte gitmeleri ilk kez 1921’de söz konusu olmuştur. Alemdar Sineması büyük boy bir afişle “Hanım Efendiler ve Beyler Birlikte” ibaresini belirtmiştir (Ünüvar, 1990:125). Ancak bu toplum için kabul edilmesi kolay bir durum değildi ve gittikçe artmakta olan ahlaksızlığın bir nedeni olarak görülüyordu:

“Kimse inkâr edemez ki İstanbul müthiş bir buhran-ı ahlak içinde bulunuyor. Bu buhranın teşeddüdü demek, önüne geçilemeyecek kadar sarı ve ber mevî muhakkibir maraz-ı ictimainin zuhuru demektir.

Hakikati söylemek icab ederse İstanbul istikbalin en büyük tehlikesine göğüs gerecek metanet ve resanet-i ahlâkıyeyi yavaş yavaş gayb ediyor. Hele sinema ve tiyatrolar gibi umumi eğlence mahallerinde son zamanlarda meşhud olan ve haysiyet-i diniye ve nefis-i milli ile gayr-i kabil telif bulunan ahval cidden badi-i endişedir” (Tevhid-i Efkâr, 25 Haziran 1337/1921:4).

Sinema ve tiyatrolara kadınlarla erkeklerin bir arada oturmaları eleştirilen nokta olmuştur. 1920’de Beyoğlu’nda bir kadının erkeklerle birlikte film izlemek için erkek kılığına girdiği ve sinemaya girerken durumun fark edilip tutuklandığı hatırlatılarak kadınların bu tavırları ahlaksızlık olarak kabul edilmiştir:

“İstanbul’un serbest bir muhutinde şark ve garp terbiyesiyle büyümüş, fakat her iki terbiyeyi de ma-tessüf hazm edemeyerek mütereddi kalmış bulunan bir hanım sinemada bir filmi erkeklerle birlikte temaşa etmek arzusuna mağlub olmuş, fakat şapka giymeye ve bir madam kıyafetinde gitmeğe cesaret edemeyerek günün birinde erkek elbisesiyle sinemanın kapısından girerken zabıta tarafından derhal tevkif edilmişti. Şu vakıa pek mükemmel bir mukayesedir. “Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer!” derler” (Tevhid-i Efkâr, 25 Haziran 1337/1921:4).

Yaşanan bu türlü olaylar ve tepkiler nedeniyle Polis Müdüriyeti’nce bazı sinemalar için kısıtlamalar getirilmişti (Tevhid-i Efkâr, 21 Temmuz 1337/1921:3).

Bu kısıtlamaların nedenleri ise şöyle izah edilmiştir:

“Bizim fesadımız İslam hanımlarının eğlencelerinin külliyyen menî ve maruzlarımızın dedikleri gibi kafesler arkalarına habs edilmeleri değil bilâkis adâb-ı milliye ve anânat-ı kadimemize riayet etmek şartıyla gezip eğlenmelerinin teminidir ki bu da ancak Müslüman ve Türk kadını namı altında bir takım gayr-i layık harekâtı icra da be’s görmeyen bazı bedbaht kadınların münasebetsiz evzâ’ dolayısıyla bütün Müslüman kadınlığın elim bir su-i nazar altında kalmalarına meydan vermemekle kâbildir” (Tevhid-i Efkâr, 17 Temmuz 1921:4).

3.2.3. Park ve Bahçelerde

Park ve bahçeler İstanbul halkı için gezinti ve mesire yerleri olarak oldukça önemlidir. 1920'lerde İstanbul'da dört tane büyük park alanı vardı. Suriçi'ndeki Gülhane ve Fatih Parkı, Sultanahmet Meydanı ve Üsküdar Parkı'nda Türk kadınları akşam üzerileri aileleriyle yürüyüşe çıkarlar; bütün uluslar bu parklarda ve meydanlarda uzun saatler boyunca yürümek ve oturmaktan hoşlanırlardı (Deaver, 1995:228-229). Kadınların aileleriyle gidebildikleri bu alanlara Mütareke yıllarında evli olmayan çiftlerin birlikte gitmeye başlamaları tepkilere neden olmuştur:

“Beyoğlu civarında bağçe, tiyatro ve sinemalar gibi eğlence mahallerine giden hanımlarımızın bilhassa agyar erkekleriyle yan yana oturmalarını diyanet-i İslamiye ve adet-ı ictimaiye ve milliyemize muvafık bulmayarak bu babda serî'u müessir tedabir ittihazı hususunda Polis Müdürü Esad Bey Efendi'nin nazar-ı dikkatini celb eylemiştir” (Tevhid-i Efkâr, 4 Temmuz 1337/1921:4).

Tepkilerin giderek artması nedeniyle Polis Müdüriyetince Müslüman kadınların Beyoğlu ve Kadıköy'de tiyatro, sinema, park ve bahçelere birlikte gitmeleri ve Kadıköy'de park ve bahçelerde Müslüman kadınlarla erkeklerin bir arada oturmaları yasaklanmıştır:

“Müslüman kadınlarının Beyoğlu ve Kadıköy'ünde tiyatro ve sinema ve bağçelere erkeklerle birlikte gitmeleri aleyhindeki neşriyatımız makamat-ı iadesince nazar-ı dikkate alınarak bir iki gün mukaddim Beyoğlu tiyatrolarına Müslüman hanımların erkeklerle beraber girmeleri men edildiği gibi dünden itibaren de Kadıköy'deki Mısırlıoğlu ve Papazın Bağı nam bağçelerde hanımların erkeklerle bir masa etrafında oturmalarının men edildiğini kemal-i şükranla istihbar ettik. Bu musib kararlarından dolayı Polis Müdür-i Umumîsi Esad Bey'e ahlâk-ı umumîye namına tebrik ederiz” (Tevhid-i Efkâr, 17 Temmuz 1337/1921:4).

Yasaklamalara rağmen bu durumun devam ettiğini görüyoruz. Milli ve ahlaki değerlere uymayan, kadınlarla erkeklerin bir arada bulunduğu bu ortamların kadınlar kadar çocuklar ve gençleri de olumsuz etkilediği belirtilerek, kadınlarla erkeklerin buralara beraber gitmelerine mani olmak gerektiği yönündeki yazılar yasaklamayı izleyen günlerde devam etmiştir. (Tevhid-i Efkâr, 21 Temmuz 1337/1921:3). Yasaklamaların çıkmasında okurlardan gelen mektupların etkili olduğunu ve alınan kararların desteklendiğini görmekteyiz (Tevhid-i Efkâr, 12 Temmuz 1337/1921:3; Tevhid-i Efkâr, 25 Temmuz 1337/1921:3).

3.2.4. Tiyatro Sahnesinde

Meşrutiyet döneminde Türk kadınının ilk defa tiyatro sahnesine de çıktığını görüyoruz. Bu zamana kadar genellikle Ermeni ve Rum kadınları sahneye çıkıyordu. 10 Kasım 1918’de Behire, Memduha, Beyza, Refika, Afife isimli genç kızlar Dârülbedâyi’ye (konservatuar) girmişlerse de, daha sonra bunların bir kısmı ayrılmış, Afife ve Refika hanımlar stajyer olarak sahne gerisinde çalışmışlardır. İlk defa 1920 tarihinde Afife Hanım “Jale” takma adıyla Kadıköy’de Apollan Tiyatrosu’nda sahneye çıktı. Bu girişim Müslüman ahlakına aykırı bulunduğundan mahkemeye verilen Afife Hanım, tiyatronun etkili kişilerinin araya girmesi sonucunda yargılanmadı (Caporal, 1982:149). Müslüman kadının sahneye çıkmasını yasaklayan Dâhiliye Nezareti’nin, Polis Müdüriyeti’ne ve Şehremaneti’ne bildirisi şu şekildedir:

“Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
Dâhiliye Nezaretinden Polis Müdüriyetine ve
Şehremini Âlisine

İslam kadınlarının tiyatro sahnelerine çıkarılması için teşebbüste bulunduğu haberi verilmesi üzere bu durumun hükümetçe ahkâm-ı diniye ters olduğundan dikkate alınmayacağı, şayet kadınların tiyatro sahnelerine çıkarılmasına yönelik bir teşebbüs olursa görevli zabıtlar tarafından sorgulanacaktır.

3 Teşrin-i Evvel 1336/ 3 Ekim 1920”

(Aktaran: Oktar, 1998:78).

Bir Türk tiyatro şirketinin müdürü bu yasağın mantığına karşı kinayeli bir yaklaşımla, “Yetkililer ahlaksız bir hayat sürdüren kadınlara izin belgesi veriyorlar, hatta bu belgeler Halk Sağlığı İdaresi’nin doktorları tarafından imzalanıyor. Böyle bir durumda, ahlaksızlık için verdikleri izni, nasıl oluyor da sanat için vermiyorlar, anlamıyorum” diyordu (Kaplan, 1998:30). Yasaklamalara rağmen 1921’de yeniden sahneye çıkan Afife Jale, “Tatlı Sır” ve “Odalık” oyunlarında polis baskını ile karşılaştı. Garip bir rastlantı ve çelişki olarak Afife Hanım, üniversitede kız ve erkek öğrencilerin birlikte eğitim görmeye başladıkları gün sahneden indirildi. Ve Cumhuriyet’e kadar Dârülbedâyi’nde hiçbir Müslüman kadına rol verilmedi (İnan, 1984:99). Cumhuriyet döneminde bizzat Atatürk’ün isteğiyle sahneye çıkma işi Bedia Muvahhit’e kısmet olacaktır (Kurnaz, 1997:137-138).

3.2.5. Alışverişte

Geleneksel yapı içinde kadının alışverişi, kira veya bohçacı denilen gezici satıcı kadınların getirdiği öteberi ile sınırlıydı. 19. yüzyılda arabanın gelişiyle birlikte birçok üst zümre ve hatta saray kadını arabayla çarşıya gitmeye başlamış ve dışarıda güzel bir gün geçirmenin yanı sıra çeşit çeşit mal görme şansını yakalamıştı (Davis, 2006:153,163). 19. yüzyılın son yıllarında Osmanlı kadını, eski İstanbul çarşısıyla sınırlı kalmamış, Galata ve Pera'daki dükkânlarda alışveriş yapmaya başlamıştır. Mütareke yıllarında kadınların her türlü ihtiyaçları için alışveriş yapmaları normal bir durumudur. Evinin erzak ihtiyacından, yakacak ihtiyacına kadar alışveriş yaptıkları görülür (Orga, 1997). Zaruri ihtiyaçların dışında Pera'daki mağazalarda alışveriş yapan ya da çalışan Türk kadınlarına rastlamak mümkündür (Vaka, 2003:31-33).

3.2.6. Sporda

Kadınlar Dünyası'nda yer alan bir ilanda “Daima çalışmak ve asla dinlenmemek hiç kimseye yaramaz” diyen kadınlar, spor yapmanın önemini vurguluyor, bu amaçla bir kadınlar kulübünün kurulmasını öneriyorlardı (Aktaran: Çakır, 1996:173). 1921'de kadınlara jimnastik dersleri veren, tenis, kürek çekme, yüzme, bisiklet, binicilik ve eskrimi kadınlar için ideal spor olarak gören Selim Sırrı'nın (Tarcan) adresi *Kadınlar Dünyası'nda* yayımlanmıştır (Çakır, 1996:173).

3.3. Kadın ve Eğitim

Kadınların eğitim ve öğretimine yönelik gelişmeler Tanzimat'tan sonra önem kazandı. 1842'de Avrupa'dan getirilen ebe kadınların Tıbbiye'de verdikleri kurslarla başlayan süreçte 10 Müslüman ve 26 Hıristiyan ebeye diploma verilmiştir. 1858'de ilk kız rüştiyesi ve 1864'de Kız Sanat Okulu açılmıştır (Arıkan, 1994:324; Güzel, 1985:858). İlk kız rüştiyesi İstanbul Sultanahmet'te Cevri Kalfa İnâs Rüştiyesi adıyla açılmıştır. 1820'den 1850'li yıllara kadar sibyan mektebi olan okul 1858'de yalnız kızlara ait rüştiye haline getirilmiştir (Aydıngör, 2006:63-64).

1870'lerden itibaren Müslüman kızlar için çoğu pratik eğitim (ebelik gibi) bazıları da genel eğitim veren birçok okul açılmıştı (Duben ve Behar, 1998:235). Kız rüştiyelerin artmasıyla birlikte bu okullara personel temini giderek ciddi bir sorun

oluşturdu. Kadın ve erkeğin bir arada bulunmasına hala sert bir biçimde karşı çıkıldığı için, kadın öğretmen kadrosu yetiştirme zorunluluğu doğdu. Bu sağlanıncaya değin kız rüştiyelerine yalnızca temiz karakterli yaşlıca erkek öğretmenler atandı (Davis, 2006:65). 1870 yılında bu duruma bir çare olarak İstanbul'da bir kız öğretmen okulu (Darülmuallimat) açıldı. Öğretim süresi üç yıl olan bu okul, mezunlarına yeteneklerine göre Sıbyan Mektebi ya da Rüştiye öğretmenliği diplomaları vermiştir (Arıkan, 1994:324). 1875 yılında Üsküdar'da, sonradan İstanbul Kız Koleji adını alan bir Amerikan koleji açıldı. Başlangıçta yalnızca azınlık ailelerinin kızları bu okulda okuduysa da 19. yüzyılın son yıllarında üç Türk baba, kızlarını bu okulda okutabilmek için II. Abdülhamid'in tepkisine göğüs gerdi. Hepsi de üst zümre ailelerinden gelen bu kızların ilki, annesi bir saraylı, babası ise orduda bir albay olan Gülistan İsmet'ti; ikincisi, bir saray kâtibinin kızı olan Halide Edib ve üçüncüsü, önemli bir devlet görevlisinin torunu olan Nazlı Halid'di. 1877'de Midhat Paşa'nın girişimleriyle ilk kız sanayi mektebi kuruldu. Midhat Paşa bu tarz eğitim veren bir okulu ilk kez 1865'te, Tuna Vilayeti valisi olduğu sırada Rusçuk'ta yetim kızlar için açmıştı. Avrupa'dan ithal edilen makinelerle ordu için giysi dikmeleri öğretiliyordu. İstanbul'a döndüğünde Rusçuk'taki okulun bir benzerinin kurulmasında etkili oldu. Bu okulda kızlar silahlı kuvvetler için sargı bezi ve iç çamaşırı imal eden Yedi Kule fabrikasında çalışmak üzere yetiştiriliyordu (Davis, 2006:66). 1911 yılında kız öğrenciler, rüştiyenin bir üst basamağı olan idadilere girebildiler. İstanbul Darülfünunu kadınlara kapısını 1916'da açtı (Davis, 2006:70). Aslında kadınların yüksek öğrenimde yer almaları Meşrutiyet döneminde başladı. 5 Şubat 1914'te İstanbul Darülfünunu'nda, kızlara yönelik haftada 4 gün olmak üzere dersler (kadın hakları, ev bilgileri, tabiat, sağlık, tarih, pedagoji vb.) veriliyordu (Demircioğlu, 2007:9). Fakat bu eğitim, üniversite içinde bir harem dairesi şeklinde tatbik edilmiştir. Öğleden önce erkek öğrenciler okuyor, öğleden sonra erkek öğrenciler çıkınca kızlar derse giriyordu. Kız üniversitesi "İnâs Darülfünunu" diye adlandırılmıştır. Coğrafya, tarih, kimya, edebiyat ve felsefe bölümlerine kabul edilen kadınlar derslere çarşaf ve yüzleri açık katılıyorlardı. O yıllarda hukuk eğitimini tamamlayan İsmail Hakkı (Sunata), Mart 1919'da hukuk birinci sınıfta üç kız öğrenci olduğunu belirtir (2009:23). Caparol'ın verdiği bilgiye göre ise

kızların hukuk fakültesine yazılmaları 1921-1922 yıllarında gerçekleşmiş ve dört kız kayıt olmuştur. Bunlardan biri olan Süreyya Ağaoğlu, kayıt için başvurduğunda Dekan'ın kendisine ancak iki genç kız daha başvurusunun kabul edileceği söylenmesi üzerine Ağaoğlu, üç kız öğrenci daha bularak Hukuk Fakültesi'ne kabul edilir (1982:620). Tıp fakültesi ise kızlara kapısını henüz açmamıştı (Sunata, 2009:23).

Bu gelişmelere rağmen kızların yüksek öğrenimde yer almalarına tepkiler devam ediyordu. Mart 1919'da Damat Ferit Paşa Kabinesi'nde çeşitli din adamları bulunmaktaydı. Bu kişiler Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin başı çekmesiyle, İstanbul Darülfünunu'na karşı olumsuz bir propaganda kampanyası başlattılar. Gerekçeleri, kız ve erkek öğrencilerin aynı yapı içinde öğretim görüyor olmalarıydı. Oysa kızlar ve erkekler ayrı ayrı ders görmekteydiler, erkeklerin dersleri sabah, kızların ki ise öğleden sonra yapılıyordu. Bu kadarı bile muhafazakârlar için çok fazlaydı. Üniversiteyi, standartları dine ve ahlaka aykırı olduğu gerekçesiyle kapatmakla tehdit ettiler (Criss, 2007:46). Kız ve erkek öğrencilerin bir arada bulunmaları, akademik bir ortamda bile olsa iyi karşılanmıyordu. İzmir'in işgal edildiği gün Darülfünun'da gerçekleştirilen konferanslara kız öğrencilerin erkeklerle bir arada katılmaları tepki çekmiştir. Müdür-i Umumi Naim Bey'in karşı koymasına rağmen, Maarif Nazırı Ali Kemal Bey'in izniyle kız öğrenciler konferansa katılabilmişlerdi. Bu olay sonucunda Naim Bey görevinden alınmıştır (Sunata, 2009:31-32). Kız ve erkek öğrencilerin birlikte ders işlediği sınıflar ancak 1921'de açılabilmiştir. Bu sınıflarda kızlara sadece derslerde peçelerini kaldırma izni verilmişti (Unat, 1979:19).

İstanbul'da diğer dönemlerde olduğu gibi Mütareke yıllarında da, farklı ulusal cemaatlerin kendi okul sistemlerine sahip olduğunu görüyoruz. Türkler, Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler olmak üzere başlıca dört ulusun okulları mevcuttu. Aralık 1920 ile Mayıs 1921 tarihleri arasındaki verilere göre gelişmeye başlayan Türk devlet okulları, gerek örgütlenme gerek ders programları bakımından Avrupa temeline dayanan bir sistem takip ediliyordu. (Black, 1995:320,325).

II. Mahmut zamanında başlayan Avrupa'ya öğrenci gönderme anlayışı Mütareke yıllarında devam etmiştir. Yeni öğrenci göndermek mümkün olmadıysa da orada bulunan Türk öğrencilerin durumu için bir komisyon oluşturulmuştu:

“Avrupa’da ve bilhassa Almanya’da tahsilde bulunan hükümet talebesinden son seneler zarfında derece-i tahsilleri teftiş edilememiş olduğundan bu mesele ile meşgul olmak üzere maarif nezaretinde bir komisyon teşekkül etmiştir. Bu komisyonda ticaret ve ziraat nezaretiyle nafia nezareti tarafından da birer memur bulunmaktadır” (İkdam, 9 Mayıs 1336/1920:2).

Savaş yıllarında gönderilen öğrencilerin bir kısmının geri çağırılmış olmasına rağmen aralarında kadınların da olduğu öğrenciler eğitimlerine devam etmişlerdir (Tevhid-i Efkâr, 2 Kânûn-i sân’i 1337/1921:3). Bunlardan biri olan Safiye Ali Hanım tıp eğitimi alarak ilk Türk kadın doktoru olarak 1921 Haziranında İstanbul’a geri dönmüştür:

“İlk tabibemiz Doktor Safiye Ali Hanım. Almanya’da tababet tahsil ederek memleketimizin ilk kadın doktoru olmak şerefini kazanan Ali Paşa’nın kerimesi Safiye Ali Hanım’ın evvelki gün İstanbul’a geldiğini yazmıştık. Safiye Hanım, idadi tahsilini Amerika Kolejinde yapmış ve Almancayı dahi orada öğrenmiştir. Tababet tahsiline ilk defa Bavyera’nın Vurtzburg Darülfünununda başlamış orada iki buçuk sene teşrih, hayvanat, nebatat, hikmet, kimya-ı uzvi ve gayr-ı uzvi tahsil etmiş ve muhtelif kliniklerde de asistanlık etmiştir” (Tevhid-i Efkâr, 20 Haziran 1337/1921:1).

Safiye Hanım’dan sonra Bedriye Hanım ve Semiramis Hanım (Tezel) Almanya’da, Hayrünnisa Hanım İngiltere’de tıp eğitimi almışlardır. 1922 yılında yedi genç kızın İstanbul Haydarpaşa Tıp Fakültesi’ne kaydolmasıyla Türkiye’de doktor hanımlar yetiştirilmeye başladı (Caporal, 1982:618).

3.4. Kadın ve Siyaset

Kadınların siyasetin içinde var olmaları II. Meşrutiyet ve sonrasındaki yıllarda söz konusu olmuştur. Tanzimat sonrasında yardım amaçlı cemiyetler oluşturmaya başlamalarına rağmen Meşrutiyet hareketiyle birlikte siyasal etkinliklere katıldılar (Kaplan, 1998:36).

İttihat ve Terakki Partisi başa gelmeden önce kadınlar bu grubun içinde eşlerine, babalarına, kardeşlerine destek vermişlerdir. Genç Türklere yardım eden kadınların [Zişad Hanım gibi] yanında, yabancı dillere çeviri yapan, 1908’de Selanik’te Jön Türklerin renklerini yansıtan “Kırmızı-Beyaz” adında devrim komitesi kuran kadınlara rastlanmaktaydı (Unat, 1979:17). Partideki haberleşmeyi

sağlayan, bilgi taşıyan kadınların çalışmaları parti tüzüğü oluşturulurken göz ardı edilmemiştir. Tüzükte cemiyetin kadın ve erkekten oluştuğu, kadınların erkekler gibi partiye üye olabilecekleri hatta sorumluluk yüklenebilecekleri belirtilmiş olmakla birlikte II. Meşrutiyet döneminde kadınların siyasi yaşama katılması için pek fazla çalışma görülmemiştir (Caporal, 1982:152). Sınırlı da olsa siyasal hayatla ilgilenen kadınların olduğunu görüyoruz. Fatma Aliye Hanım'ın kız kardeşi Emine Semiye Hanım Osmanlı Demokrat Fırkası'nda ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde faal bir üye olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca Islahat-ı Esasiye Osmaniye Fırkası'nda başkan Şerif Paşa'nın eşi Prenses Emine'ye rastlıyoruz. Bu dönemde daha çok partilere bağlı olarak çalışan kadın dernekleri kurulmuştur. Birçoğu kadın haklarını savunmaktan çok yardım kurumu olarak çalışan derneklerin yanında *Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti* gibi gerçek kadın dernekleri de kurulmuştur. 1913'te 50 üyesi bulunan bu cemiyetin üyeleri arasında yabancı kadınlar da vardı (Güzel, 1985:861).

Türk kadınının aktif olarak siyasetin içinde bulunduğu yıllar I. Dünya Savaşı yılları olacaktır. Kurtuluş mücadelesinin içinde yer alarak, cephe gerisinde askerlere ve asker ailelerine yardım amacıyla dernekleşerek faaliyetler gösteren Türk kadınları, I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin uğradığı yenilgi ve bunu izleyen büyük siyasal bunalımın sonucunda, ülkenin siyasal yaşamına ve kamu sorunlarına ilgi duymaya başladılar. 29 Kasım 1918'de Kuva-yı Milliye'nin ortak amaç için bütün kurumları bir araya getirmek üzere düzenlediği Milli Kongre'ye katılan 50 örgütün 16'sının çeşitli amaçlarla kurulmuş kadın derneklerinin olması bunun göstergesidir (Türkmen, 2002). İşgaller karşısında Anadolu kadını gerektiğinde silahı ile cephede yer almış, gerektiğinde geri hizmetlerde bulunarak mücadelenin bire bir içinde olmuştur. İstanbul'daki milli duyarlılığı yüksek kadınlar da mücadelenin farklı bir boyutuyla içinde yer aldılar (Kaplan, 1998: 82, 220). Çeşitli çalışmalarıyla hitabet yeteneklerini geliştirmiş kadınlar, büyük mitinglerde milletin sözcüsü oldular (Adivar, 1987:29-31). Örneğin, İzmir'in Yunanlılarca işgalinden hemen sonra, 19 Mayıs 1919'da, Fatih Meydanı'nda Halide Edib ve Mediha Hanım, 50.000 kişinin katıldığı mitingde söz aldılar. İki kadın konuşmacıda Türk halkını kendine güvenmeye çağırdı. İ. Hakkı Sunata, Halide Hanım'ı Fatih Mitingi'ni şu şekilde tasvir eder:

“Halide Hanım çarşafı ile balkondan konuşmasına başladı. Gerçekten acıyı içten duyan bir insan olarak oradaki halkın da duygularını dile getirdi. Birçok insan kendini tutamıyor, gözyaşlarını döküyordu. Heyecan ve teessürünü tutamayanlar, her türlü fedakârlığı ve ölümü göze alarak çarpışacaklarını acı acı bağırırlar, kaynaşmayı bir kat daha arttırıyor, kadınlar içinde telaş ve endişe uyandırıyor” (Sunata, 2009:34).

Ertesi gün Üsküdar’da, *Asri Kadınlar Cemiyeti* adına Sabahat Hanım ve Naciye Hanım konuşmalarıyla halka cesaret vererek, bu hareketin yanında olduklarını gösterdiler (Caporal, 1982:167). Bu mitinglerin en önemlilerinden olan 23 Mayıs 1919’da düzenlenen Sultanahmet Mitingi’nde, Halide Edib Hanım konuşmasıyla halk üzerinde büyük etki yaptı. Buradaki konuşmasından sonra hakkında yakalanma emri çıkan ve eşi Adnan Bey ile Anadolu’ya geçen Halide Edib Hanım, ünlü bir kadın yazar ayrıca siyasal bir lider olmasının yanında öğretmenlik yapan ilk Türk kadınlarından. 1917’de Beyrut’ta, Şam’da kız okulları açmış, burada müfettişlik yapmıştır. 1918-1919’da Darülfünun’da dersler veren Halide Hanım, gazete ve dergilerde yazılar yazarak yeni toplumsal yaşama kadınların uyum sağlamalarına yardım etmek için *Taâl-i Nisvan Cemiyeti’ni* kurmuştur. Anadolu’ya geçtikten sonra cephede görev alarak Başçavuş rütbesi aldı ve TBMM Hükümeti kurulduğunda Maarif Bakanı görevini üstlendi (Adıvar, 1987). Amerikan lisesinden mezun olan Halide Edib’in başarıları o dönemde yabancı basında da yer almaktaydı:

“Londra 18 Nisan __ Halide Edib Hanım Mustafa Kemal Paşa kabinesinde Maarif Nazırlığına tayin edilmesi harp neticesi olarak Türk kadınlarının seriyen iktisab-ı hürriyet ettiklerine alamet olmak üzere telakki edilmektedir. Harp zamanında ilk defa Hilal-i Ahmer’e mensup olan Türk hanımlarına hasta bakıcı olarak askeri hastanelerine girmek için mezuniyet verilmiştir. Türk hanımları büyük bir dirayet göstermişler ve bu suretle kendilerinin darülfünunlara girmeleri için bir tarik keşad edilmiştir. Pek yüksek bir irfana malik olan Halide Edib Hanım Abdülhamid saninin muhalefetine rağmen İstanbul’daki Amerika mektebinde tahsil görmüştür. Mektebi idare eden doktor (Mari Viles) ve İstanbul’daki Amerika diplomatları Halide Edib Hanımla ziyade bir alakadar olmuşlar ve kendisini bu suretle diploması aldığı gibi hemşirelerinden üçü de bu mektepte tahsil görmüştür. Halide Edib Hanım otuz beş yaşlarında olup büyük bir faaliyet göstermektedir” (İkdam, 20 Nisan 1336/1920:1).

Anadolu kadınları her zaman Milli Mücadele’nin yanında ve aktif siyasetin içinde oldular. Bu katılışın en önemli göstergesi 1919 Eylül’ünde Sivas Valisi Reşit Paşa’nın karısı Melek Hanım ve arkadaşları tarafından kurulan *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti’dir*. Düşman işgallerini büyük bir hassasiyet ve

dikkatle izleyerek İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümeti'ne karşı zaman zaman protesto telgrafları gönderen, Milli orduya para ve mal yardımı kampanyaları açan, Milli Mücadele için Anadolu'ya geçenlere kutlama mesajları gönderen bu cemiyet Kurtuluş Savaşı boyunca büyük hizmetler görmüştür (Baykal, 1996:1). Cemiyetin tüzüğüne göre, tüm "İslam hanımları" cemiyetin doğal üyesi kabul edilmekteydi. Cemiyetin kuruluşunda 160 fiili üyesi vardı. Bir süre sonra cemiyetin Amasya, Kayseri, Niğde, Erzincan, Burdur, Pınarhisar, Konya, Denizli, Kastamonu ve Kangal'da şubeleri açılmıştır (Güzel, 1985:872). Anadolu'da gösterilen çabaların yanında siyasal bilinci yüksek İstanbul hanımları da Milli Mücadele'ye destek vermişlerdir. Özellikle yabancı dil bilen kadınlar, katıldıkları balolarda ve çay partilerinde Müttefik askerlerinden bilgi ve istihbarat olarak Kuva-yı Milliye'ye iletiyorlardı (Tevhid-i Efkâr, 15 Eylül 1338/1922:3). Ancak Anadolu kadınının göstermiş olduğu çaba, Milli Mücadele'ye vermiş olduğu destek İstanbul kadınlarına göre çok daha manidardır. Çünkü siyasi ve askeri anlamda mücadelenin birebir içinde yer almışlar, vatanı müdafaa için erkeklerle birlikte savaşarak gazi ve şehit olmuşlardır (Tevhid-i Efkâr, 6 Haziran 1338/1921:1). *Tevhid-i Efkâr* sütunlarında Anadolu kadınlarının kahramanlıkları önemli yer tutmaktadır:

"Kahraman bir mücahidemiz: Kara Fatma

Bu fedakâr valide, Türk kadınının yalnız kahramanlar yetiştirmekle kalmadığını ve icap ederse bir dişi aslan gibi bizzat gibi bizzat yurdunu müdafaa edebileceğini de ispat eylemiştir"(Tevhid-i Efkâr, 17 Haziran 1338/1922:1) .

Kurtuluş Savaşı'nda kadınların gösterdikleri kahramanlık kadınların sorumluluk ve vatan sevgilerini ortaya koymuş ve ülkenin yönetiminde söz sahibi olma haklarını doğurmuştur (Balcı, 1998:32).

3.5. Kadın ve Moda

Kadınların kılık ve kıyafetlerine ait tartışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında Batılı kadınların sahip olduğu hakların Osmanlı Müslüman kadınlarına da tanınması isteklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet dönemi ile birlikte özellikle kadın dernekleri kılık kıyafet alanında çalışmalar yapmışlardır. Yeni bir giyim tarzını Osmanlı toplumuna benimsetmeyi

gaye edinen kuruluşlar yazı ve yayınlarda, kadın giysilerinin kadının sosyal hayata katılmasını kısıtlamayacak bir tarzda olması gerektiği üzerinde durmaktadır.

Dini kurallar çerçevesinde sokağa yalnız ve serbest kıyafetlerle çıkması yasaklanan Müslüman kadının, geleneksel yapı içinde dine, örf ve adetlere bağlı olarak el ve yüzlerini açıkta bırakıp vücutlarının tamamını örten kıyafetler ve yüzleri örten peçeler dış giysisi olarak algılanmaktadır (Kaplan, 2001). Osmanlı Türk kadınının giysisinde iki farklı özellik göze çarpıyordu: Ev içi giysi, ev dışı giysi. Ev içinde giyilen giysi gösterişli ve şatafatlı olmasına karşın, ev dışında bu şatafatı tamamıyla örten ferace ya da son dönemde giyilmeye başlayan çarşaf gibi giysiler vardı¹³. Ev içi giysi ailenin zenginliğini çevre kadınlara gösterirken, ev dışı giysiye kadının daha doğrusu erkeğin, hatta devletin namusunu korumaya yönelik bir işlev yüklenmişti (Çakır, 1996:174-175).

II. Meşrutiyet’le başlayan özgürleşme talebi kadının dış giysine de sirayet etmiş ve kılık kıyafet konusunda mücadele edilen husus “peçe takmamak ve çarşaf giymemek” şeklini almıştır. Peçesiz, başörtülü, pardösüye benzer giyim şekli batıcı yazarlar tarafından savunulmakta, bu şekil yazı ve romanlarla yaygınlaştırılmaktaydı (Kaplan, 2001). Ancak kadınların klasik tesettür kurallarını zorlayan yeni model çarşafı, açık saçık olarak değerlendirildi ve eleştiri okları kadınların üzerine yöneltildi (Kıranlar, 2007:316). 1917 yılında yayınlanan bir duyuruda kadınlar çarşaf ve uygun giysi giymeleri için uyarılıyorlardı. Müslüman kadınlar, eteklerini uzatmaya, çarşaf giymeye, korseden sakınmaya çağrılıyordu. Bu emirlere uymayanlara iki günlük süre tanınmıştı ancak kısıtlamalar işe yaramadı. Yöneticiler bu emirnamenin geçersizliğini vurgulayan yeni bir karar çıkararak karşı çıkmışlardı:

13 Ferace, bedeni ve kolları bol, önden açık, etekleri uzun bir giysiydi.18. yüzyılın başına kadar yakasız olan feracelere bu tarihten sonra omuzlara düşen geniş bir yaka takılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise feraceler ön etekleri yuvarlak kesimli ve tek düğmeli bir biçim almış, yakaları sirmalarla süslenmişti.

Yaşamak ise beyaz renkli yumuşak kumaştan iki parçadan oluşurdu. Alttaki parça burnun ortasından başlayıp bütün göğsü örterek göbeğe kadar iner, üstteki gözkapaklarına kadar bütün başı kaplardı. Kimi zaman bunun üzerine takılan siyah peçe, yüzü tümüyle örterdi. Yaşamaklar da giderek değişti, inceldi, içi gösterir hale geldi. Yönetim kadınların giysilerindeki bu değişimleri de önlemeye çalışmış, padişahlar bu konuda birçok ferman çıkarmışlardır (Kılıç, 1994:363).

“Genel müdürlük yaşlı geri kafalı kadınların bir alt görevliyi kandırarak, Müslüman kadınların eski modaya geri dönmelerini emreden bir duyuru yayınlamış olmasından müteessirdir. Bundan önceki emirnamenin geçersiz olduğu duyurulur” (Caporal, 1982:147-148).

Kadın haklarını savunan dernek üyesi kadınların peçesiz giysiler giyinmeleri, bu şekilde fotoğraf çektirmeleri, sokaklarda peçesiz gezmeleri, çok az da olsa başörtüsü kullanmayan şapkalı Müslüman kadınların görülmesi “Kadının Özgürleşme” gayretleri olarak dikkati çekerken (Kaplan, 1998:30-31), 4 Mayıs 1919’da şapka giyen bir kadının polis tarafından açık giyiniyor gerekçesiyle göz altına alınması, 6 Mayıs’ta Kadıköy’de benzer bir olayın tekrar etmesi bu özgürlüğün çok da gerçekçi olmadığını gösterir (Kıranlar, 2007:316).

Kadın kıyafetlerindeki Avrupalılaşıma muhafazakâr çevrelerin hoşuna gitmemektedir. Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında uğradığı yenilgilerin sebebi Müslüman kadınların şeriata aykırı giyinmeleri (örneğin; peçesiz sokağa çıkmaları) olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Kıyafetlerdeki değişim ahlaksızlık olarak değerlendirilmekle beraber Avrupaî kıyafetlerin halk arasında yaygınlaşması devam etmiş; sert eleştirilere, saldırılara aldırmayan kadınlar bu kıyafetlerle gezmeyi sürdürmüşlerdir. Zamanla, kılık kıyafetteki değişim evinden nadiren dışarı çıkabilen Müslüman kadınlara kadar ulaşmıştır (Kaplan, 2001). Şunu da belirtmek gerekir ki, Fatih ve Aksaray’da yaşayan kadınlarla Büyükkada’da, Kadıköy ve Şişli tarafında yaşayan kadınların giyimleri arasında ciddi farklılıklar vardır (Kıranlar, 2007:315).

Mütareke yıllarında kılık kıyafetinin yanında mimarî, edebiyat, sanat, sanayi gibi birçok alanda yaygınlaşmaya başlayan yenileşmeyi yönlendirecek dernekler ve komisyonlar kurulmuştur. 1922’de kurulan “*Türk Bedaiiyini (Güzelliklerini) Koruma Cemiyeti*” de toplumu yönlendirmek amacıyla kurulan derneklerden biridir (Tevhid-i Efkâr, 26 Haziran 1338/1922:2). Cemiyetin kuruluş amacı kadının dış kıyafetini milli bir şekle sokmak ve bunun için gerekli düzenlemeleri yapmaktır:

“Cemiyetin maksad ve gayesi eski Türk bedaiini ihya ile beraber bu günkü Türk hanımlarının kıyafet-i hariciyesini de nazar-ı itibara alarak kisve-i hariciyenin din ve zevk-i selim nokta-i nazarından şayan-ı kabul bir şekle ifrağına çalışmaktan ibarettir” (İkdam, 16 Haziran 1338/1922:3).

Cemiyet, dış kıyafetlerin düzenlenmesi için padişah ve hükümet tarafından da destek görmüştür (Tevhid-i Efkâr, 26 Haziran 1338/1922:2). Topluma örnek teşkil etmesi amacıyla öncelikle Maarif Nezareti'nin desteğiyle kadın öğretmenler ve öğrencilerin kıyafetlerini düzenlemek istenmiştir:

“En ziyade rağbet-i ammeye mazhariyeti müşkil olan kadınların kıyafet-i hariciye meselesinin düşünüldüğüne nazaran mektepler üzerinde tatbiki daha muvaffak olacaktır. Bu mesele ile yakından alakadar ve cemiyetin fikrini en ziyade kabule mütemayil olan Maarif Nezareti emrindeki muallimelerin kisve-i hariciyelerini matlub bir şekle ifrağ ile bunu talebata da kabul ettirince kıyafet-i hariciyenin daha sehlle tesbit ve tevcid edileceğini zan edenler vardır” (İkdam, 26 Haziran 1338/1922:3).

Kadın kıyafeti hakkında, 21 Haziran'da *Takvimi Vekâyi*'de okunduğu belirtilen 22 Haziran 1922 tarihli *İkdam*'da yayınlanan emirnamede kadının ev içinde istediği kıyafeti giyme konusunda serbest olduğu belirtilerek, ev dışı kıyafetlerinin “şer-i şerife ve adâb-ı İslamiye'ye” uygun olması gerektiği vurgulanmaktadır:

“Nisvan-ı İslamiye'den bazıları eyyam-ı ahirede kıyafet-i hariciyece pek lâubâliyaneye davranmakta ve şer'an vâcib-ür-riâye olan mestûriyyet-i menafi eşkal ile geşt ü güzar eylemekte olup gerçi muhadderatın hane-i derûnunda iktiza edecekleri elbisenin eşkali labislerinin intihablarına tabi olmak lazım gelir ise de harici telebbüs ve istimâl edilecek sitrelerin her halde şer-i şerife ve adâb-ı İslamiye'ye muvafık bir şekil-i müstahsende ve diyaneten ve adaben inkişafı memnua' ve medhul-i cevahihi kapatacak suretde bulunması elzem olduğu ve menafi-i şeriat ve diyanet ve mübayin adâb ve iffet-i ziyî ve kıyafet-i hariciyenin hususuyla mukırr-ı hilafetde revaç bulabilmesi pek mazarr-ın nate'ic-i tevlid eyleyeceği bedihi bulunduğu halde bu babda vacibül ittihaz olan tedabirin tatbikatında tekasül ve ihmal gösterilmesi nezd-i ali-i cenab-ı hilafetpenahide tecviz buyurulmakla beraber elyevm kısmı azamı mugayir diyanet ve edeb açık saçıklıktan mütehaşi bulunan ve iffet ve ismetini muhafazada dikkat-i mütemadiyyesi meşhud olan İstanbul Sekene-i İslamiyesince dahi tesirat-ı elem engizi bedihi olarak İkdam Gazetesi'nin 9069 numaralı nüshasında (Bizde Kıyafet ve Zevk-i Selim Meselesi) surnamesi tahtında muharer bendde nisvan-ı İslamiye'nin kıyafetlerini tayin için Biçki Yurdu'nda bir heyet-i mahsusa teşkil edeceğinin ve hatta kız mektepleri talebatı çarşafı ne şekilde olmak lazım gelir ise anın da bu heyetçe kararlaştırılması Maarif Nezaretince tensib edilip nezareti müşarünileyhadan bir murahhasın azamı mev'ud bulunduğu gösterilmesi nisvanı İslamiye'den bazılarının kıyafet lâubaliyelerindeki redaitin izalesi lüzum-u mübreminin bu suretle de tebarüzüne delil olmasıyla ve teşebbüs vaki' nezd-i âlide rehin takdir ve istihsan görünmesiyle bunun hükümetçe sehabet ve himayeye mazhariyet-i iktizai müsalahat olduğundan salifüz-zikr heyete bab-ı fetvadan vesair icab eden devairden en münasib memurinden lüzumu kadarı iştirak ettirilecek bade izin nisvan-ı İslamiye'ye şer'i ve edebe mutabık ve zevk-i selimin kabul edebileceği şekil ve surete muvafık bir setre-i hariciyenin tayin ve tesbitine elbirliği ile çalışılması ve verilecek kararın şer'iyen hak-pay-ı aliye arzıyla şayan buyurulacak irade-i seniye

üzerinde dustur-u amel tutulması şeref sunuh eden emr'ü ferman isabet-i beyan-ı cenab-ı hilafetpenahi mantuk-ı münifinden bulunmuş ve keyfiyet-ı makam-ı sami-i sedaretpenahiden taraf ve alay-ı meşihatpenahı ile Maarif Nezareti celilesine tebliğ kılınmıştır”(İkdam, 22 Haziran 1338/1922:4).

Devletinde desteğini arkasına alan *Türk Bedayiini Koruma Cemiyeti*, milli ve dini yapıya uygun bir çarşaf modeli yaratmak ve ilk numune çarşaf örneğini belirlemek üzere Biçki Yurdu mensuplarının ve cemiyetin birkaç üyesinin katıldığı bir komisyon oluşturmuştur. Bir ressam, bir mimar ve bir dikiş uzmanı hanımdan oluşan komisyon kâğıt üzerinde bir çarşaf modeli hazırlayarak bir hafta sonra cemiyet üyelerine sunacaktı. Oluşturulan ilk örnekler okullarda kız öğrencilere giydirilecek, beğenilmesi durumunda bu modeller kabul edilecekti (Tevhid-i Efkâr, 26 Haziran 1338/1922:2).

1922 yılındaki bu gelişmeler göstermiştir ki, İstanbul kadını savaş öncesindeki kadın değildir. Kadınlar artık peçe takmayı bıraktıkları gibi çarşaflarını da kendi zevklerine göre tasarlıyor, oldukça yüksek meblağlara terzilere diktirebiliyorlardı (Kıranlar, 2007:317). Bazı kadınlar giysilerini doğrudan Paris'ten getiriyorlardı. Bu döneme gelindiğinde, artık Osmanlı hanımı Batılı hemcinsi kadar modayla ilgiliydi (Davis, 2006:211). İstanbul'da modayı belirleyen yer olan Beyoğlu; Paris, Londra ve Avrupa'nın en önemli merkezlerinin modasını günü gününe İstanbul'a yansıtan bölge niteliğindedi. Pera sosyetesinin en zengin Rum ailelerinden birine mensup Madam Siniossoglan, yeni çıkan ilk incecik ipek çorapları giyen kadın oldu. İpek çorap adeta yeni bir çığır açmıştı. “eskiden bacakları örtmek için giyilirken artık bacakları soymak için giyiliyor” şeklinde yorumlar yapılmaya başlanmıştı. 1920'li yıllarda çorap oldukça yaygınlaşacaktı (Özer, 2002:155; Dumesnil, 1993:84). Moda kavramının İstanbul hanımları için önem kazandığı bu yıllarda Türk kadınının güzel giyinebilmesi için öneriler, Avrupa'da tercih edilen elbise modelleri, kumaşlar, renkler gazetelerin moda köşelerinde yer alacaktır (İkdam, 25 Ağustos 1337/1921:4; İkdam, 19 Eylül 1337/1921:4).

SONUÇ

Türk tarihi açısından büyük öneme sahip olan Milli Mücadele yılları, Türk toplumunun ağır sınavlardan geçtiği, siyasi gelişmelere paralel olarak yaşanan sosyal gelişmelerin etkisinin büyük olduğu bir dönem olmuştur. İşgal edilmiş vatan toprağı için Anadolu'nun fedakâr halkının verdiği kurtuluş mücadelesi devam ederken İstanbul'da yaşayan halk için aslında bambaşka bir yaşam sürüyordu ve savaş yıllarından beri devam eden pek çok sıkıntıya şehrin işgal edilmesiyle birlikte yenileri eklenmişti. Toplumun geneline etkileyen bu sorunların en önemli yansıması toplumun çekirdeğini oluşturan aile kurumu üzerinde görülecektir.

Anadolu'dan, Balkanlar'dan ve Rusya'dan gelen muhacir akını sonucu şehir nüfusunun artması ve bu insanların iâşe ve barınmalarının sağlanmasındaki zorluklar dönemin İstanbul'unda önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Rus sığınmacıların getirdikleri eğlence ve sefahate yönelik farklı yaşam alışkanlıkları, yoksulluk nedeniyle sığınmacıların ve savaşlarda eşlerinin kaybeden dul kadınların fuhşa yönelmeleriyle ortaya çıkan ahlaki bozukluk aile yapısını derinden etkilemiştir. Ekonomik zorluklar nedeniyle evlilik sayılarının azalması da fuhşu arttıran nedenler arasındadır. Varlıklı durumdayken yokluk haline düşen, yangınlar sonucu büyük konaklarını kaybeden, fuhuş ve kumarın dağıttığı ailelere rastlamak çok mümkün olmuştu. Toplumun büyük bir kesimini oluşturan dul ve yetimlerden oluşan aileler, devlet tarafından desteklenmeye çalışılsa da yardımlar yetersiz kalacak ve evin reisi olan kadın geçim derdini omzuna yükleneyecektir.

Erkek iş gücünün savaşlar sonucu azalması ve geçim derdinin had safhaya ulaşması kadınları zorunlu olarak ekonomik hayatın içine sürüklemiştir. Memur ve işçi olarak görev yapan kadınların yanında ticaret ile uğraşan, pastane ve mağaza işleten, fotoğrafçılık yapan, hizmetçilik, tezgâhtarlık, terzililik, çamaşırcılık yapan kadınlara rastlamak mümkün olacaktır. Gazete ve dergilerde seslerini duyuran, hemcinsleri için yeni bir kadın profili çizen kadınların çabaları

bu oluşum sürecinde göz arđ edilemez. Zorunluluklar sonucu evinden dışarı ıkıma başlayan kadınlar artık sokakta daha zgr dolaşabilecekler, peçesiz ve modernleşen kıyafetleriyle birlikte toplumda yer alabileceklerdir. Hatta dış görünüşte meydana gelen değişimin en iyi Şekilde düzenlenmesi için bir cemiyet bile oluşturulacaktır. Sinema ve tiyatro gibi sosyal ortamlarda engellemelere rağmen daha çok var olmaya başlayan kadınlar, vatanın kurtuluşu içinde duyarsız kalmamışlar mitinglerde, cemiyetlerde, yeri geldiğinde cephede görev almışlardır. Bu duyarlılığın artmasında niversitenin kapılarını kadınlara açmış olmasının etkisi büyüktür. Kadınlara artık sadece evinde aile bireylerinin hizmetini görmekten ziyade toplum içinde aktif olarak yer almaya başladılar. Her bireyin büyük oranda etkilendiği özellikle kadının toplumsal statüsündeki değişimin daha belirgin hissedildiği bu dönem Türk Tarihi'nin sosyo-kültürel açıdan önemli bir kesitini oluşturmuştur.

Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde belli bir kesim tarafından fikri olarak savunulan değişim olgusu, Milli Mücadele yıllarında Şartların zorlamasıyla toplumun genelini etkileyen yeni bir yaşam tarzını ortaya çıkarmıştır. İstanbul'un işgaliyle birlikte Tanzimat'tan bu yana savunulan asri yaşam tarzının örnek alındığı Batının temsilcileri ile toplumun genelinin bir arada yaşamak zorunda kalması Türk toplumu için on yıl öncesinde kabul edilmesi mümkün olmayan pek çok olguyu sıradan hale getirmiştir. Bu durum sonucunda iyi ya da kötü yanlarıyla örnek alınan, aslında çoğunluğunda taklit edilen yeni yaşam tarzının en önemli yansıtıcısı olan aile fertleri kültürel bir bocalama içinde kalacaktır.

Milli Mücadele yıllarında, doğrusu ve yanlışıyla toplumun genelinde Őekillenmeye başlayan bu değişikliklerin doğru yönde ilerlemesi için atılacak adımlar Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra gerçekleşecektir. İnkılâplar sayesinde oluşturulan yeni sosyal yapının aile ve kadın ile ilgili önemli boyutu Milli Mücadele yılları İstanbulunda işlevsellik kazanmaya başlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Halide Edib (1987), *Türkün Ateşle İmtihanı*, 9. Baskı, Atlas Kitapevi, İstanbul.
- ADIVAR, Halide Edib (1973), *Mor Salkımlı Ev*, 4. Baskı, Atlas Kitabevi, İstanbul.
- AĞAOĞLU, Samet (1957), *Büyük Aile*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Ahmed Hamdi, “İflas Tehlikesi Karşısında”, *Tevhid-i Efkâr*, 15 Temmuz 1338/1922, s.3.
- AKŞİT, Elif Ekin (2008), “Osmanlı Feminizmi, Uluslararası Feminizm ve Doğu Kadınları” *Doğudan*, No:7, Eylül, s.84-91,
<http://www.80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/aksit>, 06.03.2010.
- AKŞİN, Sina (2005), “Siyasal Tarih (1908-1923)”, *Çağdaş Türkiye 1908-1980 Türkiye Tarihi 4*, 8. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, s.27-122.
- ARAZ, Yahya (2008), “16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Eşleri Tarafından Terk Edilen Kadınlar”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 246, Sayı 6, Güz 2007-Kış, s.61-82.
- Atıf Rıdvan, “Müslüman Kadınların Hürriyeti”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Kânûn-i evvel 1337/1921, s.3.
- AYDIN, M. Akif (1996), *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, M. Akif (1989), “Aile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s.196-200.
- AYDINGÖR, Figen, (2006), *Tanzimat Döneminde (1839-1876) Kadın Yaşamındaki Modernleşme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- BALCI, Hülya (1998), “1920’lerde Kadın Kimliği ve Türk Kadın Yolu”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 52, Nisan, s.32-37.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı (1996), *Milli Mücadele’de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, 2. Baskı, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- BELGE, Murat (1983), “Türkiye’de Günlük Hayat”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, s.836-870.
- BERKES, Niyazi (2004), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 7.Baskı, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BERKES, Mediha (1991), “Hüseyin Rahmi’nin Romanlarında Aile ve Kadın”,*Derleyenler: DİKEÇDİĞİL, B. ve A. ÇİĞDEM, Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme Aile Yazıları*, Cilt 2, 2. Baskı, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, s.1-12.
- BLACK, Floyd Henson (1995), “Okullar”, Editör: JOHNSON, C.R., *İstanbul 1920*, Çev. Sönmez Taner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.317-358.
- BOZKURT, Nebi (1996), “Fuhuş”, *DİA*, Cilt 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s.209-214.
- ÇAKIR, Serpil (1996), *Osmanlı Kadın Hareketi*, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- CAPORAL, Bernard (2000), *Kemalizm Sonrasında Türk Kadını III (1923-1970)*, Çev. Ercan Eyüboğlu, Çağdaş Matbaacılık, İstanbul.
- CAPORAL, Bernard (1982), *Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, 1. Baskı, Çev.Ercan Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- ÇAVDAR, Tevfik (1983), “Devralınan Sosyal Hayat”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Editör: BELGE, M., Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, s.828-835.
- Cevad Rüşdü, “Aile Ziraatı”, *İkdam*, 26 Temmuz 1336/1920, s.3.

- CRISS, Bilge (2007), *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÇİMEN, Latife K. (2008), *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- ÇUKUROVA, Bülent (2007), “XIX. Yüzyılda Anadolu’da Aile ve Toplumda Kadının Statüsü (Antep İli Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 6, Adana, s.128-133, <http://www1.gantep.edu.tr/~sosbil/journal/index.php/sbd/article/viewFile/11/12>, 07.04.2010.
- DAVIS, Fanny (2006), *Osmanlı Hanımı*, Çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- DEAVER, G.Gilbert (2005), “Eğlence”, Editör: JOHNSON, C. R., *İstanbul 1920*, Çev. Sönmez Taner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.223-245.
- DELEON, Jak (2003), “Beyaz Ruslar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedi*, Cilt 2, Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s.117-179.
- DEMİRCİOĞLU, Tülay Gençtürk (2007), “İlk Kadın Yazarımız: Fatma Aliye Hanım”, *Türkiye’de Bilim ve Kadın*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, s.5-18.
- DEMİREL, Fatmagül (1999), “II. Abdülhamid Dönemi Tiyatro Sansürü...Ve Perdeler Sansürle Açıldı”, *Toplumsal Tarih*, Cilt 11, Sayı 63, Mart, s.36-40.
- DEMİREL, Ömer, A. Gürbüz ve M. Tuş (1992), “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, Editör: KARA, İ., *SKDSTA*, Cilt 1, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s.96-161.
- DEVELİOĞLU, Ferit (2004), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 21. Baskı, Haz. GÜNEYÇAL, A.S., Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- DOĞAN, İsmail (2001), *Osmanlı Ailesi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

- DOĞAN, İsmail (1992), “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi”, Editör: KARA, İ., *SKDSTA*, Cilt 1, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, s.176-198.
- D’OHSSON (1992), “Harem-i Hümayun”, *SKDSTA*, Cilt 3, Editör: KARA, İ., T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, s.953-965.
- DUMESNIL, Vera (1993), *İşgal İstanbul’u*, Çev. Emre Öktem, İstanbul Kitaplığı, İstanbul.
- DUBEN, Alan ve Cem Behar (1998), *İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ekrem Doğan, “Ahlak Meselesi Muamması”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Temmuz 1337/1921, s.3.
- ELDEM, Vedat (1994), *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ERDEM, Can Ş. (2005), “İtilâf Devletleri’nin İstanbul’u Resmen İşgali ve Faaliyetleri”, *AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 62, Temmuz, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=1067>, 21.02.2010.
- ERGÜN, Mustafa (1986), “20. Yüzyıl Başlarında Türk Eğitiminin Amaçları Konusundaki Tartışmalara Mukayeseli Bir Bakış”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 20, Ekim, s.65-68.
- ERTEN, Hayri (2001), *Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ESEN, Nüket (1992), *Türk Romanında Aile Kurumu*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.
- ESEN, Nüket (1990), *Türk Romanında Aile Kurumu (1870-1970)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

- FAROGHI, Suraiya (2002), *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Çev. Elif Kılıç, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- GOYTİSOLO, Juan (2002), *Osmanlı'nın İstanbul'u*, Çev. Neyyire Gül Işık, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GÖKALP, Ziya (1992), "Aile Ahlâkı", SKDSTA, Cilt 3, Editör: KARA, İ., T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, s.1080-1098.
- GÖKALP, Ziya (1989), *Ziya Gökalp Külliyyatı II*, Hazırlayan: TANSEL, F.A., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÖKÇE, Birsen (1991), "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", Derleyenler: DİKEÇLİGİL, B. Ve A. ÇİĞDEM, *Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme Aile Yazıları*, Cilt 5/1, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, s.205-223.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1997), "Hane", *DİA*, Cilt 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s.552-553.
- GÜLER, İbrahim (2002), "XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği", *Türkler*, Cilt 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.28-40.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri (1984), *Yaprak Dökümü*, 15. Baskı, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- GÜRPINAR, H. Rahmi (1993), *Kadın Erkekleşince: piyes: üç perde, üç tablo*, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul.
- GÜZEL, Şehmus (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Editör: BELGE, M., Cilt 3-4, İletişim Yayınları, İstanbul, s.858-864.
- HANİOĞLU, Şükrü (1992), "Batılılaşma", *DİA*, Cilt 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s.148-152.
- Hatice Leyla, "İstanbul Hanımları Nerededir?", *Tevhid-i Efkâr*, 12 Eylül 1338/1922, s.3.

Hüseyin Rahmi, “Müslüman Mahallesinde Bu İş Olur mu?”, *İkdam*, 10 Eylül 1336/1920, s.2.

İŞİN, Ekrem (1992), “Tanzimat Ailesi ve Âdâb-ı Muâşeret”, Editör: KARA, İ., *SKDSTA*, Cilt 1, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s.216-227.

İŞİN, Ekrem (1988), “Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 9, Sayı 51.

İŞİN, Ekrem (1985), “19. Yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Editör: BELGE, M., Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul.

İkdam

İLERİ, Celal Nuri (1993), *Kadınlarımız*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İLERİ, Celal Nuri (1992) “Türk Kadınının Vaziyet-i Hazırası”, *SKDSTA*, Cilt 3, Editör: KARA, İ., T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, s.1060-1068.

İNAN, Afet (1984), *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

İsmail Hakkı, “İslamda Kadının Hukuk-u Vazifesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 14 Temmuz 1338/1922, s.3.

KANDİYOTİ, Deniz (1997), *Cariyeler Bacular Yurttaşlar*, Çev. Aksu Bora ve diğerleri, Metis Yayınları, İstanbul.

KAPLAN, LEYLA (1998), *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

KAPLAN, Leyla (2001), “Türk Bedai’yini Koruma Derneği ve Cumhuriyet Döneminde Türk Güzelliğini Geliştirme Çabaları”, *AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 49, Mart, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=276>, 03.05.2010.

- KARAKIŞLA, Yavuz Selim (2003), “Osmanlı Hanımları ve Kadın Terzileri-I (1869-1923)”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 39, Sayı 232, Nisan, s.11-20.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim (2002), “II. Meşrutiyet Döneminde Kurulmuş Bir Hizmetçi Bulma Ofisi Umûm Hizmetkârân İdârehânesi (1911)”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 38, Sayı 226, Ekim, s.45-54.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim (2001), “Dersâadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi Osmanlı Kadın Telefon Memureleri-I, *Tarih ve Toplum*, Cilt 36, Sayı 212, Ağustos, s.29-37.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim (1999), “Kadın Dergilerinde (1869-1927) Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 63, Mart, s.15-24.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (2001), *Sodom ve Gomore*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (1994), *Kiralık Konak*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KARAY, Refik Halid (1965), *Üç Nesil Üç Hayat*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul.
- KARPAT, Kemal (2003), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KILIÇ, Zülal (1994), “Kadın Yaşamı-Osmanlı Dönemi”, *DBİA*, Cilt 4, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s.360-364.
- KIRANLAR, Safiye (2007), “Değişen Kadın Kimliği Üzerine Bir İnceleme: İşgal İstanbul’unda Tesettür”, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Akademik İncelemeler Dergisi*, Dosya:Tarih ve Kimlik, Cilt 2, Sayı 1, Sakarya, s.309-327.
- KIRANLAR, Safiye (2005), *Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- KOCAOĞLU, Bünyamin (2006), *Mütarekede İttihatçılık*, Temel Yayınları, İstanbul.

- KUNTAY, Mithat Cemal (2004), *Üç İstanbul*, 4. Baskı, Oğlak Yayınları, İstanbul.
- KURAN, Ercüment (1991), “Türk Ailesinin Mahiyeti ve Tarihi Gelişmesi”, Derleyenler: DİKEÇDİĞİL, B. ve A. ÇİĞDEM, *Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme Aile Yazıları*, Cilt 1, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, s.363-368.
- KURNAZ, Şefika (1997), *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- KURNAZ, Şefika (1996), “Milli Mücadele’de Türk Kadını”, *AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 34, Mart, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=758>, 14.07.2010.
- Lady Montagu (????), *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, Kervan Kitapçılık, İstanbul.
- Mehmet Abdüsselam, “Darüleytamlar hakkında Bir Söz”, *İkdam*, 5 Eylül 1337/1921, s.2.
- Mehmet Atıf, “Genç Talebemizin Hayat-ı Tahsiliyesi”, *İkdam*, 3 Temmuz 1338/1922, s.4.
- Midhat Cemal, “Dinsiz Ahlak”, *Tevhid-i Efkâr*, 24 Kânûn-i sân’i 1338/1922, s.3.
- Mimar Sedad, “Kadınlarımızda Tebellüs ve Tezyin”, *İkdam*, 16 Nisan 1338/1922, s.3.
- Mehmed Ziya, “Kabil-i Nakl Haneler Apartmanlar”, *İkdam*, 10 Nisan 1336/1920, s.4.
- Mehmed Ziya, “Eski ve Yeni İstanbul”, *İkdam*, 13 Nisan 1336/1920, s.2.
- Mehmed Ziya, “Eski ve Yeni İstanbul”, *İkdam*, 4 Mayıs 1336/1920, s.3.
- MERİÇ, Nevin (2000), *Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi Âdâb-ı Muâşeret*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

- MERDER, Mehmet (2005), *Mesleklere Göre Aile Yapısı*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara.
- MORAN, Berna (1998), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MOORE, Laurence S. (1995), “Sanayi Yaşamının Bazı Yönleri”, Editör: JOHNSON, C.R., *İstanbul 1920*, Çev. Sönmez Taner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.147-174.
- OKTAR, Tiğınçe (1998), *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi*, 1. Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.
- ORGA, İrfan (1999), *Bir Türk Ailesinin Öyküsü*, 6. Baskı, Ana Yayıncılık, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (2006), *Osmanlı Toplumunda Aile*, 7. Baskı, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- ÖZBEK, Nadir (2004), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet, Siyaset İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖZER, İlbeyi (2005), *Avrupa Yolunda Batılama ya da Batılılaşma*, Truva Yayınları, İstanbul.
- ÖZER, İlbeyi (2002), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sosyal Yaşam”, *Türkler*, Cilt 14, Yeni Türkiye Yayınları, s.153-161.
- ÖZKAYA, Yücel (1985), “Milli Mücadelede “Anadolu Ajansı”nın Kuruluşu ve Faaliyetlerine Ait Bazı Belgeler”, *AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Mart, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=82>, 14.07.2010.
- PEET, William W. (2005), “Kent Yönetimi”, Editör: JOHNSON, C.R., *İstanbul 1920*, Çev. Sönmez Taner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.83-108.

- PHILLIPS, Mabelle C. (2005), “Dul Kadınlar”, Editör: JOHNSON, C.R., *İstanbul 1920*, Çev. Sönmez Taner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.247-277.
- RIGGS, Charles T. (2005), “Yetişkinlerde Suç”, Editör: JOHNSON, C.R., *İstanbul 1920*, Çev. Sönmez Taner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.147-174.
- SAFA, Peyami (1997), *Sözde Kızlar*, 20. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- SAMİ, Şemsettin (1992), “Kadınlar”, SKDSTA, Cilt 3, Editör: KARA, İ., T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, s.1026-1032.
- SELVİ, H., E. Şahin ve M. Demir (2006), *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Değişim Yayınları, Sakarya.
- SHOTRTER, Frederic (1993), “Aile”, *DBİA*, Cilt 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- SHMUELEVITZ, Aryeh (2002), “XIX. Yüzyılın Başlarında Yafa Kadınlarının Durumu”, Çev. Burcu Yorulmaz, *Türkler*, Cilt 14, Yeni Türkiye Yayınları, s.25-27.
- Suad Derviş, “Kadın ve Kadınlık”, *İkdam*, 30 Eylül 1338/1922, s.3.
- Suad Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız”, *İkdam*, 9 Eylül 1338/1922, s.3.
- Suad Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız”, *İkdam*, 2 Eylül 1338/1922, s.3.
- Suad Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız”, *İkdam*, 26 Ağustos 1338/1922, s.2.
- Suad Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız”, *İkdam*, 19 Ağustos 1338/1922, s.3.
- Suad Derviş, “Kadınlık ve Kadınlarımız”, *İkdam*, 12 Ağustos 1338/1922, s.4.
- SUNATA, İ. Hakkı (2009), *İstanbul’da İşgal Yılları*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Şemsettin Sami, “İstanbul’u Nasıl Buldum?”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Kânûn-i evvel 1337/1921, s.2.
- Şükrü Hazım, “İçki Mücadelesi”, *İkdam*, 10 Mayıs 1338/1922, s.3.

Recep Ferdi, “İçki Meselesi”, *İkdam*, 11 Ağustos 1336/1920, s.2.

TABAKOĞLU, Ahmet (1992), “Osmanlı Toplumunda Aile”, Editör: KARA, İ., *SKDSTA*, Cilt 1, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s.92-96.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1969), *Beş Şehir*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Tasvir-i Efkâr

TEKELİ, Şirin (1994), “Kadın Hareketi”, *DBİA*, Cilt 4, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s.349-354.

TEMEL, Mehmet (2002a), “Mütareke Dönemi İstanbul’unda Sosyal Yaşam ve Sorunlar”, *Türkler*, Cilt 14, Yeni Türkiye Yayınları, s.162-168.

TEMEL, Mehmet (2002b), “Osmanlı Devletinin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi ile Mücadele”, *Türkler*, Cilt 14, Yeni Türkiye Yayınları, s.169-172.

TOKSA, Zehra ve Aslı Davaz Mardin (1994), “Kadın Dergileri”, *DBİA*, Cilt 4, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s.349-354.

TOLAN, Barlas (1991), “Geleneksel Aileden Çağdaş Aile Yapısına Doğru, Derleyenler: DİKEÇDİĞİL, B. ve A. ÇİĞDEM, *Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme Aile Yazıları*, Cilt 2, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, s.491-503.

TOPRAK, Zafer (2003a), *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi 1914-1918*, 1. Baskı, Homer Kitabevi, İstanbul.

TOPRAK, Zafer (2003b), “Fuhuş”, *DBİA*, Cilt 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul s.343-345.

TOPRAK, Zafer (1994), “Mütareke Döneminde İstanbul”, *DBİA*, Cilt 6, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s.19-23.

TOPRAK, Zafer (1992), “II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm”, *SKDSTA*, Cilt 1, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Yayınları, Ankara, s.228-237.

- TUNCER, Hüner (1989), “Türk Kadınının Geçirdiği Evrimin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 16, Kasım, s.163-172.
- Tüccarzâde İbrahim Hilmi (1992), “Aile Hayatımızda Avrupalılaştırmanın Tesiri”, SKDSTA, Cilt 3, Editör: KARA, İ., T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, s.1073-1079.
- TÜRKMEN, Zekeriya (2002), “İstanbul’un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 53, Temmuz, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=234>, 25.03.2010
- ULUÇAY, Çağatay (1992), *Harem II*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- UNAT, Nermin Abadan (1979), “*Toplumsal Değişme ve Türk Kadını*”, Türk Toplumunda Kadın, Editör: UNAT, N.A., Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara. s.15-43.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya (1975), *Aşk-ı Memnu*, İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul.
- ÜNAL, Mehmet (1991), “1917 Tarihli Hukuk-i Âile Kararnamesi”, Derleyenler: DİKEÇDİGİL, B. ve A. ÇİĞDEM, *Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme Aile Yazıları*, Cilt 1, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, s.369-396.
- ÜNÜVAR, Süleyman (1990), *Milli Mücadele Döneminde Türkiye’de Günlük Hayat (1919-1922)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- VAKA, Demetra (2003), *İstanbul’un Peçesiz Kadınları*, Çev. Serpil Çağlayan, Kitap Yayınları, İstanbul.
- Yakup Kadri, “Sinemalar”, *İkdam*, 29 Teşrin-i evvel 1338/1922, s.2.

Yakup Kadri, “İstanbul’da Şenlikler”, *İkdam*, 11 Eylül 1338/1922, s.2.

Yakup Kadri, “Hanımlarımızın Bir Teşebbüsü Münasebetiyle”, *İkdam*, 29 Mart 1338/1922, s.2.

Yakup Kadri, “İstanbul’da Fuhuş”, *İkdam*, 10 Mart 1338/1922, s.2.

Yakup Kadri, “Ahlaksızlığın Esbabı ve İzalesi Çareleri”, *İkdam*, 4 Ağustos 1336/1920, s.3.

YERASIMOS, Stefanos (1996), *İstanbul 1914-1923*, Çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul.

ZİHNİOĞLU, Yaprak (2001), “Kadın İnkılabı”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 35, Sayı 207, Mart, s.154-156.

EKLER

EK A: Geniş aile 6rneği.



Kaynak: http://images.gittigidiyor.com/2212/OSMANLI-AILE-SUPER-FOTOGRAFI_22121477_0.jpg, 15.04.2010.

EK B: Modern ve geleneksel çatışması: Üç farklı neslin tercihleri.



Kaynak:http://www.google.com.tr/imgres?imgurl=http://mcdn01.gittigidiyor.net/2071/tn9/20715640_tn9_0.jpg&imgrefurl, 15.04.2010.

EK C: İstanbul'dan bir aile.



Kaynak: http://www.google.com.tr/imgres?imgurl=http://images.gittigidiyor.com/18/3-ADET-OSMANLI-AILESİ-FOTOĞRAF_185217_, 14.04.2010.

EK D: Peçesiz bir Osmanlı kadını, eşi ve çocuğuyla.



Kaynak: http://mcdn01.gittigidiyor.net/9/tn9/94580_tn9_0.jpg, 15.04.2010.

EK E: Modern çizgide bir çarşaf örneği giymiş olan Osmanlı kadını ve eşi.



Kaynak: http://images.gittigidiyor.com/92/ESKI-OSMANLI-AILE-STUDYO-FOTOGRAFI_922184_0.jpg, 15.04.2010.

EK F: Bir çekirdek aile örneği (1915).



Kaynak: http://images.gittigidiyor.com/2212/OSMANLI-1915_AILE_FOTOGRAF_22121446_0.jpg, 15.04.2010.

EK G: Baba ve çocukları (Kızların geleneksel yapıdaki kıyafetlerine rağmen etek boylarının kısalığı ve peçesiz yüzleri dikkat çekicidir.)



Kaynak:<http://www.google.com.tr/imgres?imgurl=http://www.batitrakyalilar.com/fotograf/aile1.jpg&imgrefurl=ge&ved=0CBwQ9QEwAg>, 15.04.2010.

EK H: İstanbul hanımlarının takip ettiği, gazetelerin moda köşelerinde yer alan elbise modellerinden örnekler.



Kaynak: İkdam, 10 Teşrin-i evvel 1337/1921:5.

EK I: Milli M¼cadele'nin kahraman kad¼nlarından Fatma Hanım.



Kaynak: Tevhid-i Efkar, 17 Haziran 1338/1922:1.

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında Akçakoca'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Akçakoca'da tamamladı. 2007 yılında Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı.